

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

146156

MODERNİTEDEN POSTMODERNİTEYE GEÇİŞ SÜRECİNDE
ÇALIŞMA YAŞAMINDA ORTAYA ÇIKAN SOSYO-EKONOMİK
DÖNÜŞÜM

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman

Doç. Dr. B. Zafer ERDOĞAN

146156

Murat UYGUN

Kütahya – 2004

Kabul ve Onay

Murat UYGUN'un hazırladığı "Moderniteden Postmoderniteye Geçiş Sürecinde Çalışma Yaşamında Ortaya Çıkan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

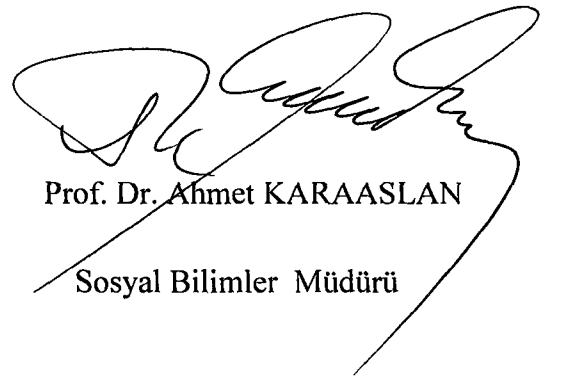
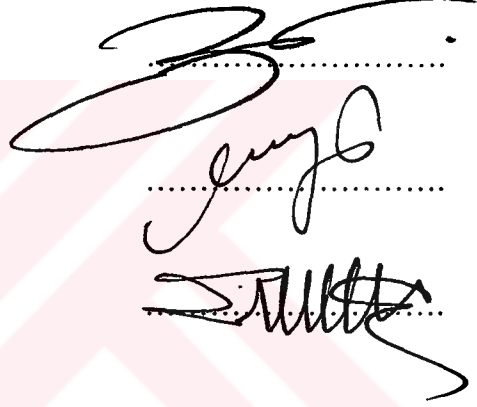
21.10.2004

Tez Jürisi

Doç. Dr. B.Zafer ERDOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ

Yrd. Doç. Dr. Ergün YILDIRIM

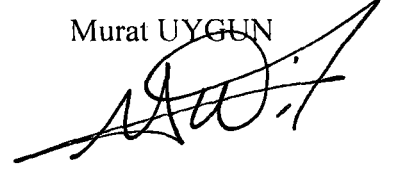

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Sosyal Bilimler Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Moderniteden Postmoderniteye Geçiş Sürecinde Çalışma Yaşamında Ortaya Çıkan Sosyo-Ekonomik Dönüşüm” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Murat UYGUN

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılı Salihli Manisa doğumludur. İlk-orta okulu Soma/Manisa'da, lise öğrenimini İzmir'de tamamladı. 1996 yılında Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne girerek 2000 yılında mezun oldu.

Halen MEB'na bağlı Keles Baraklı / Bursa İlköğretim okulunda sınıf öğretmenliği yapmaktadır.

Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

ÖZET

İnsanlık tarihi bu güne dek iki değişiklik dalgası geçirdi. Bunlar daha uzun sürede oluştular ve bu toplumların; ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel teknolojik ve eğitim yapıları birbirinden tamamen farklıydı. Günümüzdeki yapılanmalar ve değişimler ise diğerlerinden çok değişik ve çeşitlidir. Pre-endüstriyel toplumlarda her şey ev merkezliydi ve tüm yaşamsal faaliyetler bu ev etrafında dönmekteydi. Eğitim aile içerisinde gerçekleştirilirdi. Siyasi yaşam ilk zamanlarda yok denilecek kadar belirsizdi.

Endüstri toplumunun oluşumuyla birlikte iş evden dev fabrikalara kaymış, eğitim faaliyetleri ailenin elinden alınıp okula verilmiş, siyasi yaşam bütün halkı kapsar hale getirilmiş ve devlet yoluyla demokratik sürece geçilmeye çalışılmıştır. Toplum içindeki kamu alanları yaygınlaşmıştır. Bu dönemde ekonomik alanda; uzmanlaşan, standartlaşma kitleselleşme, senkronizasyon, merkezileşme gibi oluşumlar yaygındır. Bu dönemin oluşumunda itici rol oynayan teknoloji buhar makinesidir. Çalışma ilişkilerinde ise yoğun bir hiyerarşi söz konusudur.

Telekomünikasyon ve bilişim teknolojileri ile birlikte her şey daha hızlı, daha çabuk ve zahmetsiz yapılır hale gelmiştir. İş dev fabrikalardan küçük ve orta işletmeleri, evlere taşınmıştır. Yönetici – işçi ilişkileri şeffaf bir ortamda alış-veriş havası içinde geçmekte (Yönetici gerektiğinde işçiye bilmediklerini sormakta ve herhangi bir konuda danışmaktadır). Eskiden iş hayatında etkili olan ve iş hayatını/ilişkilerini şiarlarına göre düzenleyen Taylorizm ve Fordizm gibi yaklaşımların yerini esnek uzmanlaşma (Post-Fordizm) almıştır. İşletmeler esnekleşmeyle birlikte yoğun bürokrasi ve hiyerarşiden sıyrılmıştır. Günümüz Türkiye'sine bakacak olursak, Türkiye'de aynı mekan ve zamanda bir tarafta çapayı, diğer tarafta montaj zinciri çalışanlarını ve diğer bir tarafta da enformasyon çalışanlarını görmek mümkündür. Türkiye endüstrileşme aşamalarını tamamen geçirip bu süreçten alınının akıyla çıkabilmiş değildir. Türkiye tam anlamıyla bir enformasyon ülkesi de değildir. Çünkü başta bu teknolojiyi üretileniyor ve bunu beraberinde cereyan eden bilişimler ve yenilikler dışarıdan ithal edilmektedir. Bu durum Türkiye'nin kendi içinde ve uluslar arası alanda konumlanışını / konumlanamayışını doğrudan etkilemektedir.

ABSTRACT

Human being has passed two variant waves until today. These waves took form, in a longer time and these societies economical, political, socia-culttural technology and education systems were exactly different from each other. As for today's constructions and variations are very different and assorted from each other. In pre-industrial societies, everything was at the center of home and all living activities was revoluing around this home. Education was being made in family in first times polical life was pretly soon vague. With the construction of industrial society lobor slippet in huge factories from home, educational activities were taken from family's hands and given to school, political life converted in-to such a station that it compromised the whole society and with the way of government.

It was tried to enter to democratic duration the public field which is in the society increased in this period of the such information being specialized, being standard, senkronization, being at the center was widespread in economic field. In the formation of this period, the technology which acted as negative role was the steam machine and also in working relations, an intensive hierarchy existed.

With the technologies of telecommunication and cognitive it was entered such as situation that everything beome more fast, more quick and without trouble. Labor was moved to small and medium administrations and houses from huge factories manager –labour relations occured in transparent surrounding in the atmosphere of shopping. (If necessary manager would ask something that the labour didn't know and would consult about any subject) post-fordizm took the place of approaches such as Taylorizm and fordizm which was effective in lobaur life formerty and which ordered the life of lobour relations according to the rules. With petting elasticity, administrations slipped off from brocracy and hierarchy. If we look at today's Turkey, it's possible to see hoe in one side, assembly chain workers an other side, and on another side information workers in the same place and in the same time in Turkey. Turkey couldn't be successful in this duration Turkey isn't also on information country completely. Because at first, this technology couldn't be produced and cognitions and newnesses is imported from outside. This situation affects drectly being locorted / not being located of Turkey in it's inside and at international environment.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar DİZİNİ.....	xi
TEZ HAKKINDA	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

PRE-ENDÜSTRİYEL, ENDÜSTRİ VE ENFORMASYON TOPLUMLARININ GENEL BİR ANALİZİ

1.1.PRE – ENDÜSTRİYEL TOPLUM	2
1.2.ENDÜSTRİ TOPLUMU ve ÇALIŞMA HAYATI	5
1.2.1.Modern Öncesi Dönemin Temel Özellikleri Ve Çalışma Hayatı	6
1.2.2.Endüstrileşmenin Alt Yapısındaki Temel.....	11
1.2.2.1. Ortaçağ Batı Feodalitesinin Etkisi	11
1.2.2.2.Rönesans Çağı	20
1.2.2.3.Reform Hareketi	25
1.2.2.4.Aydınlanma Dönemi.....	29
1.2.2.5.Fransız İhtilali ve Uluslaşma	31
1.2.3.Endüstri Toplumu	38
1.2.3.1.Endüstri Toplumunun Teknolojik Yapısı	40
1.2.3.2. Endüstri Toplumunun Siyası Yapısı.....	40
1.2.3.3. Endüstri Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı	42
1.2.3.4 Endüstri Toplumunda Ekonomik Yapı.....	43
1.2.3.5. Sanayi Toplumunun Temel Teorileri.....	46
1.2.3.5.1. Simon ve Endüstri Serfleri.....	46
1.2.3.5.2.Comte ve Düzen İlerleme Fikri	48
1.2.3.5.3. Weber ve Tüketim Toplumu.....	52
1.2.3.5.3.1. Kapitalist Zihniyet	53
1.2.3.5.3.2. Rasyonel Düşünce	56
1.2.3.5.3.3 Bürokrasi Toplumu.....	57
1.2.3.5.4 Marx ve Kapitalizmin Eleştirisi.....	60

1.2.3.5.4.1 Yabancılaşma Sorunu	61
1.2.3.5.4.2 Sınıf Çatışmaları	62
1.2.3.5.4.3. Raymond Aron'a Göre Sanayi Toplumu	63
1.2.3.6.Sanayi Toplumunda İktisadi Düşüncenin Temelleri	65
1.2.3.6.1.Taylor ve Bilimsel Yönetim	65
1.2.3.6.2. Mayo ve Beşeri İlişkiler Ekolü	69
1.2.3.6.3. Fordizmle Gelen Kitlesele Üretim.....	70
1.2.3.7. Sanayi Toplumunun Yarattığı Dünya Düzeni ve Çalışma Hayatı	73
1.2.3.8. Sanayi Toplumunun Krizi ve Yaklaşan Sorunlar	75
1.2.4. Endüstri Toplumundan Enformasyon Toplumuna Geçiş Süreci	76

İKİNCİ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMU VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

2.1. ENFORMASYON TOPLUMU VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DÖNÜŞÜMLER.....	81
2.1.1. Enformasyon Toplumunda Teknolojik Yapı	83
2.1.2. Enformasyon Toplumunda Siyasi Yapı	85
2.1.3. Enformasyon Toplumunda Sosyo-kültürel Yapı	88
2.1.4. Enformasyon Toplumunda Ekonomik Yapı	89
2.1.5. Enformasyon Toplumunda Eğitim	91
2.1.6. Enformatik Yapılanmanın Bireye Etkisi	93
2.1.7. Bilginin Yaygınlaşan İşlevi	95
2.1.8. Gönüllü (Sivil) Kuruluşlar	97
2.1.9. Enformasyon Toplumunda Gelişmekte Olan Ülkelerin Durumu	99
2.1.10. Madalyonun Diğer Yüzü	102
2.1.11. Çalışma Hayatındaki Dönüşümler	105
2.1.11.1. Endüstri Toplumunda Enformasyon Toplumuna Geçiş Sürecinde Çalışma Hayatı ve İlişkileri	107
2.1.11.1.1. Endüstri Toplumunda	107
2.1.11.1.2. Enformasyon Toplumunda	109

2.1.11.2. Enformasyon Toplumunda İşlemelerin Durumu ve Enformatik Örgütlenişi	109
2.1.11.2.1. İşçinin Artan Rolü ve Konumu.....	112
2.1.11.2.2 İşletmelerin Müşteri Merkezli Yapısı.....	113
2.1.11.2.3. İşletmelerde Öğrenmenin Önemi	115
2.1.11.2.4. İşletmeler Arası Uzlaşma.....	116
2.1.11.2.5. Enformatik Çağda İşletmelerin İzleyeceği Strateji.....	117
2.1.11.2.6. İşletme Kültürü	119
2.1.11.2.7. Yönetici – İşçi İlişkisi.....	121
2.1.11.2.8. Enformatik İş Etiği	124
2.1.11.2.9. Mikro İşletmeler (Ev)	127
2.1.11.3. Enformasyon Toplumunda Bilgisayarın Artan Rolü.....	129
2.1.11.4. Enformasyon Toplumunda Sendikaların Konumu (Düşüşü)	131
2.1.11.5. Bilgi Mülkiyeti.....	134
2.1.11.6. Enformasyon Toplumunda Emek, Sermayenin Dönüşümü Hizmetin Ön Plana Çıkışı	135
2.1.11.7. Esnek Uzmanlaşma.....	137
2.1.11.8. Üretimden Tüketime ve Bu Kavramların İç İç Geçişİ	141
2.1.11.9. İşgücünün Küreselleştirilmesi	144

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNDA TÜRKİYE

3.1.TÜRKİYE ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME.....	149
3.2.TÜRKİYE'YE ENFORMASYONUN GELİŞİ VE ETKİSİ	151
3.2.1 Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Siyasi Yapısı	153
3.2.2.Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Teknolojik Durumu	155
3.2.3.Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Sosyo-Kültürel	157
3.2.4.Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Ekonomik Yapısı	159

3.3.TÜRKİYE'DEKİ İŞ GÜCÜNÜN NİTELİĞİ	161
3.4.TÜRKİYE'DEKİ BEYİN GÖÇÜ VE NEDENLERİ.....	164
3.5. ENFORMATİK ÇAĞDA TÜRKİYE'NİN İZLEYECEĞİ STRATEJİ.....	167
SONUÇ	171
KAYNAKÇA.....	174
DİZİN.....	181

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Yıllara Göre Sektörlerde Çalışanların Dağılımı	5
Tablo 1.2. Endüstriyel ve Enformasyon Toplamların Karşılaştırması	80

TEZ HAKKINDA

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Sanayi Devrimi'nin kökenleri düşünsel anlamda Rönesans, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne kadar dayanmaktadır. Bu dönemlerin ortak özelliği, insan aklının zafer kazanması, sanayi öncesi dönemde dinsel öğeler tarafından köleleştirilmiş, pasif ve korkak insanın yerini yavaş yavaş aklını kullanarak dünyayı anlayabileceğine, yönlendirebileceğine kendisini yüceltebileceğine inanan aktif ve cesur “birey”e bırakmasıdır. Pozitivizm ve rasyonalizm bu dönemin en önemli toplumsal akımları olma özelliğindedir. Özellikle pozitivizm birçok toplumsal kurum ve değerlerin kökten değişmesini sağlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte gelen modern toplumun dayandığı kökenler acaba enformasyonla geldiği kabul edilen postmodernitenin de temeli olabilir mi?

Sanayileşmenin etkisi ile, köyden büyük merkezlere doğru yapılan göçler sonucunda sanayi kentleri oluşmuş, mesleki farklılaşma ve uzmanlaşma, yeni üretim ve tüketim ilişkileri gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Sanayi Devrimi'nin somut göstergesi olan fabrikalar kurulmuş ve bu fabrikalarda daha fazla üretim ve yüksek verim için yeni “bilimsel yöntem”in bütün ilkeleri ve incelikleri kullanılmıştır. Amaç çok “fazla üretim” ve “servet birikimi” olmuştur. Ayrıca, fabrikalar kırsal kesimden gelen insanları bir arada toplayarak “kitleleşme”nin de sembolü haline gelmiştir. “Modern” olarak nitelenen dönemde bir çok toplumsal kurum fabrika benzeri bir sistemle çalışmakta ve sanayi toplumu özellikleri göstermektedir. Fabrikalarda üretimi arttırmak için, kadın ve çocuklar çok düşük ücretle ve kötü şartlarda çalıştırılmış ve bu da, kitle örgütlenmelerinin ilk örneklerinden olan “sendika”ların kurulmasını sağlamıştır. Sendikalar bir toplumsal örgütleniş biçimi olarak günümüzde varlıklarını hala sürdürüyorlar mı?

Sanayileşme döneminde “modernleşme” ve “ilerleme” Batı'nın ideolojisi haline gelmiştir. Artık neredeyse sanayileşme ve modernleşme aynı anlamları çağrıştırmaktadır. Günümüzde hala sanayileşmemiş ve sanayileşmekte olan birçok ülke modernleşebilmek için Batı değerlerine sahip olmak gerektiği düşüncesinde olan entelektüellere sahiptir.

Sanayileşme ile Batı'da başlayan tüm bu gelişmeler, özellikle “1970 Dünya Ekonomik Krizi” sonucunda doyum noktasına ulaşmış ve bir bunalıma neden olmuştur.

Pazarlar kitle üretimine doymuş, Sanayi Devrimi'nin pozitivist tavrı insanları ruhsal bunalımlara sürüklemiş, “montaj hatları”nda kendisine ve çevresine “yabancılaşmış” insanlar yaratmış, insanların manevi yönleri ihmal edilmiş, sanayi kentleri sonucunda çevre kirliliği ve nüfus patlaması gündeme gelmiştir. Bütün bunlarla beraber sanayinin can damarı olan petrol fiyatlarının artması sonucunda değişik ekonomik eğilimler gündeme gelmiştir. Bu dönem hem bir kriz dönemi hem de sanayi sonrası dönemin oluşmasına zemin hazırlayan düşünsel arka planın şekillendiği dönemdir.

Dünyada böyle bir kriz döneminin yaşanmasıyla beraber “iletişim teknolojileri”nde meydana gelen gelişmeler değişimi ve dönüşümü daha da hızlandırmıştır. Yaşanmakta olan değişim bir yandan toplumsal hayatın birçok alanında eski yapıları zorlarken, bir yandan da hemen hemen bütün ülkeleri kapsayan yaygınlığı ile küresel bir nitelik kazanmıştır. Bir zamanlar Sanayi Devrimi dünya ekonomisini ve toplumsal yaşamı nasıl değiştirdiyse, günümüzde yaşanmakta olan ve birçok entelektüel tarafından “Sanayi Ötesi Dönüşüm” yada “Enformasyon Toplumu” olarak nitelenen yeni dönem, hem “ulus”ları hem de küresel ekonomiyi aynı şekilde değiştirmektedir. Bundan dolayı yıllarca batı dünyasında yapılan araştırma ve çalışmalar, genel olarak dünya ekonomisindeki “küreselleşme” ve değişim süreci, yeni sektörler ve sanayi ötesi ekonomilerin gelişimi, çalışma hayatında yaşanan dönüşüm, işin ve işyerinin yeniden yapılanması ve bunların birbirleri ile olan karmaşık etkileşimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sanayileşmenin ve dolayısıyla modernitenin yaşadığı bu bunalımlar enformasyonla birlikte postmodernitenin de doğmasını sağlamış olabilir mi?

Geleneksel örgütler için, başarının genel şartı olarak kabul edilen unsurlar günümüz kurum ve kuruluşlarının ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmiştir. İş dünyasının hemen hemen tüm kurallarını ters yüz eden ekonomik yapıdaki küresel ve makro değişimler, işin ve işyerinin yeniden örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Yaşanan değişimler içerisinde en önemlisi de, iş yerinde çalışanları makinenin bir parçası olarak kabul eden, çalışma ilişkilerine dayandırılmış iş tanımları ile bireye önem vermeyen, bilimsel yönetim olarak kabul edilen “Taylorizm” ve bunun kitle üretimindeki ifadesi olan “Fordizm” devirlerinin kapanmasıdır. Esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanması ile büyük örgütlenmelerin giderek fonksiyonları itibarıyla birbirleriyle irtibatlı küçük alt birimlere ayrıldığı yeni bir model gelişmiştir. Bu model ekonomi

dünyasında esnek üretim ve iş örgütlenmesi anlayışı çerçevesinde “Postfordizm” olarak kabul edilmiştir. Artık kitle üretimini yerini bireysel tercihlere önem veren esnek üretim almıştır. Üretim alanında “Postfordist üretim tarzı” olarak kabul gören örgütlenme anlayışının toplumsal alandaki yansıması ise, “Postmodernizm” olarak nitelenmiştir. Böylece yeni dönem, toplumsal alanda modernizmden – postmodernizme doğru bir dönüşüm gösterirken, çalışma yaşamında ise, fordizmden – postfordizme doğru bir dönüşümü ortaya koymuştur. Acaba fordizm ve postfordizm olarak yaşanan bu dönüşümünün toplumsal alandaki yansımaları neler olabilir?

ARAŞTIRMANIN AMACI

Buraya kadar ifade edildiği üzere, çalışmanın genel amacı, modernizmden postmodernizme doğru yaşanan geçiş ortaya konulmaya çalışılırken, sanayi toplumu ve enformasyon toplumu olguları irdelenecektir. Ayrıca, çalışma yaşamındaki, sanayi dönemi ve ardından gelen döneme ait konjonktürel değişim ve dönüşümler incelenmektedir. Bu değişim ve dönüşümleri irdelemekteki amaç, tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru bir geçişe benzer bir değişimin günümüzde de yaşandığını ve değişimin sonucunda meydana gelen gelişmeleri, toplumların yapısını, aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Günümüzde bazı düşünürler modernitenin yerini postmodernitenin aldığını paradigmatik bir dönüşüm projesi olarak (Lyotard, Jameson) değerlendirirken karşı gruptakiler ise yaşanan tüm kırılmalara rağmen modernitenin hala devam ettiğini vurgulamaktadırlar (Giddens). Bununla birlikte modern ve postmodern olarak adlandırılabilen gibi Türkiye gibi bazı toplumlar da hem geleneksel hem modern hem de postmodern süreçlerini bir arada ve içi içe yaşamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çalışma genel anlamda, birinci bölümde modern öncesi dönem ve sanayi toplumunun sosyo-ekonomik yapısını daha iyi anlayabilmek için modernizmi ve sanayileşmeyi hazırlayan düşünsel arka plan verilecektir. Daha sonra ise sanayi toplumun ve dolayısıyla modern toplumun çalışma hayatı, siyasal yapılanması ve sorunları ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise, yeni topluma ilişkin bilgiler verilecek ve postmodernizm, yeni siyasi yapılanma, enformasyon toplumunun çalışma hayatı, bilgi iletişim sistemleri ve bunların sonuçları irdelenecektir. Ayrıca ulus devletlerin aşınması

ve küreselleşmenin yükselişinin etkilerine de bu bölümde yer verilecektir. Son kısımlarda ise, postmodern dönemde meydana gelen enformatik dönüşümlerin Türkiye'deki etkileri konusuna ayrılmıştır. Dünya, postmodern dönemle beraber bazı değişimler ve dönüşümler yaşarken Türkiye bu yapılanmanın neresindedir? sorusu bizim için cevaplanması gereken en önemli sorulardan birisidir. Çalışmanın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır dünyanın enformasyonu konuştuğu ve hatta yaşadığı bir ortamda Türkiye'nin konumu ne olacaktır. Mevcut paradigmayı mı yaşayacağız yoksa kendimiz mi bir paradigma oluşturacağız?

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZİ

Yukarıda temas edilen noktalar paralelinde çalışmanın temel hipotezi şu şekilde verilebilir: *Modern – sanayi toplumları, yaşanan krizler (1929 ve 1970) ve iletişim / enformasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sonucunda yapısal bir değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Modern – sanayi toplumunun kurumları, günümüz postmodern - enformasyon toplumlarının kurumlarına ve sorunlarına cevap veremez hale gelmiştir. Günümüzde, çalışma yaşamı başta olmak üzere ekonomi, siyaset ve sosyo – kültürel alanlarda birçok değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır.*

Günümüz toplumlarını iyi bir şekilde analiz edebilmek için, öncelikle sanayi öncesi dönem ve sanayi dönemi, modern toplumu bilmek gerekmektedir. Özellikle şu anda içinde yaşadığımız süreci de içine alan ve halen devam etmekte olan bir yapılanmanın öğelerinin ortaya konması önemlidir

Enformasyon toplumunda Türkiye'nin ve onunla aynı konumda olan gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin durumu daha farklı ve vahimdir. Acaba Türkiye bu süreci etkiliyor mu veya bu süreçten etkileniyor mu? Sorusundan çıkarak ülkemizin enformasyon çağındaki durumu analiz edilebilir.

Bütün bunların sonucunda gelişmekte olan bir ülkede bulunduğumuz ve ülkemizin paradigmatik dönüşümden özellikle ekonomik açıdan (çalışma hayatında) nasıl etkilendiği, bu çağa uyum süreçlerinin hangi düzeyde ve nasıl olduğunu yakından takip etmek ihtiyacından olayı bu konu üzerine yoğunlaşmıştır.

ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI:

Konunun genel anlamda geniş bir alana yayılmış olmasından ötürü konu daha çok toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümler olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışma genel anlamada düşünüldüğünde, modernizmden postmodernizme geçiş aşamasında toplumsal ve ekonomik hayatta meydana gelmiş olan değişim ve dönüşümleri ortaya koymaya yönelik bir araştırmadır. Modern ve postmodern dönemlerde yaşanmış olan dönüşümlerin teorik arka planı ve düşünsel alt yapısının sosyo – ekonomik hayata olan yansımaların incelenmesi hedeflenmektedir. Toplumsal ve ekonomik yapı bireylerden ve devletten soyut bir sistem değildir. Dolayısıyla, sosyo – ekonomik yapıdaki en ufak değişim bireysel temelli olacaktır ve devlet kurumuyla da karşılıklı etkileşimde bulunacaktır. Bu sebeple de, devlet yapılanması ve yönetim anlayışındaki dönüşümlerde araştırma kapsamında değerlendirilecektir.

Bütün bunlarla beraber çalışmanın başlığından anlaşılacağı üzere araştırma moderniteden postmoderniteye geçiş aşamasında çalışma hayatında yaşanan sosyo – ekonomik dönüşüm irdelenecek ve diğer kavram, konu ve kurumlar bu sorunsal çerçevesinde şekillenecektir.

Konunun genel anlamda geniş bir alana yayılmış olmasından ötürü konu daha çok toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümler olarak sınırlandırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada araştırmada veri toplama tekniği olarak kaynak derleme yöntemine başvurulacaktır. Kaynak derleme sırasında klasik ve ana kaynak kitaplar yanında, makalelere de önemli bir ağırlık verilerek çalışmaya güncellik kazandırılmaya çalışılacaktır. Toplanan veri ve bilgilerin istatistiksel bilgilerle karşılaştırılarak bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi önemlidir. Yöntem, bir çalışmanın ne şekilde ilerleyeceği ve nasıl gerçekleşeceğini ortaya koyan, aynı zamanda araştırmanın gerçeklerle olan ilgisini gözler önüne serecek önemli bir aşamadır. Bu nedenle çalışmada bir tek yöntem yerine birden fazla yöntem kullanılacaktır. Çünkü, ön görülen

hipotez ve amaçlar yönünden en uygun en geçerli yöntem olarak, ilk önce tümdengelim yönteminden hareket edilecek, çalışmanın ilerleyen aşamalarında da tümevarım yöntemine başvurulacaktır. Bu yöntemlere paralel olarak bazı dönemlerin ve kavramların (modernizm, postmodernizm, vb.) tanıtılmaya ve tanımlanmaya çalışılacaktır. Bu aşamada ise karşılaştırma yöntemi kullanılarak benzerlik ve farklılıkların daha net göz önüne çıkarılması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PRE-ENDÜSTRİYEL, ENDÜSTRİ VE ENFORMASYON

TOPLUMLARININ GENEL BİR ANALİZİ

1.1.PRE – ENDÜSTRİYEL TOPLUM

Endüstri öncesi toplumların oluşum süresi ve ömrü uzundu ve değişimler çok yavaş oluyordu. Bu toplumlarda hayat, bir çatı altında toplumsal bütün fonksiyonları icra edecek şekilde düzenliyordu. Ayrı ayrı kendi alanında sistemleşmiş kurumlar yoktur. Buna karşın sosyal dayanışma çok kuvvetliydi ve bütün faaliyetler buldukları ortamda herkesle birlikte yapılmaktadır.

Birinci dalga toplumlarında iş, bütün ev halkının tek bir ekonomik birim halinde bir arada çalışarak, evde yada tarlada yapılır ve üretilende köyde yada çiftlikte tüketilirdi. İş ve ev hayatı birbirleriyle kaynaşmıştı, iç içeydi. Genellikle her köy kendi kendine yeterli olduğundan dolayı, bir yerdeki köylülerin başarısı başka bir yerde olup bitenlere bağlı değildi. Tek bir üretim biçimi içinde bile çalışan herkes mevsime, sağlık durumuna yada isteğe bağlı olarak değişik işler yapardı. Sanayi çağı öncesinde iş bölümünün ilkel olması sonucu olarak karşılıklı bağımlılığın en düşük düzeyde bulunması, birinci dalga toplumlarının en önemli özelliğini oluşturmaktadır.¹

Tarım toplumlarında ekonominin, kültürün, aile yapısının temelinde toprak vardır. Yaşam köye göre düzenlenmiş olup, her birinde basit bir iş bölümü ve sınırları gayet iyi belirlenmiş kastlar, sınıflar vardır. Soylular, din adamları, savaşçılar ve köleler hepsinde otoriter bir yönetim bulunmaktadır. İnsanın toplum içindeki yerini soylu belirlemekteydi ve yine hepsinde merkezîyetçilikle ilgisi olmayan bir ekonomi vardı, öyle ki her topluluk kendi gereksinimlerinin çoğunun kendisi karşılıyordu. Dünyada tarım toplumu süreci sanki hiç bitmeyecekmiş gibi uzun sürmüştür, 1650-1750 yıllarına kadar bu tür toplumlardan söz edilebilir.²

İnsanlığın uğraş gösterdiği ekonomik faaliyetlerde, kullanılan araçlar geçmişten günümüze kadar sırasıyla; öküzle çekilen karabasan, tekerlekli kağrı, yelkenli gemi, sulama kanalları olarak sınıflanabilir. Böylece bu zenginleştirilmiş teknolojinin belirli yerlerde kullanımı iklimin, toprağın, suyun ve topografyanın uygun oluşunun sonucu, gelişen, üreten bir ekonomi ile insanlar belli yerlerde toplanmaya ve

¹ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, (Çev :Ali Serden), İstanbul, Altın Kitapları Yayınları,1996, s.70-71.

² Toffler, a.g.e., s.42

birlikte yaşamaya başlamışlardır.³ Daha sonraki dönemlerde ise, sanayileşmeyle birlikte tarımsal faaliyetlerde de makineleşme aşamasına geçilmiştir.

Birlikte yaşamının bir sonucu olarak ortaya çıkan, görevsel uzmanlaşmanın her alanda pek az olduğu ilkel toplumlarda, eğitim ayrı bir faaliyet dalı olarak örgütlenmemiştir. Bu görev aileye, akraba grubuna ve gündelik hayatta bireyin yer aldığı topluma bırakılmıştır. Örnek olarak yaghanların eğitimini verilirse, Her yaghan çocuğunun iki velisi vardır ve bunlar birkaç ay süreyle çocuğu toplumdan ayrı bir yerde yetiştirmektedirler. Fiziksel olarak, her oğlan ve her kız kendi kendini kontrol etmesini öğrenmek durumundadırlar. Ahlak alanında yetiştirilmek üzere gençlerle birlikte, kabilenin saygın yaşlıların sözlü dersleri dinlemektedir. Topluca yetiştirme çalışmalarının yanı sıra, her kız ve oğlanın, kendilerinde(özellikle karakter yönünden) eksik görünen yanlarını düzeltebilmeleri için, yakın akrabalarının gözetiminde eğitim görmektedirler. Son olarak da, gerçek anlamda meslek alanında hazırlanma gelmektedir. Kızların bu alanda yetiştirilmesi daha önce kazandıkları becerilerin biraz daha biçime sokulmasından ibaret sayılabilecek niteliktedir. Bununla beraber erkeklerin yetişkinleşip hayata katılarak birçok şey öğrenmeleri, okulda yetiştirilmeleri gerekmektedir. Daha gelişmiş toplumlarda, formel eğitim daha büyük önem taşımakta, sistemli öğretim artmakta, uzmanlaşmış ayrı bir meslek grubu olan öğretmenler ortaya çıkmaktadır.⁴ Geleneksel toplumlarda okuma yazma oranı ve eğitim oranı düşüktür. Geleneksel toplumlar en çok dil yoluyla iletişimde bulunurlar. Örneğin, halk şarkıları, inançlar, hikayeler bir nesilden diğer nesle dil aracılığıyla aktarılır. Bu kültür öğeleri az çok değişse bile gelenekselliğini kaybetmeden özgünlüklerini korurlar.⁵

Endüstri öncesi toplumlarda aile birçok işlevi bir arada yerine getirmekteydi. Örneğin; ekonomi, eğitim, saygınlık, muhafaza etme (koruyuculuk) dini, soyu devam ettirme, eğlence, dinlenme ve psikolojik doyum sağlama gibi. Bu dönem aile yapılarında geleneksel ve geniş aile tiplerini görmektedir. Aile arasındaki iletişim çok kuvvetlidir denebilir.

³ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniv. Yayınları Eskişehir. 1995 s.289

⁴ T Bottomore, *Toplum Bilimi*, çev: Ünsal Oskay, Der Yayınlar.İstanbul, s.291

⁵ Özkalp, a.g.e., s.11.

Toplumlar büyüdükçe, karmaşıklaştıkça ailenin bu fonksiyonlarında da değişimler ve azalmalar meydana gelmektedir. Artık insanların diğer insanlarla olan ilişkileri sadece akrabalık bağlarına dayanmaktadır veya insanları birbirlerine bağlayan değerler sadece akrabalık ilişkileri değildir. İnsanların sahip oldukları yeni roller ve türlü organizasyonlar diğer insanları etkilenmekte ve bu süreç içinde akrabalık gruplarının bazı fonksiyonları ortadan kalkmakta azalmaktadır. Aile dünyanın bütün toplumlarında varolan evrensel bir olgudur. Ancak zaman içerisinde toplumların nesnel koşullarının değişmesiyle birlikte bu da değişime uğramış ve dönüşen yapıya uygun bir biçim almıştır.⁶

Pre endüstriyel toplumlardaki siyasi hayata geldiğimizde ise; ilk zamanlarda siyasi hayatın bütün yaşam faaliyetleri aile(ev) merkezli olduğundan dolayı belli bir oluşum gösterememiş olduğunu görüyoruz. Daha sonraları eğitimin ve iletişimin aile dışına çıkmasıyla, özel mülkiyetin oluşmaya başlamasıyla farklı farklı siyasi yapılanmalara meydana gelmiştir. Pre endüstriyel toplumlarda siyasetin temel ve etkin faktörü topraktı ve bu toprak üzerindeki faaliyetlere göre merkezi yapı da şekillenmekteydi. Feodal yapılanmalar buna verilebilecek en iyi örnek olarak düşünülebilir.

Kısaca; pre-endüstriyel toplumlardaki hayat biçimi, bilimsel gelişmelerin etkisiyle önemli değişimlere uğramıştır. Çünkü çevreye, özellikle toprağa hakim olmak, onu daha iyi işlemek, ürünleri rahatça ulaştırmak gibi ihtiyaçlar, insanın emeğinin yeterli olmamasına yol açmıştır. İşte bu dönemde önce evlerde başlayan (ev sanayii) daha sonra büyük üretim işletmelerinin kurulmasına yol açan sanayi devrimi oluşmuş, bunun sonucu insanla iş arasına yeni unsurlar ve makineler girmeye başlamıştır. Bu zamana kadar sosyal gelişme ve değişme hızı oldukça düşük olan, genel olarak durağan bir hayatın hüküm sürdüğü esnek olmayan toplumlar, sanayi devrimi ile birlikte o döneme kadar görülmeyen hızlı bir değişim sürecine girmişlerdir.⁷

⁶ A.g.e., s.117.

⁷ İlhami Fındıkçı, **Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme**, İstanbul Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları,1996, s.43.

Tablo 1.1. Yıllara Göre Sektörlerde Çalışanların Dağılımı

Sektörler Yıllar	1700	1800	1900	1988	1995
Tarım	%70	%65	%40	%3	%3
Üretim	10	15	40	26	15
Hizmet	15	15	15	15	15
Bilgi	5	5	5	56	67
Toplam	100	100	100	100	100

Kaynak: İlhami Fındıkçı, **Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme**, Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 52.

Tabloda da görüldüğü gibi (dünya ölçeğinde) zamanla tarım sektöründe çalışanların sayısı azalırken, buna karşın hizmet sektöründe çalışanların sayısı sabit kalmaktadır. Özellikle son yıllarda bilgi sektöründe yoğun bir işçi talebi olmuştur. Kısa bir süre içerisinde bu sektörde çalışanların sayısı gittikçe katlanmıştır. Enformasyon ve bilişim teknolojisinin yaygınlık kazanmasıyla tarım sektörü eski önemini yitirmiştir. Artık işgücü bilgi sektörüne kaymıştır.

1.2. ENDÜSTRİ TOPLUMU ve ÇALIŞMA HAYATI

İnsanlık varoluşundan beri birçok aşama kaydetmiş, birçok değişiklik yaşamıştır. Ortaya çıkan her yeni düzen bir öncekini temelinden sarsmış, onun öğrettiklerini değiştirmiş, yerine kendi kural ve görüşlerini koymuştur. Bu anlamda insanlığın daima ileriye doğru bir sıçrama yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Uygarlık tarihinde toplumların, kendilerini tamamen değiştirdikleri yepyeni ve beklenmedik bir biçime girdikleri dönemlere rastlanmaktadır. Bu dönemler arasında insanlık tarihine iz bırakan en önemli değişim ilk olarak, insanları toprağa ve yerleşik hayata bağlayan tarım toplumuna geçiş; ikincisi ise, tarım toplumundan -kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin önemli olduğu- sanayi toplumuna geçiştir. Uygarlık tarihinde üçüncü köklü değişim ise sanayi toplumundan, bilginin giderek, hammaddenin, emeğin ve diğer kaynakların yerini alacağı ve şimdiki sanayi toplumundan tamamen farklı olan bir bilgi toplumuna doğru olmaktadır. Bütün

bunlardan dolayı da, insanlığın iş hayatındaki yapısal dönüşümleri incelemeye ilk olarak toplum düzenlerinden başlamak doğru bir yöntem olacaktır.

1.2.1.Modern Öncesi Dönemin Temel Özellikleri Ve Çalışma Hayatı

Modern öncesi dönemi kendi içinde, “köleci” ve “feodal” toplum düzeni şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Bu toplumları temel kurum ve karakteristikleri bakımından incelemeye başladığımızda, temel kurum olarak karşımıza aile çıkmaktadır. Bu önemlerde insanlar ailelerinin çokluğu ve “soyluluğu” ile övünür, şan ve şöhret sahibi olurlardı. Bu soyluluk, kuşaktan kuşağa aynı aile ile devam etmekteydi, yani soylu olarak yaşanırdı ve ölüncüde aynı zamanda sonradan soylu olmak mümkün değildi. Geniş aile yapısının ve yenilebilen enerji kaynaklarının bulunduğu bu dönemde toprağa sahip olmak insanların geçimlerini sağlamaları açısından oldukça önemli ve hatta zorunludur. Dönemin yönetim anlayışında baskıcı -totaliter- ve katı merkezi bir yapı bulunmakta, yönetimde ise askerler ve soylular hakim bir konumda yer almaktadır. Pozitivizme yer vermeyen, tamamen teslimiyetçi ve teolojik bilgi türünün hakimiyeti altındaki bu dönem insanların çığnemelerinin söz konusu bile olmayan birçok tabu vardır. Dini bilgi, tabu ve teslimiyetçilik dönemin toplum yapısının karakteristiğini oluşturmaktadır denebilir. Hem ilkçağ köleci toplumunda hem de feodal toplum düzeninde serflik mevcuttur. Ancak, ayrıldıkları yön ortaçağın serflik düzeninde “feodal bey”e bağlılık statüsünün gevşek tutulmasıdır. Sistem içerisinde serf, köle gibi alınıp satılmamakta, ancak feodal beye ve toprağa bağımlılığı aynen sürmektedir. Siyasal alanda kral ve derebeyinin “mutlak, kişisel” egemenliği geçerliken, sosyo-kültürel alanda ise değişmeyen norm, değer ve davranış kalıpları vardı.

Çalışma hayatı ve işin herhangi bir tarihsel incelemesinde karşılaşılan problemlerden en önemlisi endüstri öncesi çalışma ile ilgili belge ve bulguların azlığı, buna kıyasla çağdaş çalışma için varolan devasa bilgi miktarıdır. Göçebe toplumlar normal olarak sosyal bir yapılanma içinde 09:00–17:00 gibi zaman birimlerine uyulması gereken bir çalışma sistemi ile sınırlandırılmış değildir. Aynı şekilde zamanı çalışma ve dinlenme için gerekli dilimlere ayırmazlardı. Çalışma ve dinlenme gibi aktiviteleri tanımlamada kullanılan terimler birbirlerinin içine girmiş değildir.⁸

⁸ Keith Grint, *Çalışma Sosyolojisi*, (Çev.:Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s.59.

Tarihsel olarak bilinen ilk toplum düzeni olan, köleci toplum düzeninde toplum yapısı genel olarak özgür insanlardan(vatandaşlardan) ve kölelerden oluşmaktadır. Ekonominin tarıma dayandığı bu toplumda beden gücüyle çalışmak bir şeyler üretmek özgür insanlar için onur kırıcı bir uğraş olarak görülmektedir. Üretimin, bağımlı statüde çalışan geniş bir köle ve tutsak grubu tarafından gerçekleştirildiği bu toplumlarda, azınlığı oluşturan vatandaşlar ise kamu yönetimi, politika, sanat, felsefe gibi etkinliklerle uğraşan ayrıcalıklı bir sınıf niteliğindeydi. Statülerini değiştirmeleri olanaksız olan köleler, efendilerine ait bir mal gibi alınıp satılabiliyorlar ve aynı zamanda da efendilerini, işlerini seçme ve değiştirme özgürlükleri de söz konusu değildir.⁹

Çalışma, düşünürler arasında Antikçağ'da köle sınıfına özgü, aşağılık bir kavram olarak görülmüştür. Çünkü, çalışma bir zorunluluk gereği beden üzerinde bir denetim kurma sürecini ifade etmektedir. Oysa Antikçağ'a baktığımızda zorunluluk ve özgürlük birbirinin zıttı kavramlar olarak değerlendirilmiş, özgür insanların zorunlulukların kölesi olamayacağı belirtilmiştir. Nitekim bu dönemde, filozoflar bile birçok konuda farklı görüşleri savunsalar da, çalışmanın kölelere özgü aşağılık bir iş olduğu konusunda ittifak etmektedirler. Romalılar ise, Antikçağ düşünürlerine göre çalışma konusunda daha ılımlı olmalarına rağmen, onlarda da aslında modern çağa özgü çalışmaya yönelik olumlu bir tutum yoktur. Sadece tarım ve askerlik onlar için soylu, özgür mesleklerdir. Buna karşılık yurttaşlar geçimlerini sağlamak için, yasal olarak kölelere özgü hiçbir "aşağılık iş" (meslekleri böyle tanımlıyorlar) yapmak zorunda kalmıyorlardı. Çalışma, ancak modern çağda endüstrileşmeye paralel olarak, toplumsal yaşamda merkezi bir önem kazanmıştır.

Ortaçağa gelindiğinde ise, feodal toplum düzeninin kendi içinde, tarımsal alanlarda serflik düzenine ve kentsel olanlarda da genellikle zanaat ve ticarete dönük bir "lonca" düzenine dayandığı görülmektedir. Kentsel alanlarda ortaçağın statü düzenini içeren loncalara, kendine özgü bir hiyerarşik yapının olduğu, meslek yada zanaat dalında çalışan ustaların kurdukları ve egemen oldukları, örgütler ya da meslek kuruluşlarıdır denebilir.

⁹ Sami Güven, *Sosyal Politikanın Temelleri*, Ezgi Kitapevi Yayınları, 1995, Bursa, s.29-30

Lonca sisteminde hangi malın, hangi yöntemle üretileceğine, pazarla olan ilişkilere kadar bütün kararları usta vermektedir. Aynı zamanda ücretleri, çalışma koşullarını, çırağın kalfalığa, kalfanın da ustalığa geçişine ilişkin kuralları, lonca içindeki dayanışma biçimlerini belirleme yetkisi de ustaya aittir. Ustanın yanında çalışan kalfa ve çıraklar, onunla aynı çalışma ve yaşam koşullarını paylaşmaktadır. Aralarındaki ilişkiler, gelenekler ve dinsel kurullarla düzenlenen bir tür paternalizme dayanmaktadır.¹⁰ Lonca düzeni içinde üretimin ve çalışma ilişkilerinin en önemli özelliği, usta ve kalfaların yapılan işin tüm aşamalarında önemli mesleksi bilgi ve becerilere sahip olmaları ve zanaatın tüm inceliklerini bilip uygulamalarıdır. Bunlar işin, üretilen ürünün belli bir aşamasında değil, tüm aşamalarında uzmanlaşmışlardır. Yani işbölümü ve uzmanlaşma daha gelişmemiştir.

Ancak bütün bunlarla beraber ortaçağ Avrupa'sının tipik şehirlerinde kölecilik ekonomisi, tüm önemini yitinceye kadar gerilese de devamlılık göstermiştir. Akdeniz'deki deniz şehirlerinde ise, köle ticareti ortaçağın sonuna dek sürdü. Feodal dönemdeki güçlü loncalar, hür zanaatkarlarla rekabet içindeki bir efendiye şahsi vergi veren kölelerin yaptığı işlere hoşgörülü bakmamıştır. Antik dönemde ise, servetteki artış, değişmez bir şekilde köle sahipliğindeki artışa işaret etmekteydi. Her savaşla köle pazarını dolduran tutsaklar artıyordu. Bu köleler kısmen sahibinin kişisel hizmetine girmeye zorlanmıştı. Antikçağ'da köle sahipliği, özgür yurttaşın yaşam biçiminin asli gerçeklerinden biriydi. Kronik savaş zamanlarında, ağır silahlı piyade olan ortaçağların şövalyesinden, köylünün çalışmasından vazgeçememesi gibi, Antikçağ insanı da kölelerin çalışmasından vazgeçememiştir.¹¹ Kölesi olmadan yaşamaya ve çalışmaya zorlanan herkes, tüm koşullar altında bir proleter sayılmıştır.

Modern öncesi dönemin mekansal örgütlenmesine de kısaca değinilecek olursak, sanayi kenti ile arasındaki temel yapısal farkı ortaya çıkaran değişkenin başta teknoloji olduğunu vurgulamak gerekir. Sjoberg yaptığı çalışmalarla sanayi öncesi kentlerin genel sosyal ve mekansal çizgilerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre, üretimin organik enerji ile yapıldığı ve ulaşımın insan ve hayvan gücüne dayandığı bu

¹⁰ Murat Güven, "Küreselleşme ve İşgücü Piyasaları", **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, (Der; Veysel Bozkurt), İstanbul, Alfa Yayınları, 2000 s.30.

¹¹ Max Weber, **Şehir**, Bakış Yayınları, 2000, İstanbul, s.240-241.

dönemde ev ve işyeri ayırımı yoktur. Başta da belirtildiği gibi iktisadi yaşantı organik enerjiye dayanmakta ve üst tabaka tarafından yönetilmektedir.¹² Dolayısı ile dikey bir hareketlilik yoktur ve sosyal kontrol açısından din ve aile kurumları, lonca örgütlenmeleri oldukça önemlidir.

Batı tarihin içinde, geleneksel dönem olarak adlandırılan bu çağda, düşüncede, toplum örgütlenmesinde ve değer yapılarında en önemli ve en son referans kaynağı olarak Tanrı kabul edilmiştir. Bilginin üretimi ve dağıtımı ağırlıklı olarak “kilise” kurumu tarafından örgütlenmekte, tüm siyasal ve kültürel kurumlarda kendilerini bu merkez etrafında bir yerlere yerleştirmektedir. Tanrının her şeyin nihai kaynağı olduğu gerçeği bu yerleşmeleri zorunlu kılmaktadır.¹³ Bu yüzden geleneksel dönemde önemli olan insanların görüşleri değil, Tanrının buyrukları olmuştur. Bu nedenlerle insanlar kendi görüşlerini de, Tanrı buyruklarının onayından geçirecek sunmak durumunda kalmışlardır.

Ortaçağ feodalitesinin lonca düzeninde genel anlamda, “emek ve sermaye” kesin biçimde birbirinden ayrılmamış olup, ortak bir üretimde bütünleşmiştir, ayrıca sermaye “anonim”leşmemiştir. Lonca düzeninin işçilerini oluşturan kalfa ve çıraklar, işveren konumundaki ustalarıyla sürekli birlikte ve yüz yüze ilişkiler içinde çalışmaktadırlar. Dolayısıyla aralarında doğrudan birincil ilişki söz konusudur. Ayrıca lonca düzeninde üretim küçük atölye düzeyindedir ve kapitalist üretim sistemi, fabrika, sanayi henüz doğmamıştır. İleri boyutta bir işbölümü ve kalfaların kendi meslek ve dayanışma örgütlerini kurmaları olanağı da yoktur.¹⁴ Yani ortaçağın lonca düzeninin çalışanları olan kalfalar yeni çağın bağımsız statü ile çalışan işçisinden farklı niteliklere sahiptir. Bu dönemde üretim henüz küçük atölye düzeyinde kaldığından, sermaye anonimleşmediğinden ve işbölümü gelişmediğinden, çağdaş “işçi sınıfı” henüz ortaya çıkmamıştır. Ayrıca pazarlar bu meslek kuruluşları arasında bölüşüldüğünden bir tekel durumu ortaya çıkmakta ve rekabet işlememiştir denilebilir.

¹² Rana Aslanoglu, **Kent ,Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitapevi, Bursa, 1998, s.32-33.

¹³ Ömer Demir, **Bilim Felsefesi**, Vadi Yayınları , Ankara, 2000, s.147.

¹⁴ Güven, **a.g.e.**, s.31.

Bütün bunlar yanında, loncaların bu tekelci ve ayrıcalıklı konumlarını giderek güçlendirmeleri, ürettikleri malların fiyatlarını tek taraflı ve ölçüsüz saptamaları, ustalığa geçişte kayırmacılığın egemen olması gibi olumsuzluklar karşısında, toplumdan giderek “yozlaşan” bu kuruma karşı tepkiler gelmeye başlamıştır. Daha sonraları ise, çeşitli ülkelerde hükümetler, aldıkları kararlarla loncaların toplumdaki tekelci ve ayrıcalıklı konumlarına son vermeye başlamışlardır.

Görüldüğü üzere, modern öncesi toplumlarda günümüzdeki anlamıyla bir çalışma söz konusu değildir ve bu dönem insanı “doğal” bir insandır. Ekonomik faaliyetlerin sadece varolmak için -yeterlilik ilkesine göre- düzenlendiği, çiftçilerin ya da zanaatkarların çalışmaya sadece geçimlerini sağlayacakları bir gözle baktıkları bu dönemde, iktisadi yaşam geçmişten kalma usullerle, geleneksel kurallara göre biçimlenmiştir.¹⁵ Bu dönem insanı için çalışma sadece geçinmek için yapılan bir faaliyettir ve “toplumsal bütünlük” unsuru oluşmamıştır aynı zamanda da özel alana hapsedilmiştir. Çalışmanın kamusal alanda gerçekleştirilmesi modern çağın bir ürünü olacaktır. Aynı zamanda hiç kimse daha çok kazanmak amacıyla çabasını derinleştirmek fikrine sahip değildir. Dönem işçisi de mümkün olduğunca fazla çalışarak günde ne kadar kazanabilirim diye değil, bu güne kadar kazandığım geliri temin için ne kadar çalışmalıyım diye sorar. Nitekim sanayileşmenin ilk yıllarında bu dönemin temeli olan fabrikaların çökmesinin nedeni işçilerin sürekli tam gün çalışmayı istememeleridir.¹⁶ Bu nedenle bazı düşünürlere göre, daha sonra eğitim kurumu insanları fabrika hayatına alıştırmak için kullanılmış ve bu şekilde işçilerin fabrikaya uyumu sağlanmıştır. İçinde prütanizmi barındıran sanayi döneminin aksine, modern öncesi dönemde boş zaman olumlu karşılanırken, çalışma olumsuz olarak görülmüş ya da modern çağdaki anlamıyla asla yüceltilmemiştir.

Anlatılanları kısaca özetlemek gerekirse; modern öncesi dönemin köleci toplum düzeninde ekonomi tarıma dayanıyordu ve üretimde emeğin yerine geçebilecek başkaca bir teknoloji ve enerji yoktu. Üretim güçlerinin üretim ilişkilerini değiştirecek ölçüde gelişmemiş olması, kölelerin içinde buldukları olumsuzluklardan kurtulmak

¹⁵ Veysel Bozkurt, **Prütanizimden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, Bursa, Alesta Basım Yayın, 2000, s.18.

¹⁶ Bozkurt, a.g.e., s.20.

yönünde bir çabasını gereksiz kılıyordu. Bu nedenle köleci toplum düzenleri, kölelerin zincirlerini kırarak, mevcut düzene başkaldırmaları ve bağımlı statüden kurtulmaları şeklinde değil, kendi aralarındaki savaşların sonucunda çöktüler. Öte yandan Ortaçağ feodalitesinin statü düzenini oluşturan loncalar ise, hukuksal olarak 1789 Fransız Devrimiyle ve Sanayi Devrimiyle yıkılmış, yeni bir toplumsal düzene geçiş böylece sağlanmıştır.

Yeni gelen ekonomik düzenin kimliği kapitalizmdi ve zenginliğin, üretimin saklanması için uygun bir toplumsal araç olduğundan lonca imalatının yerine geçmişti. Ortaçağ komünizmi sermaye ile mücadelesinde birbiri ardına bir çok alanda bankacılıkta, ticarete, madencilikte, endüstride ve nihayet tarımda yenilgiye uğramıştı. Yeni sistemin bireysel girişime, teknik gelişmelere ve yatırıma karşılığını fazlasıyla vermesi; kapitalizmin, zenginliğin oluşturulması ve o ana kadar elde edilmiş olanın biriktirilmesi, korunması için en uygun araç olduğunu gösterdi. Ayrıca kapitalizm yeni buluşların ortaya çıkması, yeni keşiflerden yararlanılması ve bunların yarattığı artı değerlerin mutlak toplumsal kullanım için biriktirilmesine tamamen uygun bir yöntemdi.¹⁷ Ancak şu gözden kaçırılmamalıdır ki, kapitalizm söz konusu olduğu sürece, yaşamın değerlerini arttıran ve yükselmesini sağlayan güzellik, bilgi ve güç gibi bir çok lükse erişmek ancak zengin olanlar için mümkündür. Kapitalizm ödülün adil dağıtımında insanlığı tamamen hüsrana uğratmıştır. Bu sistem neden olduğu zenginliğin büyük dilimini bir sınıfın kârı için saklama ve dolayısıyla toplumun geri kalan kısmının payına düşeni onlardan çalma eğilimindedir denilebilir.

1.2.2.Endüstrileşmenin Alt Yapısındaki Temel Unsurlar

1.2.2.1Ortaçağ Batı Feodalitesinin Etkisi

Batının ekonomik, siyasal, toplumsal örgütlenme ve askerlik alanlarındaki başarılarının sağladığı yükselişin nedenleri, batı toplumunun kendine özgü olan temellerinde aranmalı ve iç dinamikleri göz önüne getirilmelidir. Yani, batının

¹⁷Smith Preserved, **Rönesans ve Reform Çağı**, (Çev.: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , İstanbul, 2001, s.74.

yükselişinin temel nedenleri 10. ve 11. yy.'larda ortaçağdan başlanarak incelenmeli, onu diğer yorumlardan ayıran özellikleri dikkate alınmalıdır.

Roma İmparatorluğu döneminde ve hatta onun yıkılışından sonra bile Avrupa ve özellikle Kuzey Avrupa düzlüklerinde ekonomik yaşam son derece ilkel bir nitelik taşıyordu. Bu durum tarım ürünlerinin bölgeler arasında değişiklik göstermemesine ve ticaretin son derece düşük bir düzeyde kalmasına neden oluyordu. 10. yy.'da bugün medeniyeti temsil ettiğine inanarak söylediğimiz uygarlığın “Batı”nın temelleri atılmaya başlandı. Bunlar içinde en önemli temellerden biri ağır sabanın bulunmasıydı. Kuzey Avrupa düzlüklerindeki yoğun yağış her yere ulaşamadığından ağır saban, kuru yerlerde de tarımın yapılmasını kolaylaştırdı. Avrupalılar bu dönemde insan gücünden başka enerji kaynağı bilmediklerinden bir çok zorluk yaşamışlar ve bunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İşte Avrupa ya da geniş anlamda Batı üstünlüğünün çıktığı nokta budur. Koşulların zorladığı yaratma yeteneği ve adale gücünün dışında daha üretken enerji kaynaklarının bulunması üstünlüğün hareket noktası olarak kabul edilebilir.¹⁸ Hayvan gücü ile çalışan ağır sabanın kullanılması, ürünün öğütülmesi ve rüzgar gücünün kullanılması, Kuzey Avrupa düzlüklerinde gıda maddelerinin hızla artmasına ve doğal olarak nüfusun birikmesine neden olmuştur. 11. ve 14. yy.'lar arasında bütün Avrupa'da ekilebilir alanların genişlemesiyle, ortaya çıkan ürün fazlası, eski Akdeniz uygarlıklarını da aşacak olan Batı zenginliğinin, gücünün ve kültürünün temeli olacaktır.

Avrupa'nın askeri alanda gelişmesi de bir bakıma ağır sabanın ve hayvan gücünün sağladığı tarım ürünleri fazlasına dayanır. Çünkü, şimdi genel olarak zenginleşmiş olan köylülerden alınan vergi ve kira ile güçlü bir profesyonel ordu kurulabilmiştir. Bunun en tipik örneği de zırhlı süvari, yani şövalye oluşturmaktadır. Savaş alanlarının müthiş askeri gücü olan şövalye, dönemin Avrupa'sına damgasını vuran saygın ve etkili bir kişi haline gelmiş ve dönemin en belirgin toplumsal – siyasi kurum olan feodalizmin temelini böylece şövalyelik oluşturmuştur. Tarımın gelişmesi için gerekli olan barış ve güvenlik, etkili merkezi otoritelerin henüz kurulmamış olduğu Avrupa'da, kısaca “feodalizm” denen kurumların gelişip güçlenmesi ile sağlandı. Demek ki, feodalizmin temelini oluşturan en önemli öge, örgütlenmiş devletin

¹⁸Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.70.

bulunmadığı dönemde yerel düzeyde, bir çeşit hükümet görevini yürütmesi olarak değerlendirilebilir. Önemli ve güçlü bir kişi, 500-1000 km²'lik bir toprak parçası üzerinde, daha az toprağa sahip olanların koruyuculuğunu üstlenmiş ve onlarda bu kişiye bağlılık sözü vermişlerdi. Bu şekilde feodal, “lord”, “vassal” ve toprağa bağlı (serf) köylüleriyle feodalizm ortaya çıkmıştır.¹⁹ Batı Avrupa feodalizmini, hakim ekonomik ilişkilerin serflik olduğu ve üretimin feodal beyin malikanesinin çevresinde örgütlendiği bir sistem olarak tanımlamak mümkündür. Burada önemli olan şey, pazarların çoğu zaman yöresel olduğu ve bulunmaması gerekli olmamakla birlikte, uzun mesafe üzerinden ticaretin üretim araçlarında ve yönetimlerinde belirleyici bir rol oynamadığıdır. Bu anlamda feodalizmin, ayırıcı özelliği olarak onun bir tüketim (= kullanım) için üretim sistemi olduğunu belirtmek mümkündür. Bu sistemde topluluğun gereksinimleri bilinmekte ve üretim bu gereksinimleri karşılamak için planlamakta ve de örgütlenmektedir.²⁰

Batı’da feodalite; merkezi iktidarın yok olduğu, güvensizlik ve karışıklık ortamının hakim olduğu, neredeyse ticaretin durduğu, kent yaşamının da önemini yitirdiği bir ortamda ortaya çıkmıştı. Feodal toplumun bu temel özelliklerini maddeleştirmek gerekirse feodalite;

- “Belli bir üretim tarzının oluşu,
- Hiyerarşik bir toplumsal tabaka sistemi,
- Bir kültür veya dünya görüşü, ya da bir “değerler kümesi” düzeylerinde kendisini göstermektedir.”²¹

Peery Anderson, feodaliteyi, “Ne emeğin ne de emek ürünlerinin meta olmadığı, toprağın ve doğal ekonominin egemenliğinde bir üretim tarzıdır.” diye tanımlamaktadır. Buna göre doğrudan üretici -köylü-, üretim aracı ile -toprak-, özgü bir

¹⁹ Sander, a.g.e., s.72.

²⁰ Mavrice Dobb ve Diğerleri, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci**, May Yayınları, İstanbul, 1974, s.22.

²¹ Mehmet Ali Ağaogulları ve Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s.16.

toplumsal ilişki sayesinde birleştirilmiştir. Bu ilişkinin tam formülü, serfliğin hukuksal tanımıdır; toprağa bağımlılık. Serfler hukuksal olarak sınırlandırılmış bir hareketliliğe sahiptiler. Toprak üzerinde oturan veya onu işleyen köylüler, toprağın mülkiyetine sahip değillerdi. Tarımsal mülkiyet, köylülerden siyasal – hukuksal zor kullanma yoluyla elde eden bir feodal beyler sınıfının özel kontrolü altındaydı. Emeğe dayalı hizmetler, aynı kira yada köylü tarafından lorda borçlanılan geleneksel borçlar biçimi olan bu ekonomi, kişi olarak lorda bağımlı ve köylü tarafından işlenen kiralanan arazi parçaları üzerinde uygulanıyordu. Bu uygulamanın zorunlu sonucu, ekonomik sömürünün siyasal otorite ile hukuk düzeyinde birleşmesi olarak görülebilir.²²

Feodalizm bir anlamda lord ile vassal arasında karşılıklı hak ve görevler ilişkisine dayanır diyebiliriz. İkisinin de birbirlerine karşı önceden belirlenmiş olan hak ve görevleri vardır. Ayrıca ikisi arasındaki rekabet kapitalizmdeki, kâr için rekabetin karşılığıdır denebilir. Söz konusu rekabet kapitalizmdeki kar için rekabetin karşılığı olmakla beraber, etkileri oldukça değişiklik arz etmektedir. Bu rekabet sürekli bir savaş durumunu doğurur. Fakat bu durumdan doğan can ve mal güvensizliği, kapitalist rekabet gibi üretim metotlarında devamlı bir devrim yapmak bir yana, sadece feodal bey ve vassal arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırır. Bu şekilde de feodal ilişkilerin temeli daha da güçlenmiş olur. Feodal savaş toplumda karışıklık doğurur, onu yoksullaştırır ve tüketir, ancak onu değiştirecek bir döneme ve güce sahip değildir.²³ Sonuç olarak lord vassalı koruyacak, adaleti, toprağı işleme ve ürününü toplamasını sağlayacaktı. Eğer bir vassal genç yaşta ölürse, lord çocuklarına, eşine bakacak ve ileride mirasın hak sahibini bulmasını sağlayacaktı. Vassal vergi de verecekti, ama bu verginin alınması için kurallar vardı:

- Lordun çocuklarının evlenmesi
- Savaşta tutsak düştüğü zaman fidyenin ödenmesi
- Vassalın toprak mirası elde etmesi²⁴

²² Ağaoğulları ve Köker a.g.e. s.17.

²³ Dobb, a.g.e., s.23.

²⁴ Sander a.g.e., s.73.

Ana hatları bu olan feodal sistem, Avrupa'da hızla yayılmış ve gelecek yüzyılların güçlü merkezi devletlerinde çıkış noktası olmuştur. Feodalizmin asıl önemli noktası yukarıda anlatıldığı gibi lord ile vassal arasındaki karşılıklılık esaslıdır. Görüldüğü gibi feodal düzende hiç kimsenin tam olarak hükümlerini söz konusu değildir. Kral ile halk, lord ve vassal, bir çeşit anlaşma ile birbirlerine bağlıdır. Bu mukaveleye aykırı hareket edilirse karşılıklı hak ve görevler sona erer. Sonuçta söz konusu durum sık sık karışıklıklara, siyasal istikrarsızlıklara ve hatta savaflara yol açmış olsa da gelecek çağların anayasal hükümet anlayışı feodalizmin mukaveleye dayanan niteliğinden doğacaktır.

Şu nokta altı çizilerek belirtilmelidir ki, Doğu'da ve Batı'da feodalizm farklıdır. Batı Avrupa'da toprak sahibi olan lord, doğuda toprak sahibi değildir. Batıdaki hemen önemli bir kişi haline gelerek, krallarla karşılıklı hak ve görevlere sahip olabilirken, doğudaki karşıtı her an yerinden olabilecek bir cins devlet memurunun ötesinde toplumsal ve siyasal statüye erişememiştir. Rönesans ve Reform Hareketleri ile birlikte önce merkantalist, sonra da sanayi kapitalizminin ortaya çıktığı Avrupa'nın aristokrat-askeri feodalizmi ile ortaçağ Asya'sına özgü olan diğer feodalizm tipleri arasındaki temel ayrılıklar, bir anlamda bugün batının gelişmiş olduğu konumda temel yapı taşlarıdır. Örneğin doğu feodalizminde köylülerin üretimleri, özel mülkiyet yada özel bir denetim altında olmayıp genel kontrol altında yer almaktadır ve tüm toprakların sahibi imparatorudur.²⁵ Belki de en önemli nokta, doğu feodalizminin yapısında hiçbir zaman köleci bir yapının bulunmamasıydı. Ancak sonuçta, feodal Avrupa, feodal doğudan (özellikle dönemin Çin ve Hindistan'ında) daha fakir, daha az yaratıcı olacak, büyük orduları bulunmasa da, artık sistemin tümü için göçebelik söz konusu olmayacaktır. Avrupa çeşitli hakların olduğu sorumluluk ve dolayısıyla yetki sahibi olan, yani kendi kendinin efendisi soyluların, din adamlarının, tüccarların ve köylülerin oluşturdukları yerleşik topluluklar Avrupa'sıydı. Sonuçta Avrupa'nın büyük toprak sahibi olan beyleri, merkezi otoriteye karşı olarak birer direnme odakları haline gelmişlerdi. Buna karşın Doğu'daki mevcut merkezi otorite, beylere kendisine bağlı birer hükümet uzantısı olarak bakmış ve bu şekilde davranmıştır. İşte bu önemli nokta

²⁵Joseph Needman, "Doğuda ve Batıda Toplumsal Yapı", *Sosyo Ekonomik Perspektif*, (Der.: Uğur Dolgun), Asa Kitapevi, Bursa, 2001, s.123-127.

-özgürlük ve kendi kendini yönetim- Avrupa'ya dünya üstünlüğünü sağlayacak olan Rönesans'ın doğmasında etkili olmuştur.

Ortaçağ'da hayatın zirvesini oluşturan kilisedir. İleride Rönesans ile öne çıkacak olan insanın, bir fert olarak durumunu tayin edebilmek için iki ölçü söz konusuydu:

- Kiliseye olan bağlılığı,
- Hangi cemiyetin, zümrenin üyesi olduğu.

Düşünce anlamında ortaçağ düşüncesinin birliği vardır. Bu düşüncenin yürüdüğü yol birdir ve ulaşılmak istenen amaç da birdir. Oysa bu birlik Rönesans'la bozulacak ve doğruya giden yolun bir tane olmadığı gibi, düşüncenin üzerine eğildiği konuda bir tane olmayacaktır. Rönesans felsefesi, Antikçağ felsefesi gibi insan ve evrene ilişkin bütün sorunları değerlendirerek, çözmek için birçok yol dener. Bu nedenle de Rönesans'ta birbiriyle pek ilgisi olmayan birçok konu karşımıza çıkar. Tek uzlaşma konusu vardır: Skolastiğe karşı koymak. Ancak "okul felsefesi" anlamına gelen skolastik felsefenin kendi içinden çözülüp dağılmaya başlamasını Rönesans günlerinde değil, ortaçağın bu anlatılan iç yapısında bulak daha kolay olacaktır. Bu felsefe Hıristiyan doğmalarını "akılla" işlemeye, "felsefeyle" temellendirmeye çalışırken Tanrı'nın ve aklın yasasının denkleşebileceği kanısına dayanmıştır. Ancak skolastik felsefe kendisine amaç edindiği bu ideale asla ulaşamamıştır.²⁶

Avrupa'da yerel güvenliğin sağlanmasının ardından, değer verilen maddelerin ele geçirilmesinde zora başvurma geçerli yol olmaktan çıkınca, bunların ticaretle sağlanması seçeneğine başvurulmuştur. Böylece etkili yerel savunma gelişmiş, korsan gemileri yerini ticaret gemilerine, haydutlarda tüccarlara bırakmıştır. Bunlar köylü ve lordları, yabancı işe yaramaz aylaklar olarak görüp, ayrı bir tüccar kişiliği yaratmayı başarmışlardır. Ayrıca çalışkanlığı en önemli ve soylu değer olarak benimsemişlerdir. Zamanla bu tüccarlar topluluğu, ticarete uygun ve savunması kolay

²⁶ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul , 1999, s.164-165.

yerlerde uzun süreler geçinmeye, ardından da buralara sürekli olarak yerleşmeye başlamışlardır. İşte bu çekirdekten de Batı ve Kuzey Avrupa'nın kentleri doğdu.²⁷

Kentlerin sayılarının artması ve genişlemeleri, doğal olarak gıda ihtiyacını da artırdı. Bunun üzerine lordlar ekim alanlarını genişletmeye başlattılar. Eskiden köyler birbirinden çok uzakken ve aralarında hemen hemen hiç iletişim yokken, ekim alanlarının genişlemesi ve yeni köylerin kurulması bunları birbirine yakınlaştırarak haberleşme ve etkileşimi hızlandırdı. Bu faaliyetleri yönlendiren lordlar, köylülerin yeni açılan ekim alanlarına gitmeleri için özendirici tedbirler almaya başladılar. Bunların başında da köylüye özgürlüğünü vermek gerekiyordu. Bir iki saatlik mesafede halkın özgür olduğu bir köy varken, belli bir köyün lordunun kendi köylüsünü serflik içinde tutması, giderek zorlaştı. Üstelik, şimdi köylüler ürettiklerinin bir kısmını kentlerde satarak para da kazanıyorlardı. Ayrıca, kentler paranın satın alabileceği mallar üretmeye başladığından, lordların da paraya ihtiyacı doğmuştu. Böylece lorda yıllık olarak verdiği para karşılığında kişisel özgürlüklerini kazanan ve kendi topraklarına sahip olan köylüler hızla artmaya başladı.²⁸

Ticaret ve değişik bir kent yaşamının ortaya çıkışının, Avrupa uygarlık ve üstünlüğünün doğuşundaki payı gerçekten çok büyüktür. O kadar ki eğer Avrupa'da böyle canlı bir ticaret doğmamış ve bağımsız özelliklere sahip kentler kurulmamış olsaydı, 15. y.y.'ın Rönesans'ı çağımızın temellerini oluşturacak derin ve kalıcı izler bırakamaz ya da gerçekleşemezdi. En önemli iki unsur olarak karşımıza çıkan "ticaret" ve "kentleşme" dünya tarihinin ilk iki dönüm noktası ve devrimi olan tarım ve endüstri devrimleri arasındaki uzun zaman dilimindeki basamak taşı oluşturmıştır. Bu şekilde de insanlar birinden ötekine geçmeyi başararak yeni bir dünya düzenini yaratmışlardır.

Eğer 11. y.y.'da Avrupa'da mesleklere göre bir nüfus sayımı yapılmış olsaydı kesinlikle halkın % 90'ından fazlasının geçimini, tarımcılık, çobancılık veya ormandan sağlayan kırsal kesim insanları olduğu görülürdü. Yine bu tarihte çekilmiş olan bir gökyüzü fotoğrafı, birbirlerine nehirlerle veya kaba yollarda bağlı, ama geniş ormanlar, çalılıklar ve bataklıklarla birbirinden ayrılmış bir köyler serpintisini ortaya

²⁷ Sander, a.g.e., s.76.

²⁸ A.g.e., s.78.

koyacaktır. Bu dönemde zaten sayıları çok az olan kentlerden sadece bir kaçının nüfusu 10.000'den fazladır. 14. y.y.'ın ortalarında çekilen ikinci bir fotoğraf ise köylerin sayısının arttığını, genişlediklerini ve yayıldıklarını gösterecektir. Bunun nedeni Avrupalıların yeni alanlar açması ve bu alanları iskan ederek sınırlarını ilerletmeleridir. Yollarda, denizlerde, nehirlerde, nüfusları, boyutları ve önemleri giderek artan bu kentlere yiyecek ve hammadde taşıyan daha fazla insan dolaşmaktadır. Ancak 1450'lerde çekilen bir fotoğraf ise, sonraki yüzyılda daha düşük bir genişlemenin olduğunu gösterecektir.²⁹

19. y.y.'a kadar ki mevcut feodal Avrupa tarihinin siyasi yetki mücadelesinde dört temel unsur olduğu görülmektedir:

- Gücü giderek azalmakta olan Kutsal Roma İmparatoru ya da Papa tarafından yönetilen Hıristiyanlık,
- Bu geniş yetki alanına karşı çıkan monarşiler,
- İster dini ister laik nitelikte olsun, feodal lord yada prensler,
- Uyuyan ticaretin doğurduğu kent devletler.³⁰

Chastelloin'de feodalitenin en güçlü meşruluk zemini şu şekilde açıklanmıştır:

- Tanrı, sıradan insanları toprağı işlemek ve ticaret yoluyla yaşam için gerekli malları teslim etmek için yaratmıştır,
- Rahipleri de din işleri için, soyluları ise, bu zarif insanların eylemlerini ve ahlaklarını diğerlerine örnek oluşturacak biçimde erdemi geliştirmek ve adaleti sağlamak için yaratmıştır.

²⁹ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.82.

³⁰ Sander, a.g.e., s.78.

Feodal toplum tabakalarının bu üçlü bölünmesi, aynı zamanda Tanrı iradesinin bir ürünü olarak meşrulaştırmak istenmektedir. Nitekim tek bir toplumun, yani bu feodal toplumun aynı zamanda üç tabakaya ayrılmış olması, DUBY'nin ifadesiyle "Tanrısallığın hem birli, hem üçlü olması gibidir." Eski Yunan'ın ünlü düşünürü olan Platon'un ideal devlet konumundaki "filozof kral-koruyucular-üreticiler" ayırımı ve bu ayırımın gerisinde yatan insanların yaradılıştan üç ayrı cevhere (altın-gümüş-tunç) sahip oldukları yolundaki ön kabulünü Hıristiyanlığın Tanrı-Oğul-Kutsal Ruh üçlemesiyle sentezlemiş gibi görünen bu ideoloji, feodal toplumun en güçlü meşruluk zeminini meydana getirmektedir.³¹

Ortaçağda felsefenin ana rengini de dini bir yapı oluşturmaktaydı. Bu çağda Hıristiyanlık kendi ilkeleriyle çok sıkı bir birliği olan evrensel bir kültür yapısı kurmuştur. Felsefe bu büyük kültür organizması içinde, görevi sadece kilisenin öğrettiklerini, desteklemekte olan bir organdır. Bu anlamıyla felsefe, ancak teolojinin bir parçası yada sadece ona hizmet eden bir bilgi kolu olmuştur. Aynı zamanda ortaçağ felsefesi, kendi içine kapalı bir sistemdir. Sistem içinde ancak görünümde birbirlerinden ayrıldıklarına, özde ise birleştiklerine inanılan karşıtlar organik bir bütünde giderilmeye uğraşılırdı. Hiç kimsenin ve hiçbir ulusun malı olmayan bu sistem kişisel de değildir. Katolik kilisesi çerçevesinde toplanmış bütün Hıristiyan ulusların ortak malı idi. Ortaçağda filozofları da din adamları idi. Augustinus, Anselmus, Thomas ortaçağın bu büyük filozofların hepsi aynı zamanda kilisenin de büyüklerinden ve önde gelenlerindedir.³²

Gelecek yüzyıllarda parlak ve uzun bir gelişme, güçlenme potansiyeline kavuşmuş olan, 15 yy Avrupa'sının batısında ortaya çıkan ulus devletleri Avrupa'nın tarihi tarihinde önemli bir konuma sahiptir.

İtalya ve Almanya bölgesinin kent devletleri 15 yy. ekonomik ve kültürel alanlarında önder olmuşlar, Rönesans ve Reform yaşamışlardır. Yani Avrupa'nın 1300-1500 yılları arasında siyasal dengesi, çevrede ekonomik bakımdan geri kalan ulus devletlerle, Batı Hıristiyanlığı'nın ortasında küçük ama canlı ve gelişmiş kent devletleri

³¹ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.165.

³² Gökberk, a.g.e, s.163-164.

arasında olmuştur. Ancak sonuç olarak ticaretin canlanmasıyla kentler önem kazanmış ve toplumsal tabakalar değişikliğe uğramıştır. Paranın önem kazandığı yeni bir piyasa ekonomisi içindeki kentli sınıfa temsil eden Burjuva, Ruhban ve Soylulara karşı güç kazanmıştır. Bu durumda kralların işine yarayacak ruhban ve soylulara karşı “burjuvazi”nin varlığından yararlanarak güçlenecek ve böylece de merkezi iktidarın bulunduğu ulusal devletler oluşturmak için uğraşacaklardır.

1.2.2.2.Rönesans Çağı

Modern dünyanın batıdaki başlangıçlarından biri olarak nitelendirilebilecek Rönesans, sözcük olarak, yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Genel olarak Eski Roma ve Grek düşüncesinin yeniden canlandırılmak istendiği bu çağda çok önemli bir kaynaşma, yaratma sevinci, yeniye doğru çok istekli ve de cesurca atılımlar söz konusudur.

Rönesans adı verilen çağ aslında bir köprü ve yeni çağın bir geçiş dönemidir. Avrupa kültür çevresinin iki büyük çağı arasında bir köprü ve yeni çağın ilk basamağıdır. Bu dönem Avrupa kültürünün gelişmesinde gerçekte bir yeniden doğma söz konusudur denebilir. Aslında Rönesans deyimini dar anlamda “Antikçağ üzerindeki incelemelerin yeniden doğması.” demektir. Ancak bu Rönesans’ın sadece bir yönünü göstermektedir. Çünkü, burada yeniden ortaya çıkan sadece bu incelemeler olmayıp, çok daha temelli olan bir şeydir. İlk çağ ile orta çağın vardığı sonuçların büsbütün yeni bir biçimde görünmesi bundan önceki çağların tanımadığı yepyeni bir insanın tarih sahnesine çıkmasıdır.³³ Bu çağ ile insan ve insana bakış değişmiş, insanın dünyevileşmesiyle, dünyada bir varlık olduğu düşüncesi sistemleşmiştir. Kilise ve yanındaki sınıflar yıkılarak insan kendini tanımaya ve tanıtmaya başlamıştır. Bilim, milli gerçekler, kutsal din kitaplarının öğrettikleriyle ondan bağımsızlaşan fertlerin oluşturdukları ayrımlar, birbirleriyle çelişkilere neden olmuştur. Bu çelişkiler insanın Rönesans’a katılmasını sağladı ve insan Rönesans’la akıllı ve dünyevi bir kişi olarak kendisini tanıttı.

³³ A.g.e, s.161.

Rönesans'ın aralarında köprü kurduğu çağlardan biri ortaçağ, diğeri de yeniçağdır. İkisinin de kendilerine özgü olan değerler sistemi, dünya görüşü ve bunlarla oluşan kurumları vardır. Rönesans'a orta çağ düzeninin çözülüp, yeniçağı oluşturacak ilkeler ile düşüncelerin belirmeye başladığı dönemdir denilebilir.

Tarih kitaplarından hatırlanacağı gibi 11. yy 15. yy sonlarına kadar Akdeniz sularına İtalyan yarımadası egemendi. Venedik ve Ceneviz başta olmak üzere, İtalyan kent devletlerinin refahı, deniz üstünlüğünün güvencesinde, Doğu Akdeniz'le ticarete bağlı olarak yürütülüyordu. Eğer bu ticaretin yaratmış olduğu ekonomik dürtü ve entelektüel uyarıcı olmasaydı, İtalya'da adına Rönesans denen ve İtalyan kent-devlet kültürünün çiçek açması olarak tanımlanabilecek uyanış çağı mümkün olmazdı.³⁴ Ancak bilindiği gibi 1453 İstanbul'un fethi İtalyan kent devletlerinin Doğu Akdeniz ve çevre limanlardaki hakimiyetine son verdi ve 15 yy. sonunda "Osmanlıların Akdeniz'de kurdukları egemenlik Avrupalıları Atlantik'e açılmaya yöneltti."³⁵ Böylece Avrupalı kaşif, tüccar, misyoner, askerlerinin dikkati Akdeniz dışına çevrildi. Bu da yeryüzünün tüm okyanuslarının zamanla Avrupa'nın ikinci deniz aşırı genişlemesinin yolları haline gelmesine neden oldu. Avrupa'ya büyük zenginlik ve deney kazandıran büyük coğrafi keşiflerin 15. yy sonu ile 16. yy başında gerçekleşmesinin tarihi bir rastlantı olmadığı böylece ortaya konmuş oluyor.³⁶

Rönesans ne zaman ve nerede ortaya çıkmıştır? Eski ne zaman bitmiş, yeni nasıl başlamıştır? Bunu anlayabilmek için Rönesans'ı hazırlayan gelişmenin gözle görülür hale geldiği bir döneme, 14. yy bakmak gerekir. Bu yüzyılda ortaçağ hayatında başlayan köklü değişikliklerden biri de, 14. yüzyılda bin yıla yakın bir zaman içinde Hıristiyan Avrupa'nın büyük bir kısmında birlik içinde toplanmış olan evrensel ortaçağ devletinin ayrı ayrı ulusal devletlere bölünmeye başlamasıdır. Orta sınıfın uyanan girişim ruhu ekonomide yeni gelişmelere yol açmış, bu da kilisenin maddi gücünü sarsmış, sosyal yapıdaki kaymalarda, Feodalizmin dayanaklarını ortadan kaldırmıştır. Burjuvanın yeni şehirli orta sınıfı, yeni hayat görüşü, yaşamının yeni biçimi, artık

³⁴ Sander, a.g.e, s. 80.

³⁵ Emre Kongar, **21.yy' da Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2001, s.53

³⁶ Sander, a.g.e., s.80-81.

kiliseden yavaş yavaş kopmaya başlayan yeni bir eğitime neden olmuştur.³⁷ Rönesans döneminin asıl yürütücü gücü bu kent insanları, yani tüccarlar olmuşlardır. Çünkü, bunlar ne kadar zengin olsalar da geniş kitlelerin efendisi olamadıklarından enerjilerini ve zamanlarını en karlı ticaretin nereye ve ne şekilde yapılacağını düşünerek harcadılar böylece sağladıkları zenginlikleri sanat ve endüstri yenilikleri için kullandılar. Akı, düşüncesi, fikirleri ve yetenekleriyle bir şehir kültürü oluşturdular ve bu kültür muhitleri, kendisini bir hukuk başlangıcında olan milli devletlere götürdü. Yavaş yavaş ortaçağa yabancı olan milli devletler oluşmaya başladı. Yine ortaçağ Fransa'sının kilise ve içtimai sınıfını oluşturan rahip ve şövalyelerin dışında, Roma hukuku şekillenmeye başladı. Din kültürü yerine dünyevi kültür oluştu ve İtalya da ortaçağdan farklı olarak modern piyasa ekonomisine geçildi. Sonuçta, bunlar ve diğer bazı gelişmeler çeşitli kültür alanlarının ortaçağdan sıyrılarak Batı ve Orta Avrupa kültürünün iç ve dış yapısının temelinden değişmesine, 10. ve 11. yüzyıllarda oluşan Avrupa'nın temel kurumlarının uzun süreli bir dönüşüm sürecine girerek bir duygu ve düşünce döneminin oluşmasına neden olmuştur.

Rönesans'ın neden İtalya'da ve XIV. yy başladığı sorusunun cevabı Kılıçbay'ın Rönesans hakkındaki değerlendirmesinde bulunabilir. Kılıçbay'a göre "Batının bir İtalyan icadı olarak 14 yy'dan itibaren başlattığı hareket, gene çoğu zaman sanılanın aksine Antikite'nin yeniden doğuşu olmayıp Batının cemaatçi ve evrendeki antik zihniyeti tam anlamıyla kendi küresinin dışına atmasıdır". Buna göre Rönesans Ortaçağdan zamanımızın modern toplumuna bir "geçiş"ten öte bir anlam kazanmakta ve "geçiş teriminin içerdiği "tarihsel süreklilik" anlamından tamamen farklı olarak, aslında bir "kopuş" olmaktadır.³⁸

İtalyan kent devletlerinin Alplerin kuzeyindekilere göre, Hıristiyan olmayan dünya ile çok yakın ekonomik ve kültürel ilişkileri vardır. Bu nedenle de, Hıristiyan doktrin uygulamasının giderek daha geçersiz hale geldiği laik yaşam anlayışı,

³⁷ Gökberk, a.g.e., s.162.

³⁸ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.145

³⁹ Sander, a.g.e., s.81.

Avrupa'nın kuzeyinden önce İtalyan yarım adasında başlamıştı ve 15. yy sonlarında Rönesans Kuzey Avrupa kentlerine kadar genişlemiştir.³⁹

Rönesans'ın dışı vurumlarından biri de fiziki dünyaya karşı artan ilgidir. Bu ilgi 17. yy'da fizik ve diğer alanlardaki araştırmalara giden yolu döşemiştir. Modern bilimin başlangıcında yer alan ve adları yükseklerde anılan insanlar genellikle kilise hücrelerinde yaşayan araştırmacılar olmanın uzağında kalmışlardır. Bunlar çözülecek sorunların hem "teorik" hem de "uygulamalı" yanıyla ilgilenen, iş dünyasından, insanlardı. Leonardo D. Vinci (1452-1519) sanatçı, mimar, şair, müzikçi, heykeltıraş, sivil ve askeri mühendisti. Çağının endüstriyel araçlarını hem incelemiş, hem de bunlarda iyileştirmeler yapmıştır. L. D. Vinci uçan bir makine, onu zengin edecek bir iğne parlatma makinesinin hayallerini görmüştür. Not defteri, eğirme makineleri, güç aktarıcıları, üniversal contalar, kesiciler, türbinler ve buharlı top çizim ve projeleriyle doludur.⁴⁰

Rönesans'ı oluşturan kuvvetlerden bir diğeri de duyulama yeri şekillerinde zevk veren nesnelere karşı uyanan ilgi idi. Bu doku yine İtalya'da daha önce başlamıştı. Her ikisi de 15. asrın ilk yarısında faaliyet gösteren Ghiberti ve Brunelleschi'nin inisiyatifleri sonucunda Rönesans mimarisi önemli derecede gelişmişti. Bu mimarinin ve onun sonucunda da doğan inşa zevkinin yaygınlaşması, yeni üslup ve tarzlarda kiliselerin, eski kiliselere yeni şapellerin, vali konaklarını yapılması ile yağlı boya resimlerinden zarif zırh elbiselerine kadar her çeşit sanat eserlerine karşıda geniş bir alaka doğmuştu.⁴¹ Bu gelişmelerle Avrupa şehrinin görüntüsü ve yapısı değişerek, estetik bir tarza kavuşmuştu.

Rönesans'ta kültürün bütünündeki gibi, felsefenin ara eğilimi de, kendini her türlü bağlılıktan sıyırmak, yalnız kendine dayanmak, kendini arayıp bulmaktır. Rönesans düşüncesinde bu nedenle kendini bütün tarihi otoritelerden bağımsızlaştırmaya, dünya ve hayat hakkındaki fikirlerine yalnız deneyim ve aklın sağladığı doğrularla biçim vermeye çalışır. Ancak bu doğrularla hazır olanak

⁴⁰Heaton, a.g.e., s.197.

⁴¹ John U.Nef, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, Çev: E.Güngör, İstanbul, MEB. Basımevi, 1970, s.50

verilmediğinden, öğrenmeli ve uğruna savaşılmalıdır.⁴² Çünkü yeryüzü bu dönemde ilgi çekici ve araştırılmaya değer olarak görülmüş ve insanını da büyük başarılar sağlayacağına inanılmıştı.

Rönesans'ın yeni insan anlayışının ilk belirginleştiği nokta, "İnsan kendi eylemiyle kendini gerçekleştiren, kendi tarihini kendi yapıp ettikleriyle oluşturan bir varlıktır." yönünde ortaya çıkan anlayıştır. Çünkü Rönesans'la birlikte dinamik bir insan kavramı ortaya çıkmaktadır. Toplumun kendine özgü bir gelişme tarihine sahip olması gibi, birey de kendi kişisel gelişiminin tarihine sahiptir. Her temel kategoride birey ve toplum çatışmalı özdeşliği belirlemektedir. Sonuçta insan "birey" olarak, "toplum" dan ayrı varlık olarak anlaşılmaya başlamıştır. Bu düşünce insanın kişisel gelişim tarihini üzerinde düşünülmesi, değerlendirilmesi ve "biyografiler" halinde yazılması biçiminde belirlemiştir.⁴³

İnsanın birey olarak, potansiyel yaratıcı bir güce sahip olduğu, kendi yaşamını, kendi eylemleriyle kurma ve böylelikle yine kendi eylemiyle kendini gerçekleştirip geliştirme güç ve olanağına sahip bir varlık olduğu anlayışının da temelleri atılmış olmaktadır. İnsanı bu biçimde cemaat, aile veya toplumsal tabakaların önceden belirli hiyerarşik ve değişmez kalıplarının dışında, ayrı bir varlık olarak anlamamanın kökleri ise, Rönesans'la birlikte gelişen, "kapitalizm"de aranmalıdır. Kapitalizmin gelişmesinin başlangıç anlarından en önemlisi olan Rönesans ile birlikte, insan, tüm toplumsal bağlarından soyutlanarak değerlendirilebilir bir varlık niteliğini kazanmıştır.⁴⁴

Rönesans orta çağdaki mevcut otoritelerden bağımsız olmayı isteyerek, orta çağın genel dünya görüşünden farklılaşmıştır. Aynı zamanda insan da artık büyük bir organizmada bir organ değil, merkezi konumda olan bir mikro kosmos, kendine özgüllüğü olan bir bireydir. En önemlilerinden biri de artık ulusların her biri sadece, evrensel Hıristiyan topluluğunun bir parçası değil, tek insan gibi bir bireylik olma yolundadır.

⁴²Gökberk, a.g.e., s.163

⁴³ Ağaoğulları ve Köker , a.g.e., s.147-148.

⁴⁴ A.g.e., s.148.

1.2.2.3.Reform Hareketi

Halk üzerinde sistemli bir biçimde uyguladığı sömürü politikası, vazgeçemediği lüks tutkusu nedeniyle Roma Kilisesi hakkındaki olumsuz yargılar ve eleştiriler, 1378'den 1417'ye kadar süren ve tarihte büyük ayırım ya da büyük bölünme adıyla bilinen kilisenin büyük krizi döneminde daha da yaygınlık kazanmıştır. 1431 – 1448 yılları arasındaki papa – kral çatışması ile papa yeniden kilise üzerindeki otoritesini kurmaya başlamıştır. Ancak bu zaman dilimi içinde ulusal krallıklar, Roma Kilisesi ile kendi topraklarındaki kilise arasında önemli bir mesafe koymuşlardır.

Bir yandan kilisenin büyük ayırım ve sonrasında iyice belirginleşen bunalımı, diğer yandan ulusal krallıkların papa ile olan mücadeleleri ve nihayet toplumun alt katmanlarında ve özellikle de köylüler arasında başlamış olan hoşnutsuzluklar, tüm Avrupa'yı etkisi altına alacak yeni bir dinsel ve siyasal hareket başlatmıştır. Fransa'dan İngiltere'ye, Almanya'dan İsviçre'ye Avrupa'nın batısı ile doğusunda 16.yy.'dan itibaren yaygınlaşan bu yeni hareket, tarihte "Reform Hareketi" olarak adlandırılır.⁴⁵ 15. ve 16. yy.'lardan sonra Avrupa insanının din alanındaki düşüncelerinde ortaya çıkmış olan değişiklikler bir yanda batının üstünlüğünün temel nedenlerinden biri olurken, diğer yandan da sonraki yılların siyasi ve ekonomik tarihi üzerinde çok önemli etkide bulunmuştur.⁴⁶

Dönem hakkında yazılmış olan bir çok kitap reformla başlayan değişim sürecinin "modern devlete" giden yolda önemli bir sıçrama niteliğinde olduğu düşüncesindedir. Yine diğer bir ön kabul Rönesans hareketi ile birlikte değerlendirildiğinde reformun orta çağa damgasını vuran kilise bağınazlığından kurtulmayı sağlayan bir özgürlük hareketi olduğudur. Rönesans ve reform birlikte ele alındığında bireysel özgürlük, demokrasi, çağdaşlık gibi ortak bir ruhun oluşumu olarak gösterilirler. Bu anlamıyla Alman reformunun önderi Martin Luther'in veya İsviçre

⁴⁵ Ag.e., s.148.

⁴⁶ Sander, a.g.e., s.183.

reformunun önderlerinden Calvin'in, ilerici, özgürlükçü bir düşünür ve eylemci olduğu düşüncesi de pek çok kimse için doğru kabul edilmektedir.⁴⁷

Avrupa'da reformun ortaya çıktığı dönemde salgın hastalıklar ve kıtlıkların yarattığı nüfus kaybının azalmasının, nüfus artışının ticaret, teknoloji, eğitim ve sanat alanlarındaki yenileşmelerle paralel gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle kentlerdeki insanlar açısından bu yenilikler yeni toplumsal ve siyasal talepleri de beraberinde getiriyordu. Batı tarihinin yenilik yaratıcı merkezleri olan kentlerde yenilikleri yaratma dehasına sahip olan tüccarlar, nitelikli zanaatkarlar ve bilginler yaşıyordu. Bütün bunların yanında bir de kentlerde değişimi zorlayan bir çatışma ortamı yaşanıyor.

Kent yaşamının ve kentlilerin (burjuvazinin) ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki etkinliklerinin giderek arttığı bir dönemi sergileyen XVI. yy'da, para ekonomisinin yaygınlaşması da söz konusudur.

Genel nüfus artışıyla birlikte gelişen, ticarete ve piyasaya dayanan "yeni ekonomi" dönemin toplumsal ve ideolojik çatışmalarının da temel kaynağı olmuştu. Bu dönemde, yerleşik hale geçmiş olan, kazanmış gibi görünen emek ve sermaye arasındaki modern kapitalizme özgü işbölümü çelişkilerinin temellerinden birini meydana getiriyordu. Bunun yanında, ticaret üzerindeki tekelciliğin zenginleştirdiği tüccar – banker takımı ile bu yeni zengin sınıf karşısında giderek yok olmaya başlayan küçük mülk sahipleri ve esnaf arasındaki çatışma yer alıyordu.⁴⁸

Bütün bu gelişmeler yanında dönemde krallar ve prensler gibi papalık da yeni para ekonomisine uyum sağlamanın yolları arıyordu. Kilise örgütlenmesini merkezleştirerek, kilisenin gelirlerini arttırmak amacıyla "Büyük Ayrım" gibi önemli olaylara yol açan yeniliklerin peşine düşüyordu.

Kilisenin özgün durumunun her biri ayrı birer ulus olma sürecine girmiş olan, İngiltere ve Fransa gibi toplumlar içinde varlığını sürdürmesi, bu uluslar içindeki kilise mensuplarının adeta ayrı bir ulusun bireyleri gibi görülmesinde yatıyordu. Bütün yukarıda anlatılmış olan çatışmalardan sonra Fransa'nın ve ardından İngiltere'nin

⁴⁷ Ağaogulları ve Köker, a.g.e., s.86.

⁴⁸ A.g.e., s.83.

Roma Kilisesi ile bağlarını koparmayı başardıklarını bilinmektedir. Reform, bir anlamda kilisenin itibarını sarsıcı nitelikte tüm Avrupa'ya yayılan etkilerin ve yıpranmaların ürünüdür. Reformasyon, Avrupa'nın her tarafın derinlemesine girmese de aşağı yukarı Avrupa nüfusunun dörtte birini barındıran bölgelerde büyük dinsel alt üstü oluşlar yaşatmıştır.⁴⁹

Gelişen ticaretle birlikte güçlenen kentli kesim içinde de XV. yy'a gelindiğinde çatışma başlamıştı. Bununla birlikte Avrupa'nın toplumsal örüntüsü içinde gözlenen çatışmalar, krallar ile tabakalar, krallar ile Roma Kilisesi, tabakaların kendi aralarındaki çatışma ve kentlilerin kendi içindeki farklılaşmaların yarattığı çatışmalar şeklinde dörtlü bir yapı arz etmekteydi.

İşte bu çelişki ve çatışma ile dolu olan koşullar reform hareketine elverişli bir ortam oluşmasına yardımcı olmuştur. Ancak reformun ortaya çıkmasına ve gelişimine sadece bunlar değil, başka etmenler de yardımcı olmuştur. Bunların içerisinde matbaanın bulunuşu ve basılı eserlerin yaygınlaşması önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte okuma ve özellikle dinsel metinleri aslından izleyebilme olanağını bulan "lâik kesim" bu fırsatı kullanmasının bir sonucu olarak toplumsal çatışmaların hazırladığı arka planda gerektiğinde "doğru din"e sadık kalmayı veya "doğru din"e dönmeyi talep edebiliyordu. Bu da, elbette kilisenin dinsel konulardaki otoritesinin sarsılmasına neden oluyordu.⁵⁰ Reformasyon adını alan ve Ortaçağ Katolik Kilisesi'nin bozulmuşluk ve çağdışılığına karşı bir tepkiyi dile getiren Rönesans çerçevesindeki bu büyük din akımını hazırlayıcı nitelikteki kültürel oluşumlar arasında XVI. yy'da yaygınlık kazanmaya başlayan Hıristiyan gizemciliğini yeni mistisizmi de belirtmek gerekir. Bu akım bireyin doğrudan Tanrı ile ilişki kurulabileceğini, bunun için kiliseye ve onun dinsel ve törensel kurallarına gerek olmadığını belirtmiştir. Ancak reformasyon, daha doğrusu onun dayanağı teorik temelleri geliştirmekle, mistisizmin bu ana görüşünden doğallıkla uzaklaşmıştır.⁵¹

⁴⁹ Heaton, a.g.e., s.198.

⁵⁰ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.92 .

⁵¹ Gökberk, a.g.e., 180.

Reform Hareketleriyle birlikte her tarafta kiliseye ait mallar devletleştirilmekteydi. Ancak söz konusu devletleştirme ancak Roma ile bütün bağlarını koparan memleketlerde özellikle İngiltere ve Woles'de, İskoçya'da, İsveç'te ve Hollanda'da tam başarılı oldu. Kilise bu memleketlere daha az masraf yapmaya başladı ve geçimini kilise hizmetleriyle temin edenlerin sayısı da azalmış oldu . Protestanlığın ve bilhassa azizleri ve tasvirleri reddeden Kalvenizm doğuşundan sonra da kilisede dini merasimler hususunda sadelik bir fazilet haline geldi. Bütün bu değişmeler dini hayatla ekonomik hayat arasındaki ilişkilerin temelden değiştiğini gösteriyordu.⁵²

Reform Hareketi'nin Almanya'daki önderi Martin Luther söz konusu olduğunda, yukarıda belirtilmiş olan faktörlere psikolojik bir faktöründe eklenmesi gerektiği bazı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir. Erik Erikson, Young Martin Luther (Genç Martin Luther) adlı eserinde reformun başlamasında, ekonomik, kültürel ve siyasal faktörlere ek olarak Luther'in çocukluk döneminde yaşadığı bunalımlarını yetişkin bir insan olarak davranışlarına yansıtığını belirterek, kiliseye karşı çıkarken geliştirdiği teolojinin ve reforma yönelen düşünce ve eylemlerinin gerisinde böyle bir psikolojik sürecin yattığını iler sürmektedir.⁵³

Reformasyon hareketiyle birlikte 16.yy.'da kilise hemen hemen bugünkü biçimin almıştır. Bu tarihten itibaren de papalık devlet yönetiminden ayrı dinsel bir örgüt olarak faaliyet gösterecektir. Diğer önemli bir diğer sonuç da, Avrupalıların ister devletler arasında, ister devlet sınırları içinde, Hıristiyan dininin gereği üzerinde anlaşamamalarının, "lâiklik" ve "modern bilim"e giden kapıyı açmasıdır. Oysa din ve devlet görevlilerinin işbirliği yapıp mükemmel bir dinsel uyum sağladıkları devlette entelektüel bir durgunluk hüküm sürecektir. Rönesans ile reform arasındaki etkileşim, Avrupa kültürünün özünde bulunan Pogon – Helen – Hıristiyan geleneği arasındaki temel çelişkiyi çok belirgin bir hale getirerek çeşitliliği ve Avrupa insanının yaratıcılık potansiyelini attırmıştır. Yani Avrupa'nın entelektüel ve manevi enerjisinin yükselmesini sağlamıştır.⁵⁴ İşte modern dünyaya geçişte birbirlerini tamamlayan iki unsurunda yani hem Rönesans'ın hem de reformun ekonomik oranları aynıdır, ticaretin

⁵² Nef, a.g.e., s.58-59.

⁵³ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.93.

⁵⁴ Sander, a.g.e., s.87-88

canlanması. Ayrıca reformun beşiğı olan Almanya ve Rönesans'ın temeli olan İtalya arasında toplumsal ve siyasal alanda büyük benzerlikler vardır. Ancak Rönesans'ı reformdan farklılaştıran çok önemli özellikler vardır. Bunlardan ilki Rönesans'ın dinsel yani teolojik niteliğı pekte ağır basmayan, özgürlük kavramı etrafında oluşan, bireycilik anlayışının değışik bir biçimde gelişimine temel oluşturan, bir hareket olarak yeni bir insan felsefesinin temellerini atmış olmasıdır. İkincisi ise, Rönesans'ı reformdan farklılaştıran özgürlük, bireycilik ve bu esaslarla tanımlanan yeni bir insan anlayışının İtalyan kent devletlerini ve özellikle de Fransa'nın özgürlüğüne bağılı bulunmasıdır.⁵⁵

1.2.2.4. Aydınlanma Dönemi

Aydınlanma hem eğitimde hem yönetimde, hem sosyal ilişkilerde hem de siyasette kuramdan uygulamaya, eleştiriden reformcu eyleme geçişi getirmiştir. Aydınlanmayla birlikte öteden beri süre gelen ve katılaşan adetlere karşı alışılmamış bir dinamizm getirmiştir. Artık geriye değıl ileriye bakılmaktadır.⁵⁶

Ortaçağın kapanmasının ardından Rönesans ve onun sonucu olarak ortaya çıkan reform, düşüncede büyük değışikliklere neden olmuş ve 18. yy aydınlanma dönemi sıfatıyla yeni bir dönemi başlatmıştır. Mucizeyi redderek akla ve deneye yer veren aydınlanma devri ile, o zamana kadar egemen olan klasik dünya görüşü yeni bir şekil almıştır.

Aydınlanma dönemi felsefi düşüncesinin sergilediğı dönüşüm, entelektüel gelişme yönünde olağan üstü bir öneme sahip olan devreye işaret etmektedir. Eskiden beri devam eden toplumsal yaşantı ile alakalı bütün inançlar bu dönemde çöküşe uğrayarak yenileriyle yer değıştirdiler.⁵⁷ 18. yy aydınlanma çağında, aydınlanmak isteyen insanın kendisi, aydınlatılması istenen şey de insan hayatının anlamı ve düzenidir. Aydınlanmayı başlatan soru, Rönesans ile birlikte ortaya çıkmış "insanın varlığının anlamı ve bu dünya içindeki yeri" sorusu olmuştur. Ancak bu sorunsal geniş ölçüde 18 yy'da ele alınmış ve batı dünyasının kültür yapısı üzerinde çok keskin etkileri olmuştur. O halde aydınlanma; "İnsanın düşünme ve değılendirmede geleneklerine

⁵⁵ Ağaoğulları ve Köker , a.g.e., s.93.

⁵⁶ Ulrich Im Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, (Çev: Şebnem Sunar), Alfa Yayınları, İstanbul, 1995, s.17

⁵⁷ Uğur Dolgun, *Sosyo-Ekonomik Perspektif*, Asa Kitapevi , 2001, Bursa, s.39

bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleriyle hayatını aydınlanmayı girişmesidir.” denilebilir. Yine Comte da aydınlanmayı; “Aydınlanma insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir engin olmayıp durumundan kurtulup aklının kendisinin kullanmaya başlamasıdır.” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁸ Avrupa’da insanın hazır bulunduğu gelenek şemalarından kopup, hayatının düzenini kendi aklıyla bulmaya girişmesi Rönesans ile başlasa da, 18. yy bu gelişmenin en yüksek düşüncesi kendini tarihi otoriterlerden bağımsız kılmaya, dünya üzerindeki görüşlerine, deneyin ve aklın sağladığı doğrularla biçim vermeye çalışmış, ortaçağ statik gelenekler şemasını kırıp özgürlüğe ulaşmak istemiştir. Ancak Rönesans bu planı tam olarak uygulanamamıştır, bu nedenle de Rönesans bir geçit çağı olarak karşımıza çıkmıştır. Bu anlamıyla Rönesans bulanık ve parçalı olan düşünceleri, 17. yy’da sistemli bir düşünce ile derlenmiş ve düzenlenmiştir.

Aydınlanma dönemi felsefesindeki söz konusu birlik ve bağlantıyı meydana getiren en önemli etkenler matematik ve fiziği kendisine örnek alması ve rasyonalizmdir. Buna inanan aydınlanma felsefesi sadece doğanın değil felsefenin konularının da salt akıl ile bilineceğine inanmaktadır.⁵⁹ Bu anlamıyla 18. yy. aydınlanma çağı her alanda hümanist, seküler ve lâik bir kimlikte çıkar karşımıza. Dinin dünyevileşmesiyle insan tüm baskılardan kurtulur ve bağımsızlığını sağlayan güçte rasyonalite yani akıl olur.

Aydınlanma, Rönesans ile başlayan yeni dönemi “geçmiş – bugün – gelecek” evrelerine bölünmüş, doğrusal bir zaman anlayışına esas alarak, insanlığının böyle anlaşılan bir zaman içinde, aşama aşama ileriye doğru gittiğini “insan aklı”nın sürekli olarak kendini geliştirdiğini kabul etmiş bu kabul esnasında da Rönesans’ı aydınlanmaya giden yolda, “karanlık çağ”ın sonunu belirleyen ileri bir hareket olarak değerlendirmiştir.⁶⁰ Yani ortaçağ ile Rönesans arasında karanlık – aydınlık türü bir zıtlık kuran değerlendirme biçimleri aydınlanma felsefesinin temellerini attığı ilerlemeci tarih anlayışının katkılarıyla birlikte yenilik kazanmıştır.

⁵⁸ Gökberk, a.g.e., s.289.

⁵⁹ A.g.e., s.290.

⁶⁰ Ağaoğulları ve Köker, a.g.e., s.142.

Modern dönemin ideallerini biçimlendiren aydınlanma projesi insanlığa büyük bir coşku ile peşinden koşacağı yeni hedefler yaratmıştır. Bu söz konusu hedeflerin gerçekleşmesi içinde yeni bilgi alanları gerekmektedir. Modern bilim de bu alanlardan en önemlisi olarak modern döneme damgasını vurmuştur.⁶¹ Modern dönemde gerek bilginin kaynağı, üretimi ve dönüşümü konusunda gerekse toplum örgütlenmesinde, daha sonra ise vatandaşa dönecek olan soyut insan kategorisi Tanrı'nın yerine almaya başlamıştır. Yeni insan akli da mutlak bilginin kaynağı olarak görülmüştür.

Aydınlanmanın temelinde "akıl" yer almaktadır. Akıl, varlığı düzenleyen doğa kanunlarını bulacak ve böylelikle insanlığın gelişimini, ilerlemesini sağlayacaktır. Aklın sosyal ve siyasal alanda egemenlik sağlaması, düşünen insanı dar kalıplı düşünce sisteminden çıkararak serbest düşünme ve inceleme yöntemine götürmüş ve bu şekilde özgürlük fikrine ulaşılmıştır. Özgürlük fikri ise merkez mutlakıyetçi düzenin karşısında yer aldığından, insanın kurtuluşu ve mutluluğa kavuşması şeklinde değerlendirilmiştir.⁶² Fransa Devrimi'nin de yapılmasına etkili olan bu düşünsel ve sosyal değişme Avrupa'yı fikren geliştirerek özellikle Fransa'yı yeni bir devir açmaya yöneltmiştir.

Aydınlanma kendi yüzyılına tıpkı bir ruh hali gibi etki etmiş, birçok şeyin farklılaşmasında etkili olarak eğitimde, felsefede, bütçe yönetiminde, siyasette, sosyal ilişkilerde, reformcu eyleme geçişi getirmiştir. Aynı zamanda bu aydınlanmış çağın düşüncesi, tarzı ve anlayışı, sadece yazıda, ideolojik ve yazınsal anlatımlarda, felsefede değil aynı zamanda çağın sanatlarında da görülebilir ve işitilebilir bir biçimde çıkmaktadır.⁶³

1.2.2.5.Fransız İhtilali ve Uluslaşma

1789 Fransız İhtilali olarak da bilinen yalnız Fransa'da değil uzun yıllar dünyada da etkilerini sürdüren dünya tarihinde yeni bir çağ açan Fransız Devrimi 1787'den başlayarak Fransa'yı, 1789'da doruk noktasına ulaşılarak değişik aşamalardan

⁶¹ Demir, a.g.e., s.147 .

⁶² Erdal AS, 19.yy Avrupa'sında Demokratikleşme Hareketleri, <http://www.tarihçi.8m.net/Fransız.html>. 14.04.2003

⁶³ Hof, a.g.e., ss.17-18

geçip 1799'a kadar sürmüştür. Aydınlanma düşüncesinin politik ve sosyal sahaya uygulanması olarak değerlendirilebilecek Fransız İhtilali, Amerikan İhtilali'nin ardından gelerek bütün dünyada mutlak monarşilerin tasfiyesi hareketini başlatmış ve sonraki bir çok devrimi etkilemiştir. Fransa'nın ekonomik ve sosyal bunalımı, mali yük altına girmek istemeyen ve haklarından vazgeçmeyen soylularla ruhban sınıfının meydana getirdiği krallık devri meclislerinin krallarla bile çatışması, halkın da temsil edileceği sınıflar meclisinin kurulması ve mutlak monarşilerin çöküşü ile sonuçlanmıştır. İhtilal başlayınca asiller ve ruhban vermek istemediğinden çok fazlasını yitirmiş ve ihtilal meşruti monarşiye de son vermiştir. Bu arada kral zaafalarını ve kararsızlığını hayatıyla ödemiştir.

Fransa'nın 18. yy'da içine düştüğü ekonomik ve sosyal bunalımlar büyük Fransız Devrimi'nin ortaya çıkmasında önemli etken olmuştur. Bir yandan feodalizmden kapitalizme geçişi zorunlu kılan tarihsel süreç, öte yandan Fransız toplumunun o günkü üst yapı kurumlarının etkisi 1789 devriminin belirleyici unsurlarıdır.

İhtilalin ortaya çıkışı birden bire olmamış iki yıllık gelişmelerin sonucunda gerçekleşmiştir. Yani ihtilalin Fransız toplumu ile ilgili sosyal ekonomik ve fikri yapısal sebepleri vardır.⁶⁴ Yine 18. yy.'ın ikinci yarısı ile 19. yy.'ın büyük çaplı olaylarının çoğu liberalizm akımı tarafından biçimlenmiş ya da en azından etkilenmiştir. Siyasal anlamda liberalizm temeli, 19. yy.'dan önceki hanedanlık rejimlerinde var olmayan, yöneticilerle yönetilenler bir başka deyişle hükümet ile toplum arasında bünyesel işlevsel ve kopuk olmayan ilişkilerin kurulmasıdır denilebilir. Bu yöntem Amerikan Devrimi'nde ilk örneği oluşturmuş ve Fransız aydın kamu oyunda bir uyanışa yol açmıştır. Tabi ABD'dekinin aksine Fransa'da bu tip ilişkilerin kurulması yolunda bazı engeller söz konusuydu. Üretici olmayan soylular ve kilisenin önceki yüzyıllardan gelen ayrıcalıkları ile üretici olan sınıfların bulunmaması bu sebeplerden en önemlileridir.⁶⁵ Bu nedenlerle 19. yy.'ın sürekli güçlerine -feodalite, mutlak monarşi, kilise- karşı savaşı ilerde ele alınacak endüstri devriminin başlamasıyla güçlenen orta sınıf(ticari ve sanayi burjuvazisi) öteki sınıflarla bütünleşerek açmıştır. İşte liberal nitelikteki Fransız

⁶⁴Fahir Armaoğlu, 19.yy Siyasi Tarihi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 33.

⁶⁵ Sander, a.g.e., s.162

Devrimi'nin itici güçleri zaman zaman köylüleri de yanına alan bu orta sınıf ve onların önünde yer alan Amerikan Devrimi örneğidir. Tıpkı İngiliz Anayasa hareketlerinde ve Amerikan Devrimi'nde olduğu gibi Fransız Devrimi'nin kökeni de bir anlamda monarşinin aşırılıklarında aranmalı ve bu çerçevede değerlendirilmelidir.⁶⁶

İhtilal çıktığı sırada Fransa halkı üç sınıfa ayrılmıştı. Bunlar asiller sınıfı, Ruhban (kilise yada din adamları) sınıfı ve halk sınıfıydı. Bu üç sınıfta üstünde ülkeyi tam manasıyla otoriter bir şekilde yöneten ve Bourbans Hanedanına mensup kral XVI. Louis ve ailesi geliyordu.⁶⁷ Fransa'da en geniş ayrıcalıklara sahip, devletin ve ordunun yönetimini elinde tutan, köylünün toprağının sahibi olan sınıf asiller sınıfıydı. Vergiden bağışık olan bu sınıfın ana gelir kaynağı, feodal hukuka göre köylülerin ödediği artık ürünüdü.

Ruhban sınıfı da çok geniş topraklara sahipti. Ayrıca ne toprak vergisi ne de diğer vergileri ödüyorlardı. Üçüncü sınıf yani ahali veya halk sınıfına bankacılar, tüccar ve sanayiciler gibi zengin kimselerin meydana getirdiği büyük bir burjuvazi ile memur, doktor, avukat gibi aydınların meydana getirdiği küçük burjuvazi ve köylüler giriyordu. Ancak içlerinde ayrıcalıkları bakımından bir fark söz konusu değildi. Öteki sınıftan ayrılan yönleri ise hukuksal ve siyasal ayrıcalıklarından yoksun olmalarıydı. 18. yy'da feodalitenin toprak düzeni giderek çözülmekle birlikte, köylünün krala, ruhban ve de senyörlere karşı feodal yükümlülükleri vardı. Köylüler ürünün genellikle dörtte birini senyörlere bir bölümüne de ruhban vermekteydi. Ayrıca ürününü senyöre ait köprüden geçirebilmek için vergi adı altında belli paralar ödemek zorundaydı. Bunların dışında köylülere yüklenmiş daha birçok feodal yükümlülük ve angaryalar vardı. Köylüler bu bakımdan devrim öncesi Fransa'da en çok ezilen sınıftı. İçinde bulunan ağır yaşam koşulları köylü sınıfın bu feodal bağımlılıktan kurtulmaya yönelik bir bilincin yer etmesine yol açtı. Bu nedenle köylü sınıfı devrim öncesinde feodal hakların kaldırılmasından yana olanlarla birlik içindeydi. Üçüncü sınıfın içinde ekonomik açıdan üstün sınıf olan burjuvazinin toplum içinde gerek ekonomik olarak gerek bilgi olarak üst düzeydi ve yoksun olduğu tek şey siyasal ve hukuksal üstünlüktü.

⁶⁶ A.g.e., s.162

⁶⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.33

Tarihçi M.A.Thiers, bu yapıyı şöyle anlatmaktadır:

Her şey birkaç elde toplanmıştır, her yerde küçük sayı olan halk, her haktan yoksun olan büyük sayıya direniyordu. Vergiler bir tek sınıfın sırtına binmişti, asiller ve Ruhban toprakların yaklaşık üçte ikisine sahipti. Gerisi de halka aitti. Ama vergiyi ödeyen halktı. Feodal asillerin bir sürü hakları varken vergiler halkın sırtındaydı. Tüketim maddelerinden alınan vergiler büyük kısmı üzerine, yani halkın sırtına biniyordu. Halk kendi varlığı pahasına, toplumun yüksek sınıflarını adeta kanı ile savunuyordu. Çalışkan ve aydın burjuvazi, sanayi ile krallığı zengin ederken, hakkı olan hiçbir avantaja sahip değildi. Senyörler tarafından dağıtılan adalet ağır, ekseri taraflıydı. Suçlulara karşı acımasız davranılıyordu. Nihayet metreslerinin ihanetine uğrayan ve XVI. Louis bakanlarının zayıflığı dolayısıyla güçsüzleşen devleti, en son Hollanda ve Polonya'nın haysiyet kırıcı bir şekilde kaybı ile Avrupa'da itibarını kaybetmiştir.⁶⁸

Devrimi hazırlayan nedenler arasında Fransız düşünürlerinin de büyük etkilerinin olduğu söylenmelidir. Montesquieu, Voltaire, J.J. Rousseau, Diderot, gibi düşünürler ihtilalden çok önce insan özgürlüğünü ve demokrasiyi savunmuşlardır. Devrimin öncülerinden Rausseau, özgürlüğün yanında eşitliği, toplumsal sözleşmenin temeli saymıştır. İhtilalin bir parolası olan eşitlik, kanun önünde herkesi eşit saymaktadır. Eşit insanlar toplumda birbirlerine karşı baskı kuramayacağından her insan öncelikle kendisini kontrol etmektedir. Eşitlik herkesin çıkarının eşit olduğu eşit hakka sahip olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

İhtilal öncesi Fransız toplumunun ekonomik durumuna bakıldığında sosyal yapısı ile çelişkili olduğu gözlenmektedir. 15. ve 16. yy'dan sonra gittikçe gelişen burjuvazinin temel geçim kaynağı ticaret ve küçük üretimdi. Ancak özellikle 17. yy'dan sonra gelişen ekonomik koşullar sonucunda burjuvazinin çıkarları feodal toprak düzeni ve kentlerdeki lonca sistemiyle çatışmaya başlıyordu. Bu çatışma daha da şiddetleniyordu. Devrimi belirleyen ana etken feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin doğurduğu bu çatışma idi. Oluşmaya başlayan kapitalist sınıfın siyasal ve sosyal alana

⁶⁸ A.g.e., s.34.

⁶⁹ As, a.g.m.

etki edememesi etkinliğin büyük ölçüde asiller ve ruhbanda bulunması burjuvazinin ilk fırsatta gücünü göstermesi için bir teşvik niteliğindedir.

ABD'deki özgürlük ve bağımsızlık hareketinin başarı sağlaması Fransa'da aynı fikirlerin yayılmasına neden olmuş, Fransız Devrimi'nin biran önce gerçekleşmesine ortam hazırlamıştı. İhtilalciler yalnız aklın ve mantığın hakim olacağı bu yeni ortamda insanların sonsuz refah ve mutluluğa erişeceğine inanıyorlardı.⁷⁰

Fransızlar Amerikalıların mücadelesinde, bir halkın kendi kralına karşı geldiğini, hürriyet ve hakları uğruna despotizmin zincirinden de kendisi kurtarmak için mücadele ettiğini görmüşlerdi. Yine krallık otoritesinin de yıkılmaz olduğu konusunda yanlışlığı da anlamışlardı. Amerikan bağımsızlık demecinde ise: "İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci" fikrini ortaya ilk atanın, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılan Fransız La Fayette olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.⁷¹ Devrimin Avrupa'da Fransa'dan çok daha yoksul ve ondan daha despot bir yönetimle yönetilen çok sayıda devlet varken, Fransa'da başlamasının nedenlerinden biri, bu devletin yüzyıllar boyunca monarşi tarafından sağlanan siyasal birliğidir. Ekonomik ve toplumsal koşullar ne olursa olsun, huzursuzluklar, ancak ulus olarak siyasal bakımdan birleşmiş olan bir ülkede, ulus çapında kamuoyu, duyarlılık, politika ve yasama gereği yaratabilirdi. Fransızlar, 18. yüzyılda adına "Fransa" denen bir siyasal birliğin üyesi oldukları duygusuna sahiptiler. Fransa'daki gibi bir "devlet" anlayışı o günkü anlamda Orta ve Doğu Avrupa'da mevcut değildi.⁷²

Anlaşılabileceği üzere Fransız İhtilali ekonomik sebepler yüzünden gelişen olayların patlak vermesi ve insanların bir anda bu noktaya sürüklenmesi sonucunda oluşmuştur. Belirtilen bu ana etkenle birlikte Fransız Devrimi'ni hazırlayan nedenlerin tümü beş noktada özetlenebilir:

- Avrupa'nın en kalabalık ülkesi olan Fransa'da yaşam koşullarının giderek güçleşmesi (Fransa'da kralın devlet ve toplum hayatında tam hakimiyeti söz konusuydu. Medeni ve siyasi hürriyetin sözü edilmemekte, bozuk bir yönetim tarzı

⁷⁰ A.g.m.

⁷¹ Armaoğlu, a.g.e., s.36.

⁷² Sander, a.g.e., s.163.

felçli bir adalet mekanizması, zalim bir yönetimin özelliklerinden bazılarıydı. Yine sınıflar arasında ayrıcalıklar, papazların ve asil zadelerin devlet hayatında egemen oluşu, adil olmayan vergi dağıtımı, eğitim ve öğretimin ihmal edilerek din adamlarının tekeline bırakılması, kısa sürede toplumda büyük huzursuzluklara neden oluyordu.)⁷³

- Gelişmekte olan varlıklı burjuvazinin başka ülkelerinkinden daha sistemli bir biçimde siyasal iktidarın dışında tutulması.

- Köylülerin üzerinde ağır bir yük oluşturan çağ dışı feodal sisteme duyduğu tepkinin güçlenmesi.

- Toplumsal ve siyasal sisteme karşı düşüncelerin Fransa da başka yerlere göre daha yaygın bir etki uyandırması.

- Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan etkilenişi olumlu, ancak sağladığı yoğun mali ve askeri destek yüzünden devletin büyük parasal sıkıntı içine düşmesi olumsuz bir neden oluşturmaktadır.

Söz konusu koşullar altında 1614 yılından beri üç sınıfın temsilcilerinden oluşturulmuş olan “danışma gurubu” toplanmıştır. Bu toplantı 5 Mayıs 1789'da gerçekleştirildi. Bu sırada halkın istekleri ve çıkarları, ruhban ve soylularınkiyle çatışma halinde bulunmaktaydı. Ancak 1713 – 1789 yılları arasında Fransa'nın dış ticaretinin beş kat artması, burjuvazinin ve bu arada tüccarların artan güçlerinin en büyük göstergesiydi. Burjuvazi yeni kazandıkları güçle soyluların siyasal ayrıcalıklarına tepki duymaya başlamışlardır. Ancak bu tarihten önce kralın mutlak yetkisi sadece İngiltere'de bir ölçüde sınırlandırılmıştı.⁷⁴

Kurucu meclis 4 – 5 Ağustos 1789 gecesi yaptığı toplantıda köylüleri denetim altına almak için asillerin bütün ayrıcalıklarını ve feodalite sistemini ortadan kaldırdı. Bu kararlar serflik ve asillerin yargı yetkileri kaldırılıyor, vergi eşitliği askeri ve sivil memuriyetlerin bütün vatandaşlara açık olması gibi esaslar kabul ediliyordu.⁷⁵

⁷³ As, a.g.m.

⁷⁴ Sander, a.g.e., s.163.

⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.37.

Kurucu meclis yeni “Halk Meclisi ulu varlığın huzur ve korunması altında.” 28 Ağustos 1788’de “insan ve vatandaş hakları” demecini kabul etti. Bu demeçte, insan ve vatandaş hakları, şu şekilde sıralanıyordu:

İnsanlar hür doğar ve hür, eşit haklara sahip olarak yaşar, hürriyet mülkiyet, güven ve baskıya karşı koyma, doğal ve kaldırılamaz haklarıdır. Her türlü egemenliğin esas kaynağı millettir. Hürriyet başkalarına zarar veremeyecek her şeyi yapabilmek demektir. Kanun genel iradenin ifadesidir. Her vatandaş ister şahsen ister temsilcileri vasıtasıyla kanun yapılmasına katılma hakkına sahiptir. Bütün vatandaşlar kanun karşısında eşittir. Kanunun belirttiği haller ve öngördüğü usuller dışında hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz ve alıkonulamaz. Hiç kimse suçtan önce yapılmış ve kabul edilmiş kanundan başka bir kanunla cezalandırılmaz. Hiç kimse düşüncelerinden dolayı kınanamaz. Her vatandaş bu hakkını kanunun tayin ettiği hallerde kötüye kullanmış sayıldığı vakit, sorumlu olmak şartıyla istediği gibi konuşmakta, yazmakta, yayınlamakta, hürdür. Vatandaşlardan vergiler yaptıkları işe göre eşit olarak alınır. Toplum her hükümet memurundan gördüğü işlerin hesabını sorma hakkına sahiptir. Mülkiyet, kutsal ve tecavüz edilemez bir hak olduğuna göre, kanunla belirlenmiş kamu yararının gerektirdiği, haklı ve peşin ödenen bir tazminat verilmediği hallerde kimsenin mülkiyeti elinden alınamaz.

Bildiri Fransa’da demokrasinin temel yapısını oluşturmuştur. 1790 yılındaki kilise yasası ile de kilisenin bütün malları devlete geçmiştir. Ardından kurucu meclis iki yıl çalıştıktan sonra bir anayasa hazırladı ve bu anayasa 1791’de kral tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Böylece Fransa’da meşrutî monarşi başlamıştır.

Fransa’da “Fransız vatandaşlığı” hissini yaratan Fransız Devrimi’dir. İhtilal, özgürlük, eşitlik ve adalet parolaları ile birlikte, milliyetçilik ve milli egemenlik ilkelerini de getirmiştir. Parolası eşitlik, özgürlük ve adalet olan devrim, sınıf ayrılıklarını kaldırdığı gibi, asalet unvanlarına da son veriyordu. Devrimle birlikte toplum düzeninde köklü değişikliklere gidilmiş, ayrıca fikirler diğer ülkelere de ulaşarak oraları da etkilemeyi başarmıştı. Devrim milliyetçilik akımının yanı sıra, millet egemenliğine de yer vermiştir. 1791 Anayasasındaki “Egemenlik millete aittir.”, “Bütün iktidarlar millettendir.”, “Kanundan daha üstün bir otorite yoktur ve kral ancak kanunla hükümdarlık yapar.” şeklindeki hükümler, eski rejimde hükümdarlık iktidarının

dayandığı ilahi iradeyi -Tanrı ve din temeline dayanan gücü- temelden yok ederek, onun yerine millet iradesini koymaktadır.⁷⁶ Yani devrimin ve onun sonucu hazırlanan anayasaların temel ilkesi olan millet egemenliği; keyfi yönetime karşı çıkararak, millet haklarının savunucusu olarak başarıya ulaşmıştır.

Fransız Devrimi'nin bir bayrak gibi baş tacı ettiği özgürlük kavramı, bütün Avrupa'da kitleleri harekete geçirmiştir. Ayrıca söz konusu devrimin yaydığı milli duygular, Avrupa'yı istila eden Napolyon'a karşı da Avrupa milletlerini harekete geçirmiş, 1813'te milletler savaşı denen Leipzig Savaşı ile Napolyon yenilgiye uğratılmıştır.⁷⁷

1.2.3.Endüstri Toplumu

Endüstri toplumu: İş bölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, kenetlenmenin, cemaatin gerileyişinin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, modernleşmenin, benzeşmenin, teknolojik gelişmenin, vasıflı iş gücünün, çoğulculuğun, toplumsal farklılaşmanın, bireyselleşmenin, para egemenliğinin ve çekirdek ailenin hakimiyetinin attığı toplumlardır.⁷⁸ “Endüstri toplumu üretimin dev fabrikalarda yapıldığı ve teşebbüsün aileden ayrıldığı toplum biçimidir.”⁷⁹

Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçiş tarihte ilerlemeci bir hareketi temsil eder. Kimse sanayi toplumlarındaki çatışma ve gerilimleri görmezlikten gelemez. Ama bu olumsuzlukları, endüstri düzeninin faydalı yaraları ile dengelenebildiği ileri sürülmektedir. Bu da hem maddi refah doğurmakta hem de geleneksel kısıtlamaların gevşemesiyle bağlantılı olmaktadır. Sanayi toplumu, aristokratlar yada ileri gelenler ile avam tabakası arasında görülen türden toplumsal ayrımların katı biçimlerinin çözüldüğü bir toplumdur. Aynı zamanda, fırsat eşitliğinin hakim olma eğilimi gösterdiği toplumdur.⁸⁰

⁷⁶ As, a.g.m.

⁷⁷ A.g.m.

⁷⁸ Veysel Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, İstanbul:, Sistem Yay. 1997. S. 20

⁷⁹ A.g.e., s.17.

⁸⁰ Antony Giddens, *Sosyolojiye Eleştirel Bir Bakış*, (Çev.: Ruhi Esengün, İsmail Öğretir), Birey Yay., İstanbul, 1997, s.36

Tarım toplumlarında aile büyüktür ve aynı çatı altında yaşayanların oluşturduğu bir üretim biçimi olarak, beraberce çalışan bir çok kuşağı barındırıyordu. Ev, tarlalara yakınlığı nedeniyle işyeriydi, hayatın merkeziydi, ev okuldu, hastaneydi aynı zamanda yaşlılara bakılan yerdi. Sanayi devrimi bütün bu görevleri aile fertlerinin elinden aldı, piyasa için yapılan ücretli iş fabrikaya, büroya kaydı ve erkeklerin birinci hakimiyet sahası haline geldi. Eğitim sorumluluğunu okul eline geçirdi. Hastaların bakımıyla doktorlar ve hastane, yaşlıların sorumluluğuyla devlet ilgilenmeye başladı. Dolayısıyla evin önemi dolaylı olarak azaltıldı. Ayrıca, erkeklerle kadınların rolleri keskin biçimde yeniden tanımlandı. Erkekler karşılıklı dayanışma içindeki iş dünyasına taşındı ve eve para getirdi. Kadın evde kaldı ve eski üretim biçimini; yani ücretsiz, dayanışmanın fazla söz konusu olmadığı, kamusal değil özel üretim biçimini icra etti.⁸¹

Sanayi toplumu dediğimiz bu ikinci toplumu tarım toplumu veya geleneksel toplum dediğimiz birinci toplumdaki ayıracak bir tarif ve kimlik belirlemesi şu özelliklere oturtulmalıdır:

- “Makine” teknolojisinin günlük hayata girmesi
- “Bilim” yükselen değer olarak toplumca benimsenmesi
- Rasyonel “kapitalizm”in ön plana çıkması
- Rasyonel “hukuk” düzeni
- Hukuka dayalı siyasi, “meşru otorite”
- “Bürokrasi”ye dayanan rasyonel yönetim yapısı⁸²

⁸¹ A. Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, (Çev. Selami Sargut), İstanbul, İz Yay. 1997, S. 151

⁸² İhsan Sezalı, “İkinci Bin Yıl ve İkinci Toplumdan Üçüncü Bin Yıl ve Üçüncü Topluma”, *Bilgi ve Toplum Dergisi*, Nisan 1998, Sayı:1, s.20

⁸² Cem Kozlu, “Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri”, Türkiye-İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1995, s.314.

1.2.3.1. Endüstri Toplumunun Teknolojik Yapısı

Tarihte, göçebe hayattan tarıma geçişten sonra en büyük olay olan ve 18. yüzyılın ortasından beri dünyamızı etkisi altında bulduran sanayi devriminin oluşturduğu sanayi toplumunun, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, hızlı bir dönüşüm içersine girerek nitelik değişikliğine uğradığını görülmüştür. Bu dönüşümün lokomotifini yaşadığımız ve her gün biraz daha hız kazanan teknoloji fırtınası. Bu alandaki en önemli gelişmeler bilgi depolama ve işlemede, ulaşım ve haberleşmede, ileri teknoloji ile üretilmiş materyallerde, biyo-teknolojide ve süper iletkenlerde görülmektedir.⁸³

Sanayi toplumunun ortaya çıkmasında ve gelişiminde itici rol oynayan teknoloji buhar makinesidir. Buhar makinesi, insanın fiziki gücünü arttırmış ve giderek kas gücünün yerini alarak maddi üretiminin hem hacmini, hem de niteliğini değiştirmiştir.⁸⁴ Sanayi toplumunda etkin olan teknolojiler; otomotiv petro-kimya, ağır sanayi, radyo, televizyon, buzdolabı, dikiş makinesi vb. aletler yaygındır. Bunların yerini zamanla bilişim ve enformasyon teknolojileri almıştır.

Endüstri toplumunda özellikle endüstri devriminden sonra ağırlıklı olarak sanayi yapılanmaya özgü makineler, araç ve gereçler üretilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Teknolojik faaliyetler bu alana yönelmeye başlamıştır.

1.2.3.2. Endüstri Toplumunun Siyasal Yapısı

Modern sanayi toplumlarının genel siyasal karakteristikleri şunlardır:

- “Ulus devlet”in görünümde bir siyasal birim olması;
- Siyasal hareketlerin, “partiler ve baskı grupları”nın varlığı;
- Siyasal görevlilerin, tüm yetişkinlerin “genel oy hakkı”na dayanan seçimlerle iş başına gelmeleri;
- Kamu işlerinin yaygın, “merkezileşmiş bürokrasi” eliyle yönetilmesi;⁸⁵

⁸³ Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet*, Kitabevi Yay. 1999, İstanbul, s. 66 – 67.

⁸⁴ T.B. Bottamore, *Toplum Bilim*, (Çev: İhsal Oksay), Der yay., İstanbul, 1970, s. 172.

İşleri kim yönetiyor? sorusu, tam endüstri uygarlığına özgü bir sorudur. Çünkü Sanayi Devrimi'nden öncesine böyle bir soru sormanın anlamı olmayacaktır. Yöneten ister kral, ister şaman, ister derebeyi, ister aziz, isterse güneşin oğlu olsun halk iktidarın kimin elinde olduğunu çok iyi bilirdi. Sefalet içindeki köylü, tarlasından başını kaldırıp bakınca, sarayı yada tapınağı bütün görkemiyle karşısında bulurdu. İktidar sorununu çözmek için bir siyasal bilimcinin, gazetelerde ahkam kesen bir bilgicinin yardımına gereksinimi yoktu. Dizginlerin kimin elinde olduğunu herkes bilirdi. Ama sonraları endüstri uygarlığının kapladığı her yerde ortaya yaygın kimde olduğu belli olmayan bir iktidar türü çıktı. İktidar sahiplerinden onlar diye söz edilir oldu. "Onlar" kimdi? İşlerin ne olacağını ve kimlere dağıtılacağını onlar saptıyorlardı. Kime ne ödül verileceğini onlar kararlaştırıyordu. Planlanması yapan, ölçütleri koyan, gerekli belgeleri, izinleri veren yada vermeyen onlardı. Üretim, dağıtım, ulaştırma, haberleşme bağlarını onlar koruyordu. Örgütler arası ilişkinin kurallarını onlar koyuyordu. Kısacası, toplumun bölük pörçük olmuş parçalarını bir araya getiriyorlardı. Onlar olmadan sanayi toplumunun işleyebilmesi imkansızdı.⁸⁶

Geleneksel toplumlarda otorite, dünyevi bir nitelikte olmayıp kutsanmış bütünlüğe kişisel bir bağlılık içermektedir. Otoriteye uymada söz konusu olan belirli konularda boyun eğme şeklinde değil, bütüncül bir boyun eğmedir. Siyasal yapı ise merkezi olmaktan ziyade federe görünümlü bir yapıdır. Yani siyasal yapının temel özelliği merkezileşmenin olmamasıdır, diğer bir ifadeyle geniş alanda merkezileşmiş siyasal yapıların kurulması ve denetlenmesi pek görülmemektedir. Hukuk açısından baktığımızda da, herkese uygulanan genel hukuk kurallarının bulunmadığı, hukuk teşkilatının tek bir çatı altında toplanmadığı ve farklı yargı yerlerinin bulunduğu görülmektedir. Tarihi gelişime bakıldığında, toplumlar gelenekselden moderne doğru evrimleştikçe otorite dünyevileşmekte, Weberci anlamda rasyonel bir forma doğru yönelmektedir. Siyasal yapı da ulus devletlerin ortaya çıkmasına paralel olarak merkezileşmekte ve gelişmeler merkezi bir yapının kurulmasını imkan tanımaktadır. Bu gelişmelerle birlikte merkezi otoritenin çevreye nüfus imkanı artmakta, sistemin kapasite ve simgesel yeteneğini arttıran eğitim, ordu, maliye vb. merkezi kurumlar yaygın bir şekilde oluşmaktadır. Toplumdaki bu gelişmelerle birlikte, yerel simgeler

⁸⁵ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, (Çev.: Ali Seden), İstanbul, Altınlar Kitaplar Yay., 1996 , ss. 96 - 97

yerine ulus düzeyinde bütünleştirici simgeler kullanılmakta, herkese uygulanan soyut hukuk kuralları belirlemekte, yargı yerleri kişi ve bölgelere göre değil, kapsadığı alanın özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Kişilerin statüsü değil, ilişkilerin niteliği önemlidir.⁸⁷

Endüstri toplumlarının siyasi yaşamında hakim yapılanma ulus-devletlerdir. Merkeziyetçilik, bürokrasi ve rasyonellik yoğundur. Devletin otoritesi her alanda yaygındır ve (özellikle sonraları) temsili demokrasi uygulama tartışmaları ağırlık göstermiştir.

Fukuyama gibi bazı düşünürler tarafından, enformasyon toplumuna geçilmesiyle birlikte merkeziyetçi ve otoriter kurumlarda bir çöküş yaşandığı öne sürülmektedir. Otorite, merkeziyetçilik ve hiyerarşinin çöküş nedeni olarak, ileri teknoloji ve bilgi temelli üretime geçiş öne sürülmektedir.⁸⁸

1.2.3.3. Endüstri Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı

18. yy. sonları gelişmelerine karşı tavırlardan biri sanayileşmeyle birlikte moral kriz oluştuğu yaklaşımıdır. Manheim, sanayileşmenin iş bölümüne dayandığını ve iş bölümünün gelişmesiyle insanın kullandığı makinenin efendisi olmak yerine mağduru olduğu, işin gittikçe monotonlaşmasıyla işçilerin kendilerini geliştirme gibi insanlık imkanlarından yoksun kaldığını, bir kapasitenin gelişmesinin diğer kapasitelerin zayıflamasını doğurduğunu, sanayi insanın Rönesans'la birlikte hayal edilenin karşıt imajı olarak ortaya çıktığını, ticarileşmenin insanları birbirine bağlayan bağların kaybolmasına yol açtığını, ataerkil kurallardan ve hiyerarşik yapıdan kurtulmanın birey için kardeşlik fiyatına elde edildiğini, insanlar arası bağların ahlaki sorunluluk duygusu ile duygu boyutunu yitirdiğini belirterek, sadece ekonomik çıkar ilişkisine bağlı hale gelen eşit insanların da işbirliğinde bulunmaktan ziyade birbirleriyle rekabet ettiğini, ilişkinin işçi-işveren karşıtlığı ve grev pazarlığına dönüştüğünü belirtmektedir.⁸⁹

⁸⁷ Aytakin Yılmaz, **Modernden Post-Moderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yay., Konya, 1998, ss.134 – 135.

⁸⁸ Francis Fukuyama, **Büyük Çözülme**, (Çev: Zeynep Avcı, Aslı Telli Aydemir), Sabah Kitapları, İstanbul, 2000, ss.157-158

⁸⁹ **A.g.e.**, s.184

Modern / Endüstri toplumu belli bir ahlak anlayışının varlığını getirmekte ama aynı zamanda bu anlayışları ciddiye almanın zeminlerinde yıkmaktadır. Modernlik ahlaka hem ihtiyaç duymakta hem de ahlakı imkansız kılmaktadır. Bir diğer ifade ile, madencilik, ahlaki bilgi imkanı dışlayan bir bilgi anlayışını inşa etmiştir. Bu anlayışta ahlak rasyonel bir inanç konusu değil öznel bir görüş ve yargı meselesi haline gelmiştir.⁹⁰

Durkheim, basit toplumların benzer unsurlar etrafında bütünleşmelerine karşılık giderek karmaşıklaşan endüstri toplumlarında toplumsal farklılaşmaların artışına ve bunlara paralel olarak “organik dayanışma” dediği “iş bölümü”nden kaynaklanan bir bütünleşmenin ortaya çıkışına işaret etmektedir.⁹¹

Modern endüstri toplumuyla birlikte bakanlıklar, spor kulüpleri, kiliseler, sendikalar, ticaret odalar, meslek kuruluşları, siyasal partiler, eğlence toplulukları ve birbirleriyle iş birliği yapan yada birbirlerini denetleyip frenleyen daha bir sürü sivil toplum örgütü ortaya çıkmış ve karmaşık bir örgüt yapısı oluşturmuştur.⁹²

Sanayileşmeyle birlikte tarım toplumuna has bütün yapılar köklü dönüşüm geçirmiştir. İnsanların; aile, eğitim, sağlık, din, adet, gelenek-görenek vs. anlayışları değişime uğramıştır. Bununla birlikte kurumaların ve bireylerin rolleri farklılaşmıştır. Herkes uzman olduğu alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Endüstri devrimiyle atak yapan makineleşme her alanda insanlığın hizmetine sunulmuştur. Bu süreç kâh yabancılaşmaya kâh üretkenliğe ve ilerlemeye yardımcı olmuştur.

1.2.3.4 Endüstri Toplumunda Ekonomik Yapı

Günümüzün ekonomisi dünün ekonomisinden temelde farklıdır. Bizler Sanayi Çağı'nda yetiştik. Şimdi bu çağ kapanmış ve yerini: Bilgi Çağına bırakmış bulunuyor. Geride bırakmakta olduğumuz ekonomik dünya, temel zenginlik kaynaklarının maddi olduğu bir dünyaydı. Alıp sattığımız şeyler gerçek anlamda şeylerdi; ellerinizle dokunabilir, kokusunu alabilir, tekerleklerini tekmeleyebilir,

⁹⁰ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.64

⁹¹ Yılmaz, a.g.e., s.14

⁹² Toffler, *Üçüncü Dalga*, s.54

kapılarını çarpabilir ve sizi hoşnut bırakacak bir gümbürtü duyabilirsiniz. Arazi, petrol, metal cevheri ve enerji gibi doğal kaynaklar, insan ve makine emeğine servetin yaratıldığı bileşenlerdi. O çağın iş kuruluşları söz konusu zenginlik kaynaklarını geliştirip işletmek amacıyla sermayeyi -finansal sermayeyi- çekme amacına göre düzenlenmişti ve bu işin üstesinden oldukça iyi geliyorlardı.⁹³

Endüstri toplumunun ekonomik sistemi, emeğin özgürleştiği ve sermaye ile maddi üretimin ön plan çıktığı “piyasa ekonomisi” oldu, piyasa ekonomisi, endüstrileşme süreciyle birlikte, önce ağırlıklı olarak doğal düzenin savunucusu olan “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” felsefesinin etkisinde “serbest piyasa ekonomisi” sonra da “sosyal devlet” anlayışının getirdiği “sosyal piyasa ekonomisi” aşamalarını geçirdi.⁹⁴

Üretimin ağırlık merkezi tarladan fabrikaya kaydığında, artık aile bir birim olarak birlikte çalışmıyordu. İşçiyi eski bağlarından kurtarıp fabrikaya hazırlamak için ailenin temel işlevleri kendisinden alınarak yeni ve bu konularda uzmanlaşmış kurumlara verildi. Çocukların eğitimi okullara bırakıldı. Yaşlıların bakımını, düşkünler evi yada yaşlılar evi üstlendi ve her şeyden önemlisi yeni toplum hareketlilik istiyordu. Oraya buraya giderek işini yapacak işçilere ihtiyaç vardı. Bir çok nüfusu içinde barındıran aile yapısı yavaş yavaş birçok açığa neden olarak değişmeye başladı. Kentlere göçün çekiciliğine kapılan, ekonomik bulanımın sıkıntısını çeken aileler, istenmeyen akrabaları atarak küçüldüler, daha hareketli ve yeni “teknoferin” gereksinimlerine daha elverişli bir nitelik aldılar.⁹⁵

Sanayi toplumuna damgasını vuran “Fordizm” kuramı; kapitalist medeniyette yeni bir dönemi başlatmış, “planlı ekonomi”ye geçilmesini sağlamıştı. Ama yalnızca üretim planlanmamış aynı zamanda birey de planlanmıştı. Fordizm fabrikanın kapısının önünde durmamış, evi de işçinin hayatının en özel ve en mahrem alanını işgal etmişti. Amaç “yeni bir işçi ve insan tipi”yaratmaktı. Fordizm montaj hattı demektir. Ama aynı zamanda içki yasağı ve işçinin çalışma hayatının yanı sıra cinsel ve

⁹³Thomas A. Stwert, *Entelektüel Sermaye*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), , Mess Yay. 1997, İstanbul, s. 20.

⁹⁴ Hüsnü Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, İzmir, Barış Yay., 2000, s. 210.

⁹⁵ Toffler, *Üçüncü Dalga*, ss.50 – 51.

aile hayatını da düzenleme girişimi demektir. Endüstri dönemi çalışma metotları özgür bir yaşama düşünme ve hissetme tarzından ayrı tutulamaz nitelikteydi.⁹⁶

Endüstri çağı ilkelerinin en çok bilineni standartlaşmadır. Bu süreçte birbirinin eşi olan milyonlarca mal üretildiğini herkes bilir. Ama piyasa bir kere önem kazanınca “cola ve fast-food” şirketlerinden, ampullerden, çeşitli araç gereçlerden daha başka şeyleri de standartlaştırdığımızın herkes farkında değildir. Örneğin, işin kendisi gibi işe olma yöntemleri de gittikçe daha çok standartlaşmıştır. Bütün çalışma hayatında ek ödenek, izin, yamak saati ve ücret sistemi dahil standartlaştırılmıştır. Kitle haberleşme araçları da standartlaştırıcı imajların yayılmasını sağlıyordu. Her alandaki standartlaşma günlük yaşantımızı tamamen sarmıştır. Hemen hemen her konuda dünyanın büyük bir bölümünde aynı birimler benimsenmiştir.⁹⁷

Endüstri toplumunun diğer bir göstergesi uzmanlaşmadır. Dildeki, yaşama biçiminindeki, eğlenme şeklindeki farklılıklar ve uzmanlaşma ölçüsünde, çalışma alanı da uzmanlaşmaya ihtiyaç duymuştur. Endüstri çağı iş bölümünü hızlandırarak, “ Ne iş olursa yaparım.” diyen köylünün yerine tekrar tekrar bir tek iş yapan uzman işçiyi getirmiştir.⁹⁸

Endüstri çağının diğer bir ilkesi; eşleşme(senkronizasyon)’ dir. Üretimle tüketimin birbirinden gittikçe daha fazla kopması, bu dönem insanın zamanı ele alış tarzının da değişmesine neden olmuştur. İster planlı isterse serbest olsun, piyasaya bağlı bir sistemde zaman para demektir. O değerli makinelerin boş durmasına göz yumulamaz. Onlar da kendi tempolarına göre çalışırlar. Fabrika üretimi artınca, makinelerin pahalı ve yapılan işlerin birbirine bağlı oluşu, çok daha sağlıklı bir eşleşmeyi gerektirmiştir. Bir fabrika bir grup işçi belirli bir görevi yerine getirmekte gecikince, fabrikanın öbür ucundaki işçiler daha da gecikirler. Tarımsal toplumlarda hiç de önemli olmayan zaman ve birey zamanda tapma artık toplumsal bir zorunluluk oluşturmuştur.⁹⁹

⁹⁶ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumda Post Modern Topluma*, (Çev: M. Küçük), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 68.

⁹⁷ Toffler, *a.g.e.*, s. 76 - 78

⁹⁸ Kumar, *a.g.e.*, s.79.80

⁹⁹ *A.g.e.*, s.81.82

Bu senkronizasyon süreci toplumun ekonomik yaşamının yanında sosyo-kültürel yaşamını da fazlasıyla etkisi altına almıştır.

Endüstri toplumunun oluşturduğu modern dönemin önemli diğer iki özelliği ise, uluslaşma ve bireysellik olarak gösterilebilir.¹⁰⁰ Bütün bunların yanında endüstri toplumunun birçok ilkesi vardır; merkezileşme, kitleselleşme, bürokratikleşme vs.

1.2.3.5. Sanayi Toplumunun Temel Teorileri

1.2.3.5.1. Simon ve Endüstri Serfleri

1760 yılında Paris'te dünyaya gelen Saint Simon 1825 yılında hayata veda etmiştir. Doğduğunda Fransa tahtında XV. Louis bulunmaktadır. Aristokrasi az sonra kopacak fırtınadan habersiz, filozoflarla hale kadehini tokuşturmaktadır. Kendisi burjuva aristokrat bir aileye mensup olmasına rağmen kucagında doğduğu sınıfla hiçbir ilgisi kalmayan, herhangi örgütlü bir topluluğa bağlı bulunmayan, müflis iş adamı yerine artık bilinçli olarak tayin etmiştir: "Sanayi serflerinin, bankacıların, tüccarların yanısırdır bu yer. Geleceği kuran onlar. Ülkeyi yöneten, tarihi yaratan bu çevre bu çevredir."¹⁰¹

Aynı zamanda sosyolojinin de öncülerinden olan Soint Simon çalışmalarında ana konu olarak endüstri toplumunu ele almış, sistematik olarak incelemiş ve planlar teklif etmiştir. 1816 yılında yayınlamış olduğu "L' Industrie" isimli çalışması endüstri toplumuna ilişkin ilk kapsamlı çalışmalardan birisidir. Bu dönemde makine teknolojisi ve imalat gelişimi henüz çok fazla hızlanmamıştır ve Avrupa toplumları tam olarak tarımsal kimliklerinden kopamamışlardır.¹⁰² O ana kadar hiç kimse insanın iktisadi ve sosyal faaliyeti üzerinde böylesine ısrarla durmamış ve emeği göklere çıkartarak, aylaklığı yermemiştir. Ona göre endüstri hem kol hem kafa emeğini kucaklayan bir kelimeydi. Hem sanayi, hem ticaret endüstrisiydi. Soint Simon düşüncelerini genel anlamda şöyle özetlene bilir:

¹⁰⁰ Alain Touranie, *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, (Çev. Olcay Kumal) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.66.

⁹⁹ Cemil Meriç, *Saint Simon : İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, 1999, ss. 28-49.

¹⁰⁰ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.9.

18. asrın yaptığı işi yıkmak. Bizim yolumuz çok daha başka. Yeni bir binanın temellerini atmak istiyoruz. Bugüne kadar toplumun ortak çıkarlarına dokunan olmamış. Ele aldığımız konu bu çıkarlar. Politikanın, ahlakın, felsefenin hiçbir uygulama değeri olmayan bir takım hayallere saplanıp kalmasını istemiyoruz. İstiyoruz ki, asıl vazifelerini yerine getirsinler yani toplumun mutluluğunu gerçekleştirsinler. Bütün toplum üretime dayanır. Varlığının biricik garantisi üretim her servetin, her refahın kaynağı odur. Üretimin gelişmesine en uygun olan durum, toplum için en faydalı olandır. Üretimin gerçek değerini belirtmek, politikada nasıl bir rol oynayacağını, nasıl bir rol oynaması gerektiğini göstermek, ona çıkarların imkanlarını, kuvvetlerini tanıtmak, karşılaşacağı engelleri haber vermek, teşebbüslerinde yardımcısı olmak, onunla el ele vererek istibdadın hortlamasını veya ihtilallerin patlamasını önlemek ve üretimi geliştirerek tam manasıyla bir endüstri rejimini kökleştirmek: işte yapmak istediğimiz bu.¹⁰³

Saint Simon pozitivist okulun teolojik, metafizik, pozitif düşünceden oluşan üç aşamalı evrim şemasını, feodalizm, devrim ve sanayi toplumu olarak değiştirmiştir. Simon ve onun izleyicisi olan Auguste Comte'a göre sanayi toplumu, askeri toplumun tam karşısında, onun zıddı bir toplum yapısına sahiptir. Askeri toplum savaş, ganimet ve gösteriş ekseninde etrafında, buna karşılık sanayi toplumu ise düzenli mal üretimi etrafında örgütlenmiştir. Sanayi toplumunun dört önemli boyutu olduğuna inanan Saint Simon'a göre bunlardan birincisi üretimle ilgilidir, ikincisi izlediği metot, düzen, kesinlik ve açıklıktır. Bunlar tahmin edilebileceği gibi rasyonalizmi gerektirir. Örgütleyici unsurlar olan üçüncüsü sanayi toplumunun bilgi üzerine inşa edilmesidir.¹⁰⁴

Bilindiği gibi bu dönem fikir adamlarını, temelden etkileyen olaylardan ilki Fransız İhtilali, ikincisi ise Sanayi Devrimi sonucunda oluşan fabrikalardır. Temel kavramı endüstri sanayisi olan Saint Simon 18.yy ansiklopedistlerinin son adamı, endüstri çağı Fransız Sosyalistleri'nin de ilk adamıdır.

¹⁰³ Meriç ,a.g.e., s.49-50

¹⁰⁴ Cihan Dura ve Hayriye Atik, **Bilgi Toplumu Ve Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 29.

Saint Simon bu dönemle ilgili olarak şöyle bir tablo çizmiştir: “Birden bire en iyi yüz general, en iyi yüz diplomat, en iyi yüz devlet danışmanı ortadan kaybolursa ne olacaktır?” Saint Simon’a göre bu durumda hiçbir zorluk baş göstermez ve toplumun fonksiyonları işlemeye devam eder. Ancak: “farz edelim ki en iyi yüz mühendis, en iyi yüz bankacı, en iyi yüz müteşebbis toplumdan kayboldu, işte o zaman toplum felç geçirir.” Demektedir. İşte bu iki toplumun zıtlıklarını belli eder: Bir tarafta hiyerarşik ve siyasal ya da askeri bir toplum, öbür tarafta ise toplum yönetiminden mesul olan, içinde bilginler, mühendisler, endüstri şefleri olan bir iktisat ya da sanayi toplumu.¹⁰⁵ Soint Simon geleceğin toplumu olarak değerlendirdiği sanayi toplumuna geçişte sosyolojinin de oldukça öncemli olduğunu belirtir.

Bu şekilde teokratik düzenin ve onların temsilcileri olan din adamlarının yerini bu yeni sosyal güçler, keyfiliğin yerini de endüstriyel düzene geçiş olacaktır. Simon, aydınlanma geleneğinin mirasçısı olarak gelecekte pozitif bilimin hükümlerinde olan bir dünya iş devleti kurulacağı görüşündedir.¹⁰⁶

Ortaya koyduğu sistem “endüstriyalizmin karakteristik ideolojisi” olarak adlandırılan Simon’un bu ideolojisine göre herkes çalışmalı ve çalışmasının karşılığını da liyakatine göre olmalıdır. Toplumun her alanındaki ilerleme bilim üzerine kuruludur ve geleceğin sanayi toplumu barışçıl, gönencili olacak, bilimsel ilkelere göre işleyecektir.¹⁰⁷ Önemli olan toplumdaki insanların birbirlerini sömürmeyi bırakıp doğayı bilim yoluyla sömürmesidir.

1.2.3.5.2. Comte ve Düzen İlerleme Fikri

İlk sosyolog olarak nitelendirilen Soint Simon’un çalışmalarındaki ana noktayı oluşturan endüstri toplumu fikri Auguste Comte (1798-1857) içinde geçerlidir. Kısa bir süre Simon’la çalışan ve kendisi kabul etmese de ondan büyük ölçüde etkilenen Comte’a göre teolojik ve milli turistik toplumlar ortadan kalkarken bilimsel ve endüstri toplumları doğmaktadır. Yine Simon’da olduğu gibi modern çağın düşünce biçimini,

¹⁰⁵ Raymond, Aron, *Sanayi Toplumu*, (Çev : E.Gürsoy, İstanbul), Dergah Yay., 1997, s.27.

¹⁰⁶ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.10.

¹⁰⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.630

bilim adamlarının düşünceleriyle özdeşleştirme Comte'da da vardır.¹⁰⁸ Soint Simon'un açtığı yolda tümüyle insanlıkçı ve "bilimsel" bir tarih anlayışı geliştirmiş olan Comte tarihin savaş koşullarından barışçı sanayi dönemine girilmiş olduğunu belirtir. Ona göre, bilimsel düşünceyle sanayiinin gelişip serpilmesi insanlığı evrensel bir barışa doğru yaklaşmasının temel yapıtaşını oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Bu nedenle de teolojik inançlar ve geleneksel dinlerin çöküşü ile boşalan yerler sanayiinin büyüüp genişlemesine imkan sağlayacaktır.

Auguste Comte'a göre Fransız İhtilali sosyal bir düzeni kuracak kadar gücü olmayan tenkit ve metafizik diye adlandırdığı bir fikrin ifade tarzıdır. Aslında ikisinin de -Comte ve Simon- söylemek istedikleri, ortak inançlar üzerine yeniden bir sosyal anlaşmayı tesis etmektir. Comte' a göre toplumun bütün üyelerini ortaklaşa inançlar ve değerler sistemine tabi olmadığı bir toplum varlığını devam ettiremez. Bu ortak inançlardan biri olan dini inançlar, tenkit ve ilmi fikirle yıpranmıştır. Ortak inançlar yeni şekil üzerinde yeniden oluşturulamamakla birlikte yeni düzeni kurmaya yarayan inançlar sistemi yaratılmak zorundadır.¹¹⁰

Comte'un amacı Fransız İhtilali gibi toplumsal dönüşümlerle sallanan topluma "düzen" kazandırmak ve onu kurtarmaktır. Bunun için de zihinlerin kargaşadan kurtulması ve düşüncede uzlaşma ve birliği sağlamak zorunludur. Bunu sağlayacak alanda pozitif bilimler olduğundan sosyolojiye büyük bir görev düşmektedir. Çünkü bu şekilde bilimsel sistem tamamlanmış ve doğadaki bütün olaylar artık tek bir bilimsel yöntemle inceleme evresine girmiş olacaktır.¹¹¹

Comte'un "üç hal kanunu" adını verdiği ünlü teorisinde toplumsal bilinci toplumsal değişme sürecinde belirleyici unsur olarak ele almış ve bu teoride toplumların toplumsal normların ve soyut düşüncelerin egemen olduğu teolojik ve sonrasındaki metafizik aşamalardan bilgi birikiminin etkisiyle akıl, bilim, ilerleme ve endüstri ile eş

¹⁰⁸ Bozkurt , *Enformasyon Toplumu ve Türkiye* , s.30

¹⁰⁶ Dura ve Atik , *a.g.e.* , s.30

¹¹⁰ Aron, *a.g.e.*, s.122

¹¹¹ Bozkurt , *Enformasyon Toplumu ve Türkiye* , s.11

anlamli tuttuğu son aşamadan pozitivist aşamaya doğru y6neldiğini s6yler ve pozitivismi insanliğın ulaşabileceği son nokta olarak değerlendirir.¹¹²

Comte kendi sanayi toplumu kuramını, hem liberal iktisatçılara, hem sosyalistlere y6nelttiği eleştirilerle ortaya koyar. Sanayi toplumunu anlatım biçimi aslında ne tam liberaldir ne de sosyalist ama 6rg6tlenme kuramı olarak tanımlanabilir. Aslında Comte, değer 6zerinde kendilerini sorgulayan Metafizikçi olmakla suçlar, ona g6re metafizik d6ř6nce soyut, kavramlarla d6ř6nmedir; bu da onun g6z6nde d6nemin iktisatçılarının d6ř6ncesidir.¹¹³

İktisatçılar 6zsel çıkarların zamanla uzlaştığını da s6ylemişlerdir. Eğer liberallerle sosyalistlerin ise, sınıf m6cadelesinin temel niteliğine inanmaları ise, Auguste Comte temel bir çıkar çelişkisi olduğuna inanmaz. Zenginliğin dağılımında geçici ve ikinci derecede 6nemli rekabet olabilir. Ama Auguste Comte liberal iktisatçılar gibi, 6retimde gelişmenin, tanım gereği herkesin çıkarına uygun olduğunu d6ř6n6r. Çıkarların sonuçta uzlaşmasını gerektiren ya da içeren sanayi toplumunun yasası, zenginliklerin gelişmesidir.¹¹⁴

İşte Soint Simon gibi “akıl çağı ve Aydınlanma” geleneğinin mirasçısı olan Comte bu geleneğin bir 6r6n6 olan bireyciliğe karşı çıkmış ve feodal toplumdan sanayi toplumuna doğru yaşanan geçişle kapitalist toplumda yaşanan sınıf çatışmaların ve sosyal dengesizliklerin son bulacağına inanmıştır.

Simon’un 6đrencisi olan Comte, g6r6şlerinde Simon’un izlerine de çok sık rastlanır. Belirtildiği gibi Comte da teolojik ve askeri sıfatlar taşıyan bir toplumun ortadan kalktığını bunun yerini sanayi toplumun olduğunu belirtmiştir. Ancak ortadan kalkan toplumun teolojik olmasına karşılık sanayi toplumu bilimseldir. Teolojik toplumda din adamlarının egemenliğindeki d6ř6nce yapısı yerini sanayi toplumunda bilim adamlarına bırakarak sanayiciler, girişimciler, bankacılar askerlerden boşalan yerleri olacaktır.¹¹⁵

¹¹² L.Levey Bruhl, **A. Comte Felsefesi Ve Sosyoloji**, Fak6lteler Matbaası, İstanbul, 1970, s.56.

¹¹³ Raymond Aron, **Sosyolojik D6ř6ncenin Evreleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994 , s.73.

¹¹⁴ **A.g.e.** ,s. 73.

¹¹⁵ Dura ve Atık , **a.g.e.** S.30

Sanayi toplumu üzerine olan görüşlerine yine dönmek gerekirse Auguste Comte, kendisine özel mülkiyetle çelişkili görünmeyen, sermayenin ve üretim araçlarının belirli ellerde toplanmasını haklı göstererek, kaçınılmaz bulur. Çünkü, maddi uygarlık eğer her kuşak yaşamak için kendisine zorunlu olanlardan fazlasını üretir ve gelecek kuşağa kendisine kalan zenginlik birikiminden fazlasını aktarırsa artabilir. Üretim araçlarının sermayeye çevrilmesi, maddi uygarlığın gelişiminin bir niteliğidir ve belirli ellerde toplanmayı getirir. Ancak belirli ellerde toplanmış sermayenin öneminin mülkiyet kamusal niteliğini ortaya çıkaracağı görüşüne duyarlı değildir ve üretim araçlarının belirli ellerde toplanmasından zorunlu bir millileştirme çıkartmaz, tam tersine özel mülkiyet ve kamu mülkiyeti arasındaki çelişkiye karşı ilgisizdir.¹¹⁶

Comte ekonomik ya da siyasal olsun, otoritenin her zaman kişisel olduğunu düşünür. Her toplumda az sayıda insan egemendir. Bir kamu mülkiyeti isteğinin bilinçli ya da bilinçsiz nedenlerinden biri, mülkiyet rejimlerinden birinin yerine bir başkasının konmasının toplumsal egemenlik yapısını değiştireceği haklı ya da haksız inancıdır. Auguste Comte bu noktada kuşkucudur. Servetle birlikte var olan ve her toplumsal düzende kaçınılmaz gücü elinde tutan her zaman zenginlerdir. Her yerde egemen olan insanlar vardır ve belirli ellerde toplanmış sermayelere sahip bu insanların, zorunlu ekonomik ve toplumsal otoriteyi kullanmaları kaçınılmazdır.¹¹⁷

Fransız İhtilali'nden dokuz yıl sonra ihtilalin yoğun etkilerinin siyasi ve sosyal kaosun olduğu bir dönemde asil bir aileye mensup olarak Fransa'da doğan Comte devrimci bir zihniyet taşımakta ve pozitivizmin temelini atmakta ve sosyolojinin kurucusu kabul etmektedir. Aynı zamanda Simon'un görüşlerinden de etkilenmiş olan Comte sanayi toplumuna oldukça önemli bir gözle bakar ve onun insanlığın gelebileceği en yüksek nokta olarak değerlendirir. Ancak bu toplum içerisinde sağlanabilecek olan "düzenle" bütün haksızlıkların ve yolsuzlukların son bulacağına inanan Comte yine sadece düzenle ilerlenebileceği görüşüne sahiptir.

¹¹⁶ Aron, a.g.e, S.74

¹¹⁷ A.g.e. , S.74

1.2.3.5.3. Weber ve Tüketim Toplumu

19. ve 20. yy'ın uzlaşma kabul etmez bireycilerinden biri olan Max Weber, gerek gençlik dönemlerinde, gerekse hukuk öğrenimi sırasında Alven Tarihçi Okulunun etkisi altında kalmıştır. Soint Simon, Comte gibi düşünürlerin aksine çağdaş toplumun aslında barışçı olduğuna inanmayan Weber, sınıfları, diğerleri ve ulusları karşı karşıya getiren çatışmaların oluşmasını ve gelişmesini tek faktöre dayanarak açıklayan bütün teorileri reddederek çok nedenli bir teori geliştirmiştir. Weber düşüncelerini anlatırken ideal tip analizi ve tarihsel analizden faydalanmıştır. Modern toplumu endüstri toplumu kabul etmekle beraber, onun temel yapı taşı olan endüstrinin oluşturduğu görüşünü benimsemez ve işbölümünün ilerlemesi, sosyal hayatın rasyosunun sosyal problemler yarattığını düşünerek problemlerin endüstrinin çözülemeyeceğini belirtir.

Ona göre ortaya çıkan bir olayın nedeni, önceki olaylarda aranmalıdır. Weber, Kapitalizmin kökenlerini de araştırarak, bunu Protestanlıkta bulmuş, dinsel ahlaki hayatla ekonomik faaliyet arasındaki ilişkilere ışık tutmuştur. Kapitalizmin rasyonalist ruhunu ortaya koyarak bu sistemin zamanla bürokratik bir sisteme dönüşeceğini belirtir.¹¹⁸ Aynı zamanda toplum içindeki eylemlerin sınıf çıkarlarından kaynaklandığını belirtirken sınıf kavramından kastı, insanların üretim araçları karşısındaki durumları değil, piyasadaki mallara hangi ölçüde sahip oldukları ve hayatta elde edebilecekleri imkanlara bağlıdır. “Dolayısıyla Weberyen teorideki sınıf kavramı Marxist teorinin aksine üretim ile ilgili değil tüketim ile ilgilidir. Weber’e göre sınıf çatışmaları yavaş yavaş piyasadaki mallardan piyasadaki işgücünün ücretine kaymıştır.”¹¹⁹

Max Weber’in sosyolojisini büyük oranda sınıf çatışmalarının, toplumun gelişmesinde temel dinamik süreci biçimlendirdiği şeklindeki Marksçı genellemeye hücumun oluşturduğu söylenebilir. Weber’in önemli sosyolojik düşüncelerinden bazıları, doğrudan siyasi yazılarında, akademik yayımlarından çok daha net bir biçimde ortaya konur. Bu nedenle de Weber yazılarını yalnızca Marx’ın entelektüel bir

¹¹⁸ Dura ve Atik a.g.e., s.17.

¹¹⁹ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 15.

eleştirmeni olarak değil, aynı zamanda kendi döneminin önde gelen Marksist siyasetçileriyle yazarlarının yazılarına ve siyasi faaliyetlerine cevaben de yazmıştır.¹²⁰

Weber'e göre geleneksel örgütlenme yöntemi tarım toplumlarının ihtiyaçlarına cevap verse bile artık endüstri toplumların giderek karmaşıklaşan ve dev örgütler içinde faaliyette bulunan işletmelerinin ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Daha çok devlet daireleri ve ordunun örgütlenme biçimleri incelenerek oluşturulan yeni örgüt teorisi resmi kuruluşlar için olduğu kadar, eğer aşağıdaki özelliklere sahip ise özel kuruluşlar içinde geçerlidir:

- Örgütün büyük boyutlarda insan istihdam ediyor oluşu
- İstihdam edilenlerin çoğunluğunun vasıflı değil yani vasıflı ya da vasıfsız oluşu

- Nispeten basit kitle üretimi teknolojisi

- Nispeten basit ürün ya da çıktı¹²¹

Uzlaşmacı teoriyi savunun Max Weber "Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu" adlı çalışmasında, kendine özgü bir yaklaşım ortaya koyarak Marks'ın "Bireylerin ne olduğu, üretimlerinin maddi koşullarına dayanır." şeklindeki ekonomik determinist anlayışına karşılık, anti-marksist ve idealist bir cevap olarak yorumlanan görüşlerini dile getirmiştir.¹²² Bu açıdan Weber söz konusu teorisinde kapitalist uygarlığın içsel faktörlerine ve özellikle de dinin etkisine ağırlık vermektedir.

1.2.3.5.3.1. Kapitalist Zihniyet

Weber büyük ölçüde feodalizm sonrası Avrupa'da modern kapitalizmin ortaya çıkışının altında yatan şartların, Marksist tarzda ele alınmış yorumunu kabul eder ki, şehirli, imalatçı bir sınıfın yükselişini bu şartlar sağlamıştır. Bununla birlikte Weber, şehir komünlerinin siyasi özerkliğinin, Avrupa'nın iliklerine kadar işlemiş tarihi öneme

¹²⁰ Giddens Anthony, *Siyaset Sosyolojisi Ve Toplumsal Teori*, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s.64.

¹²¹ Bozkurt, a.g.e., s.52

¹²² A.g.e. , s.23-25.

sahip bir olgu olduğunu da gösterir. Söz konusu imalatçı sınıfın tamamen gelişmiş kapitalist girişimciler şekline dönüşümü, geçimini kazanmak için pazarda işlediklerini satmak zorunda olan, kendi üretim araçlarının kamulaştırıldığı sözde özgür ücretli-emekçiler yığınının oluşumuna dayanır.¹²³

Weber'in anlayışında kapitalizm öncelikle “ruh” zihniyetidir, ancak bu sadece bir kazanç arayışından, bir servet veya konfor tutkusundan ibaret değildir. Kapitalist zihniyet tümüyle kendine özgü bir ekonomik davranış olarak kendini gösterir. Bu davranışı karakterize eden husus, sürekli akılcı bir kar anlayışıdır, kısacası (doğal kaynak, emek, sermaye vb.) üretim faktörleriyle piyasa ve mübadele şartlarının rasyonel, hesaplı ve metotlu bir kullanımına dayalı, gittikçe daha çok kâr amacı güden bir anlayıştır kapitalizm.¹²⁴ Kuşkusuz kapitalist ruh ve zihniyet bu anlamıyla yeni bir olgu olmamakla birlikte kendini en kapsamlı bir şekilde modern batı toplumunda göstermiştir.

Batı kapitalizmi için yeni olan, düzenli bir “meslek” çatısı rasyonel-metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat ilkesi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösterişten çok tutum ve hesaplılık tarafına yatkın vazife ve iş adamıdır. Bundan dolayı denebilir ki, “modern batı kapitalizmi”, özgür bir iş gücü, sistemli bir çalışma organizasyonu, en ileri bir bilim ve teknoloji kullanımı, pazar genişliği, mükemmel bir muhasebe uygulamasıyla kendini belli eden, tümüyle değişik ve kendine özgü bir kapitalizm tipidir. Kapitalizme eşsizliğini kazandıran şey, adeta sınırsız bir akılcılıktır, davranışların toplumsal, politik, hukuksal ve iktisadi yapıların alabildiğine rasyonelleşmiş olmasıdır.¹²⁵

Weber daha çok genel sürecin bir parçası olarak endüstrinin gelişimi ile ilgilenir ve tarihte temel gelişme olarak rasyonelleşmenin önemini vurgular. Modern topluma ilişkin çalışmalarda sosyal hayatın rasyonelleşmesi ekonomi, siyaset, kamu yönetimi, hukuk ve kültür alanlarını kapsamına almıştır.

¹²³ Giddens,Anthony , *İleri Toplumlarda Sınıf Yapısı*, Çev: Ömer Baldık, İstanbul, Birey Yayıncılık , 1999, s.55.

¹²⁴ Dura ve Atik, a.g.e, s.17.

¹²⁵ A.g.e, s.17-18.

Weber'e göre, modern kapitalist girişimin mantığı, modern ekonomik biçimleri geleneksel olandan ayıran belki de önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sonucunda da modern kapitalizm, girişimin sabit ve süreklilik arz eden bir operasyon düzeyinde korunabileceği, sistematize edilmiş maliyet hesabından ayırt edilmez bir hale gelmiş olacaktır.¹²⁶ Batı dışındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da kapitalizmin temelini oluşturan kâr anlayışı ve akılcı çalışma disiplininin bileşiminin yalnızca batıda ortaya çıkmış olmasının nedeni Kalvinizm'in uzun süre batıda hakim olmasında aranabilir. Çünkü Max Weber'e göre bazı dini inançlar bir ekonomik zihniyetin doğmasında çok fazla etkiye sahip olabilir. Dolayısıyla batıda Kalvinizm'in yayılması ile kapitalizmin ortaya çıkışı arasında doğru orantı kurmak mümkündür. Getirdiği emirlerle insanları hem çok çalışmaya hem de dünyanın zevklerinden vazgeçmeye çağıran Protestan anlayışı ile zenginlikler birikmiş, kapital birikimi kapitalizmin doğmasını sağlamıştır.

Bir çok sosyolog Sanayi Devrimi'nin sonucunda ortaya çıkan sosyal sınıfların oluşumunu ve manasını farklı olarak anlatmıştır. Özellikle Marx ve Weber'in bu konudaki zıt görüşleri sosyal sınıflar konusunda iki temel görüşü temsil etmektedir. Weber'e göre bir sınıfın oluşumu, bir çok bireyin bir ekonomik düzen içindeki güçleri ile belirlenmiş yaşam şanslarının anlamlı bir parçasının varlığı ile gerçekleşmekteydi. Bu durum sınıfların ekonomik olduklarını ve birbirlerine benzer olmadıkları sürece Pazar şartları ile yakından ilişkili olduklarını gösterir. Weber sınıfı Pazar durumu ile ilişkilendirdiği için pazara girmeyen herhangi bir kişinin, bir sınıfa değil, bir statü grubuna girişi sınırlandırılmıştır. Burada Weber'in, sınıflar arsında bir ayırım için herhangi bir kurumsal kriter sağlama isteğinden daha çok, mesleklerin genel ampirik ayırımına değindiği açıktır. Ayrıca Weber, Marx'ın sosyal sınıflarına bir çok menfaat yükler gibi görünen argümanını reddeder.¹²⁷

Weber'e göre belirli sınıfların gerçek menfaatleri üzerinde deneysel olarak çalışılmalıdır. Bu tür bir çalışmada sosyal hareketin iki çeşidi arasına ayırım yapılmasını gerektirir. Zor durumdaki meslektaşları savunmak maksadıyla sendikalar tarafından yürütülen toplumsal hareket ve sosyalist siyasi partilerin yaptığı ve yaşam şanslarının

¹²⁶ Giddens , a.g.e., s.55-56.

¹²⁷ Grint, a.g.e. s. 122-123.

genel dağıtımını yeniden düzenlemek için tasarlanan toplumsal hareket. Bunlar arasındaki ayırım belirgindir. Çünkü Weber sosyal hareketin olabirliğini, sınıf durumun sebep ve sonuçları arasındaki bağlantıların sağlamlığına dayanır.¹²⁸

İşte Weber kapitalizmi siyasal kapitalizm ve sanayi kapitalizmi şeklinde ikiye ayırarak siyasal kapitalizmin genellikle savaşlar ve fetihler sonucunda elde edilen siyasi güce bağlı olarak geliştiğini söyler ve asıl olarak sanayi kapitalizmi üzerinde durur.

Ona göre sanayi kapitalizmi yalnız bir ekonomik düzen değil, derinliğine ve genişliğine bir yaşama biçimidir. Bu yaşama biçiminde rasyonel düşüncenin egemen olmaktadır. Weber'e göre kapitalizm çeşitli aşamalardan geçer ve son aşamada da firmalar büyüyerek sermaye şirketlerine dönüşecektir. Bu şirketlerin finansman ihtiyacı hisse senetlerinin halka satılmasıyla karşılanacaktır ve bunun sonucunda firma yönetimi ile mülkiyet birbirinden ayrılacaktır.¹²⁹

1.2.3.5.3.2. Rasyonel Düşünce

Weber'in yaşama, doğa üstü bir anlam veya tarihsel bir model verme ile ilgili şüpheciliğine karşın, çağdaş toplumun, rasyonelliğinin fiziksel ya da sembolik ilerlemesine giderek daha da bağımlı bir hale geldiğini kabul etmiştir. Weber buna da temel fiziksel tezahürlerin üç şekilde -kapitalizm, rasyonel hukuk ve bürokrasi-kendilerini gösterdiği söyler. Ancak kavram özünde üç yönü de barındırır: sekülerizasyon, hesaplanabilirlik ve amaçlara yönlendirilmiş etkilerin büyümesi.¹³⁰ Aslında rasyonelleştirme ve büyü sihirden arınma sadece çalışma hayatında değil toplumun her alanında kendini göstermektedir. O rasyonalizmi; "Kesin olarak belirlenmiş pratik bir amaca, eldeki verilerin git gide daha doğru hesaplanmasıyla metodik olarak varılmasıdır" şeklinde tanımlar. Weber farklı kültür çevrelerinde, farklı akılcılaştırma biçimleri olabileceğini söylüyor, ancak dünyayı dönüştürmeye yönelik, yukarıdaki anlamda rasyonelleştirmenin batıya özgülüğünü belirtir.¹³¹

¹²⁸ Grint , a.g.e., s.123.

¹²⁹ Dura ve Atik , a.g.e., s.19.

¹³⁰ Grint, a.g.e.,s.142.

¹²⁸ Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s.21.

Rasyonelitenin yükselmesi dünya hakkındaki sihirli yorum ve açıklamaların azalarak, bütün gizlerin ortadan kalkması ile eş anlamlıdır. Bu aynı zamanda rasyonel hareketin hissi ve geleneksel hareketlerin yerini alması demektir. Artık işler hep böyle yapıldığı veya onu yapmak için duygusal bir sebep olduğu için yapılmaz. Bunun yerine bazı şeyleri faydaları zararlarına göre ağır bastığı veya hedeflerimize ulaşmanın en etkili yolunun bu olduğunu düşündüğümüz için yaparız. Bugün insan hareketleri de rasyonel kurallar ile sınırlandırılır. Bunun nedeni eskiden tamamen kısıtlamasız olması değil, tarih boyunca bizi yönlendirmiş kuralların dinsel ya da geleneğin gücünden oluşmuş olmalarıdır. Bugün kurallara uyuyoruz, çünkü bunlar rasyonel prensiplere ve sağduyuya göre belirlenmişlerdir. Bu tür bir otorite şeklinin en önemli örneği tabii ki bürokrasidir.¹³²

“Habermas’a göre Weber “rasyonelleştirme” kavramı ile bilimsel teknik ilerlemenin “modernleşmekte” olan toplumların kurumsal çerçeveleri üzerindeki, modernleştirme olarak bilinen etkilerin anlatmaya çalışmış ve kültürel modernleşme sürecini, sosyal eylemin biçimsel rasyonelleşmesindeki artışı olarak tanımlamıştır.”¹³³

Weber’e göre Batı toplumunun altın anahtarı rasyonelleşmedir. Bilimde, ekonomi, hukuk, teknoloji alanlarında ilerlemedir. Batı toplumunun özü, hayatın, tamamen işlevsel etkinlik ve ölçme ruhuna sadık kalınarak, yalnız maddi kaynaklar karşısında değil bütün bir hayat karşısında bir “iktisadileştirici” tutuma sadık kalınarak sevk ve idare edilmesidir.¹³⁴

1.2.3.5.3 Bürokrasi Toplumu

Weber’in geçen yüzyılın son döneminde Batı Avrupa’daki gelişmelerden hareketle geliştirmiş olduğu bürokrasi teorisinin ana unsuru olarak ileri düzeyde iş bölümü yer alır. Weber’in örgüt kuramının ikinci özelliği ise dev kuruluşlar halinde faaliyette bulunan endüstriyel kuruluşlar içinde çok küçük parçalara bölünmüş işler arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla otoritenin merkezileştirilmesi yoluna

¹³² Grint, a.g.e., s.127.

¹³³ Bozkurt, a.g.e., s. 27.

¹³⁴ Dura ve Atik, a.g.e., s.20-21

gidilmesidir.¹³⁵ Max Weber'in yasal otoritenin saf tipi olarak incelediği bürokratik idare örgütü görüldüğü gibi sadece siyasal otoriteye özgü değildir. Modern endüstri toplumunda ortaya çıkan büyük özel teşebbüsler, siyasi partiler, üniversiteler, gazeteler gibi kuruluşlarda bürokratik bir bünyeye sahip olabilirler.

Max Weber'e göre yasal otoritenin saf tipi olan bürokratik idare, birçok bakımdan diğer idare şekillerinden üstündür. Dakiklik, çabukluk, açıklık, süreklilik gibi özellikler, bu üstünlüğün belli başlı nedenleridir. Hiyerarşik bir düzen içinde ve son derece disiplinli bir biçimde işleyen bürokratik idare batıda modern devletin oluşumunda büyük rol oynamıştır.

Weber resmi olarak hiçbir zaman bürokrasiyi tanımlamamış olsa da yasallık, otorite ve seçimin gerekli prensipleri hakkında detaylı çalışmalar yapmıştır. Weber bürokrasinin yararını, evrensel olarak etkili bir idare biçimine olan istekten çok, yasal rasyonel bir idareye olan ihtiyaçla sınırlandırır. Aslında Weber, bürokrasi ile yönetilen kuruluşların potansiyel olarak karşılaştıkları çarpıklıkları biliyordu, bu özelliklerde bölgesel denetimin genelin menfaati için rasyonel hiyerarşik denetimi baltaladığı durumlar için geçerlidir.¹³⁶ Bürokratik teşkilatlanma tarzının diğer teşkilatlanma tarzlarına üstün olan tarafı ve dolayısıyla diğerlerine tercih edilmesindeki en önemli neden teknik açılardan, diğer bütün teşkilatlanma tarzlarına göre daha ileri ve müessir olmasının makineye dayalı üretimin, makine gücüne dayanmayan üretim tarzına göre üstün olması gibi tam teşekkül etmiş bir bürokratik mekanizmada, diğer teşkilatlanma tarzlarından daha üstündür.¹³⁷

Weber'de bürokrasi, yalnızca aşağıdan yukarı sınırsız bir denetimi müjdelemenin yanında, beraberlerinde yeni denetim problemlerini de getirir. Sonuç olarak bürokratik denetim, gerçek anlamda etkili olarak karşımıza çıkmaz. Bununla birlikte Weber bürokratik idare yoluyla yapılan otorite meşruiyetinin tabi olanların denetimi için yeterli olduğu iddiasında bulunmaz. Marx gibi Weber'de aslında pazar ekonomilerindeki endüstriyel kontrolün, iş etiği ve bürokratik otoritenin normatif

¹³⁵ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 52-53.

¹³⁶ Grint, *a.g.e.*, s.127-128

¹³⁷ Tolan, Barlas, *Sosyoloji*, Adım Yayıncılık 1993, Ankara, s.138.

kabulünün yanında önemli derecede bir ekonomik gereksinimin gerekliliğini kabul eder. Denetim ölçülerinin böylesine korunmuş olmasındaki temel neden, üretim araçlarının sahibinden işgücünün alınarak kamulaştırılmasında yatar.¹³⁸

Weberyen bürokrasi teorisinde personel seçimi akılcı esaslara göre yapılır ve liyakat en önemli şart olarak karşımıza çıkar. Yine örgütün ilkeleri herkese aynı şekilde ayırım yapılmaksızın uygulanır ve geleneksel toplumun kişisel ilişkiler düzeni yerini kişisel olmayan ilişkiler düzenine bırakır, ayrıca yapılan işlemler kaydedilemez dosyalara nakledilir.¹³⁹ Burada memur bilgisini ve karar verme yetkisini, iktidarın hizmetinde kullanmak zorundadır ve sadece kendine verilen görevlerin uygulanmasından sorumludur. Buna karşılık politikacı, bağımsızca eylemlerde bulunur ve davranışlarından tek başına sorumludur.

Weberci anlamda bürokrasinin yayılması hem işçinin kamulaşmasını kapsar hem de insan idaresinin örgütlenmesine akılcılığın tatbikini içerir. “Yani bu anlamıyla bürokrasinin yayılması, ilk elde Weber’in teknik rasyonalite ve hakimiyet rasyonalitesini bir potada erittiği bürokratikleşme kavramına atfedilebilir.”¹⁴⁰

İlke olarak bürokrasiyi savunmada rasyonel esaslara göre örgütlenmiş endüstri toplumunun bir ürünü olan bürokratik örgütlenmenin toplumun taleplerine daha iyi cevap verdiğini düşünen Weber, bürokrasinin hesaplanabilir kurallara ve kişilere göre değişmeyen bir biçimde yürütülmesinin onun üstünlüğünü oluşturduğunu düşünür. Ona göre örgüt ne kadar insanilikten uzaklaşırsa o kadar başarılı olur.¹⁴¹

Weber’e göre Batı sanayileşmesini bir bürokratikleşme süreci izleyecektir. İş ve meslek türlerinin çoğalması, büyük işletmelerin gelişmesi, bürokrasiyi modern toplumda gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. “Devlet, sanayi ve ticari teşebbüsler, finans kurumları, eğitim-öğretim, sendikalar vb. bürokratik türden birer örgütlenme

¹³⁸ Grint, a.g.e. s. 128.

¹³⁹ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 53.

¹⁴⁰ Giddens, a.g.e., s. 56.

¹⁴¹ Bozkurt, a.g.e., s.53.

ister. Ayrıca bürokrasi sadece kamu kesimine özgü değildir, özel sektöre de aynı ölçüde nüfus etmiş durumdadır.”¹⁴²

1.2.3.5.4 Marx ve Kapitalizmin Eleştirisi

Marx'ın fikirleri, kapitalist toplumun güncel eşleyişinde, var olan yapısında zorunlu evriminde bir incelemesidir. Marx'da çağdaş toplumları sanayi ve bilimsel olarak düşünür ve geçmişin toplumlarından farkını kapitalizm adını verdiği çelişki ile açıklar.¹⁴³

Pozitivizmde işçilerle girişimciler arasındaki çatışmalar ikinci devrede önemli olgular, sanayi toplumunun düzeltilmesi görece olarak kolay kusurları iken, işçilerle girişimciler ya da Marksist deyişle emekçilerle kapitalistler arasındaki çatışma, Marx'ı düşüncesinde çağdaş toplumların başta gelen, bu toplumların temel doğasını ortaya koyan ve bu arada tarihsel gelişmeyi öngörmeye izin veren olgudur.¹⁴⁴

Marx'ın sosyolojisindeki temel argümanların biri toplumun ekonomik ve sosyal ilişkilerini, hakim gücün düşüncesinin oluşumunu, ahlaki prensip ve değer yargılarını belirleyen ve toplumun diğer toplumlardan ayırt eden en önemli kriter sözü konusu toplumun üretim biçimidir. Bu manada üretim ilişkileri ve üretim güçleri Marx'a göre toplumun en önemli maddi unsurlarıdır.

Kapitalizmin sosyalizme dönüşeceğini düşünen Marx'ın ilk yapıtları Almanya'da bir devrim olacağı beklentisi ile yapılmıştı. “Gerçekte Marx'ın Almanya'nın toplumsal ve ekonomik yapısının geri kalmışlığının farkında olmasının, tarihte prokteryanın oynadığı rol hakkındaki ilk anlayışının kökeninde yattığı söylenebilir”.¹⁴⁵

Marx, sosyal gerçek ile Fransız İhtilali'ni yaratan fikirler arasındaki zıtlığı ortaya koyabilmek ve gözlemleyebilmek maksadıyla Fransız İhtilali'ni, düşüncesine hareket noktası olarak almaktadır. Fransız İhtilali'nden hemen sonra, özellikle iktisadi

¹⁴² Dura ve Atik, a.g.e., s.22.

¹⁴³ Aron, *Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri*, s.121.

¹⁴⁴ Aron, a.g.e., s.121.

¹⁴⁵ Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, s.66

düzene karşı memnuniyetsizliklerini belirten işçiler ile toplum ve devlet arasında bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Marx, kendi gençlik eserlerinde ilk ihtilafı, yeni toplumla bütünleşme imkanına sahip olmayan gelenekçi devlet ile yeni bir toplum arasında görmektedir. İkinci ihtilafı ise bu yeni toplum içindeki kapitalistler ile proleterler arasında görmektedir. Netice olarak Marx'a göre toplum içinde bir birlik yaratılmadığı müddetçe devlet teşkil edemez.¹⁴⁶

Marx kapitalizmin eleştirisini yaparken temel sorusu üretim aracına sahip olan burjuva ile işçilerin (potansiyel) ne zaman ve hangi şartlarda bir birlik ve eşitlik meydana getirecekleridir. Bu anlamda Marx, yaşanan devrim ile sosyalizme geçileceğini ve son aşama olarak komünizmin yaşanacağını söylemiştir. Marx'a göre ilkel insan doğadan sadece besin toplarken, gelişen insanlık evresinde şimdi tabiattaki madenlerin toplanmasına geçmiştir. Yani insanın kullandığı aletler bir aşama geçirdikçe, insan ve tabiat arasındaki ilişki de bir o kadar derinleşmektedir. Marx sosyolojide kapitalist sistemin hepten çürütülmesi üzerine kurulmuştur. Kapitalist sistemde insanlar üzerine çöken tüm yabancılaşma biçimlerini, bu rejimde insanı etkinliğin yabancılaşmış emek biçimi olgusunda türeten Marx bu rejimin insanı özellikle de işçiyi, kendi etkinlik ürününden ayırdığını, böylece kendi özgün ve evrensel etkinlik niteliğini yitiren emeği bozduğunu söylemiştir. Kapitalizmin baş eleştirmeni olarak karşımıza çıkan Marx'ın görüşlerini sınıf çatışmaları ve yabancılaşma sorunu şeklinde iki başlık altında incelemek mümkündür.

1.2.3.5.4.1 Yabancılaşma Sorunu

Bilindiği gibi Marx'a göre yabancılaşmanın göstergesi emek ve iş bölümüdür. Çünkü emeğin içeriği insanın dışsal dünya ile ilişkisidir. İşçi kendi emeğinin gücü ile elde edilmiş, ürüne yabancı bir nesneleşmiş gibi bir ilişkidir. İşçi kendisine ne kadar harcasa da önünde kendisinin yarattığı yabancı nesnel dünyada o derece güç bulur. Bunun nedeni işçinin emeğinin ürününü görmemesidir. Emeğinin büyüklüğüne karşı işçi çok küçüktür ve harcadığı emeğin karşılığını alamaz. Dolayısıyla işçi ürettiği metanın çokluğu derecesinde ucuz bir meta olur.

¹⁴⁶ Aron, a.g.e., s. 28.

“Marx eski yazılarında insanın kendine yabancılaşma kaynağı olarak iş bölümünün yayılmasını gösterir. Maddi zenginlik oluştursa da genel insan kabiliyetlerini parçalara ayırması nedeni ile iş bölümü eleştirilebilir. Aynı zamanda iş bölümünün yayılması insanı marka tarafından kavramsal olarak ayırt edilmeyen başlıca iki şekilde parçalar.”¹⁴⁷

İlkin işbölümü mesleki faaliyet içinde uzmanlaşmayı teşvik eder. Bu süreç kapitalizmde mekanikleşmiş üretimin büyümesiyle öteye taşınır. Bu anlamda iş bölümü, işçinin faaliyet alanını “rutin”, işlemlerle sınırlayarak insanı makinenin hakimiyeti altına sokar. Bu açıdan iş bölümünün yabancılaştırıcı etkisi, teknolojik karmaşıklığın büyümesiyle çok yakından ilişkilidir. Fakat iş bölümünün yayılması, insanı ayrıca insan toplumunu sınıflara bölmek suretiyle parçalara ayırır. Sınıflar ancak ve ancak bir iş bölümünün üretenlerle üretmeyenler arasında mümkün olması ve üretmeyenlerin, üretenlerin karşısında sömürücü bir ilişki dayatması sonucunda bir artık üretimin meydana getirilmesiyle var olabilir.¹⁴⁸

Görüldüğü gibi iş bölümünün yabancılaştırıcı etkisi, bir sınıf geliştirilmesi ve bundan dolayı da insanların hareketlerinin kontrolünü başkalarına devretmesiyle gözlenir. Ancak Marx’a göre yabancılaşma ancak sosyalist toplumda aşılacak ve iş bölümü ve sınıflarda yok olacak, böylece komünizm son aşama olarak yaşanacaktır.

1.2.3.5.4.2 Sınıf Çatışmaları

Marx’a göre Sanayi Devrimi’nin yaratmış olduğu iki sosyal sınıf -burjuva ve proleterya- arasındaki mücadeleler bu döneme damgasını vurmuş olan temel sorundur. Marx’ın “Komünist Manifesto” kitabının ana konusu sınıf kavgasıdır:

Günümüze kadar toplumların tarihsel gelişimi sınıf kavgası tarihidir. “İnsan özgür ve kök, patrician, baran ve serf, tek sözcükle ezenler ve ezilenler, sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuşlardır; bazen açık, bazen gizli, her seferinde toplumun

¹⁴⁷ Giddens, a.g.e., s. 110.

¹⁴⁸ A.g.e, s. 111.

tamamen devrimci bir dönüşümü ile ya da çatışan çeşitli sınıfların ortadan kalkması ile sona eren aralıksız bir kavga yürütmüşlerdir.”¹⁴⁹

“Proleterler ile işletmeciler arasındaki savaşın bertaraf edilmesi Marx için birer büyük olaydır. Bunun sonucunda da sosyalizm, kapitalizmin bir mirası olarak ortaya çıkar.”¹⁵⁰ Bütün toplumlarda sınıfsal farklılıklar bulunmakla birlikte, kapitalist toplumda bazı farklılıklar yer almaktadır.

Egemen sınıf burjuvazi, üretim araçlarında sürekli olarak devrim yapmadan egemenliğini sürdürmekten uzaktır. Marx şöyle der:

Burjuvazi üretim araçlarını, yeni üretim ilişkilerini, yeni toplumsal koşulların bütününe sürekli olarak altüst etmeden var olamaz. Oysa önceki bütün sanayici sınıfların varlıklarının birinci koşulu eski üretim biçimini olduğu gibi korumaktır. Burjuvazi henüz yüzyıllık sınıf egemenliği boyunca geçmişteki bütün kuşakların hepsinin yaptığından çok daha büyük üretim güçleri yaratmıştır.¹⁵¹

Marx’a göre üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki çelişki burjuvazinin yükselişini sağlamıştır. Kapitalist rejim sonucunda oluşan zenginliklere bütün sosyal sınıflar ulaşamamış ve birçok insanın sefaleti söz konusu olmuştur. Ancak Marx tam bu noktada bir kehanette bulunur ve bu söz konusu çelişkiden bir devrim çıkacağını iddia eder. Ona göre bu devrimi yapan emekçi (proleterya) sınıfların ve kapitalist toplumun uyuşmaz varlığını da ortadan kaldırmış olur. Burjuva karşısında bütünleşen bu sosyal sınıfın devrimi ile de sosyalizm başlar.

1.2.3.5.4.3. Raymond Aron’a Göre Sanayi Toplumu

Raymond Aron, sanayi toplumu hakkındaki görüşlerini “Sanayi Toplumu Üzerine 18 Ders” adlı kitabında toplamıştır. 1905 doğumlu olan Raymond Aron kapitalizmi ve sosyalizmi sanayi toplumunun iki alt ürünü olarak görmüştür ve bu iki sistemi karşı karşıya getirilmeden ortak yönlerini belirlemeye çalışmıştır.

¹⁴⁹ Aron, a.g.e., s. 122.

¹⁵⁰ A.g.e. , s. 37.

¹⁵¹ A.g.e., s.122

R. Aron sanayi toplumunu “Renault ve Citroen” gibi işletmelerde üretimin oluşturulduğu bir toplum olarak görmüştür. Bu tariften hareketle sanayi toplumunun temel özelliklerini beş başlık altında toplamıştır. Bu maddeler,

- Öncelikle işletme köklü olarak aileden ayrılmıştır. Aile çevresi ve işyeri ayrılığı tamamen bir veridir. Meslek işletmeleri ve köy işletmeleri, ailenin bir yanda, işletmenin öbür yanda olmak üzer işyeri ayrılığının tarihi bir zarureti olmadığını göstermişlerdir.

- Sanayi toplumu orijinal iş bölümü modelini getirmiştir. Sanayi toplumu yalnızca köylüler, tüccarlar, meslek sahipleri, ekonomi kesimleri arasında zarureti değil; modern sanayi toplumlarının en belli başlı özelliklerinden biri olan, işletme içindeki teknolojik iş bölümünü de zorunlu kılmıştır.

- Sanayi toplumu sermaye birikimini gerektirir, çünkü sanayi medeniyeti, sermayenin çoğalması için her işçiyi mühim bir sermaye üzerinde çalışmaya zorlar. Marx’ın ünlü formülünde olduğu gibi: “Biriktirin, biriktirin, işte bu kanundur.”

- İşyerinin yatırımları genişletmek amacıyla sermayeye ihtiyaç duyduğu andan itibaren akli hesaplama meselesi doğmuştur.

- İşyerine işçi toplanması meselesi de sanayi toplumunun temel özelliklerindedir. Bu noktada üretim vasıtaları mülkiyeti meselesi ortaya çıkmaktadır.¹⁵²

Aron’un sanayi toplumu kavramını kullanmasının nedenini de şöyle açıklanabilir:

Kapitalizm kavramı yerine, tarihsel ve temel bir kavram olarak sanayi toplumu (teknik, bilimsel, veya rasyonel toplum) kavramını tercih etmiştir. Bu kavramdan hareketle, farklı sanayi toplumu tiplerini birbirinden ayırt ederek büyüme modelleri veya aşamaları fikirlerini işlemiştir. Aron’a göre dört temel kavram, sanayi

¹⁵² Aron, *Sanayi Toplumu*, s. 122.

toplumu, sanayi toplumu tipleri, gelişme modelleri ve safhaları teorinin aşamalarını oluşturur.¹⁵³

Aron'a göre Comte'un yaşadığı dönem olan 18. yy. başlarında gözlenen sanayi toplumunun belirgin özellikleri şunlardır:

- İşin bilimsel örgütlenmesi üzerine kurulan endüstride üretim, geleneksel alışkanlıklara göre değil en çok verimi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.
- Sanayi döneminde bilim, işin örgütlenmesine uygulandığı için insanlık, kaynaklarını olağanüstü bir şekilde geliştirmiştir.
- Bu dönemin üretim sistemi yeni işçi sınıfını ortaya çıkarmıştır.
- İşçilerin işyerlerinde toplanmaları, çalışan ve çalıştıran arasında işçi ile işveren ya da kapitalist arasında çok açık ya da gizli çatışmaya yol açmıştır.
- İşin bilimsel organizasyonu yani verimlilik artarken, aşırı üretim çoğalmış ve bolluk içerisinde yokluklar yaşanmıştır.
- İşin endüstriyel ve bilimsel organizasyonuna bağlı ekonomik sistem değişim özgürlüğü, girişimci ve tüccarın kar arayışı ile belirginleşmiştir.¹⁵⁴

R. Aron, sanayi toplumunu ekonomik büyüme ekseninde incelemiş ve sosyal gelişmenin, ekonomik sistem sorunu değil, bilim ve teknoloji sorunu olarak görmüştür. Ayrıca kapitalizmle sosyalizmi karşı karşıya getirmeden ortak özelliklerini analiz etmeye çalışmıştır.

1.2.3.6. Sanayi Toplumunda İktisadi Düşüncenin Temelleri

1.2.3.6.1. Taylor ve Bilimsel Yönetim

F. W. Taylor, "Kesin bilimsel bilgi ve yöntemler er geç her yerde el yordamıyla hareket etmenin yerini alacaktır."¹⁵⁵

¹⁵³ Dura ve Atik, a.g.e., s. 27.

¹⁵⁴ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 11-12.

¹⁵⁵ Ernest Dale, *Yönetim Teorileri*, Ankara, Öteki Yayınları, 1999, s. 63.

Sanayi devriminin ardından ortaya çıkan yönetim sorunlarına ışık tutacak nitelikte bir gelişmenin öncülüğünü yapan Taylor, bu anlamda yaşadığı çağın en büyük işletmecisidir. Bilhassa “İşletmelerde Bilimsel Yönetim” adlı yapıtında aşağıdaki noktalara değinmiştir:

- Bir dizi basit deneyler yoluyla iş arasında yapılan savurganlıkları kısıtlamak.
- Sorunların çözümlerini olağanüstü insanlar yerine düzenli bir yönetim anlayışında aramak.
- Yasalara, kurallara ve doğru belirlenen ilkelere dayanan yönetimin en iyi olduğunu göstermek.¹⁵⁶

Taylor’un yaşadığı ülke Amerika’da ve diğer Batı ülkelerinde bilimsel yönetim anlayışı mevcut değildir. Çok yönlü çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çeken Taylor, sadece işlerin zaman açısından inceleme ve değerlendirmelerini yapmamış, ayrıca yönetim ve organizasyon sorunları üzerinde de durmuştur. Özellikle üretimde verimliliği sağlayıcı rasyonalizasyon hareketlerine öncülük yapan Taylor, bir yandan organizasyon konusunda fonksiyonel örgüt modelini ortaya atarak örgütte uzmanlaşmaya geniş yer verirken, öte yandan işçi ücretlerinde Taylor ücret sistemini geliştirmiş ve uygulamıştır.¹⁵⁷ Bilindiği gibi Taylor’un iş kavramını incelemeye başladığı dönemde işçilerle işverenler arasında sorunlar vardır.

Taylor’un iş kavramını incelemeye başlaması kapitalistlerle işçiler arasındaki karşılıklı ve durmadan büyüyen nefret karşısında duyduğu şokun bir sonucu olarak yorumlanabilir. Aslında bu nefret 19. yy sonlarına hakim olan bir duyguydu. Yani Taylor, Marx’ın gördüklerini hatta aynı zamanda onun görmediklerini de görmüştü. Çünkü aslında çatışmaya gerek yoktur. O verimliliğin meyvelerinin şirket sahiplerine değil, işçilere gitmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁵⁸ Ancak Taylor bilgiyi işin incelemesine koyulduğu için yanlış anlaşılmış ve sendikalara antitez gibi görünerek birçok tepki toplamıştır.

¹⁵⁶ Zeyyat Sabuncuoğlu, ve Melek Tüz, **Örgüt Psikolojisi**, Bursa, Alfa Yayınları, 1998, s. 11-12.

¹⁵⁷ A.g.e., s.12

¹⁵⁸ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, (Çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul, İnkılap Kitabevi Yay., 1993, s.55

Atölyelerde ve buralarda yapılan ve önemli bir hüner gerektirmeyen bunun yanı sıra sürekli tekrarlanan işleri inceleyen Taylor'un yöntemleri şunlardır:

- Bir işi yapmak için “en iyi, tek yolu” bulmak amacıyla zaman ve yöntem araştırmasını kullanır. En iyi yöntem günlük üretimi en yüksek ortalama düzeye çıkaran yönetim anlayışıdır.
- İşçiler her iki el hareketlerini anında doğal olarak yapabilir hale gelmelidir.
- İş en iyi biçimde ve en hızlı biçimde yapılabilmesi için işçiyi özendirin. Bu amaçla bütün aletlerin yerleri sabit ve tanımlanmış olmalıdır.
- İşçiye verilen ücret ile onun performansı arasında yakın ilişki olmalıdır. İşçi standart üretim düzeyine eriştiği zaman, günlük ücret dışında belli bir ek prim verilerek motive edilmelidir.¹⁵⁹

Şunu söyleyebiliriz ki, parça esasına göre çalışmada saptanan parça sayısının daha çok mal çıkarmak için işçileri teşvik etme ilkeleriyle donatılmış Taylorizm'in tek hayranı, işçilerin üretim gücünü son damlasına kadar ele geçirmek isteyen işverenler de değildi. Komünistlerde aslında onlar gibi bu işe heveslenmişlerdi.¹⁶⁰ 1830'lara kadar gelindiğinde Taylorizm bütün dünyaya yayılmıştı, bunun sonucu olarak Marx'ın proleterleri artık burjuva oldular.¹⁶¹ Böylece Marx'ın beklediği proleter devrimi hiçbir zaman gerçekleşemedi.

Taylor'un bilgiyi işe uygulamaya başlamasından birkaç yıl sonra, verim yılda %3.5 – 4 hızıyla yükselmeye başladı. Bununla mal, her 18 yılda iki katına çıkacak demektir. Taylor'un çalışmalarından sonra, tüm ileri ülkelerde verim 50 katına çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarındaki yükselişle hayat kalitesindeki iyileşme işte bu eşi görülmemiş artışa dayanmaktadır.¹⁶²

¹⁵⁹ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye.*, ss. 54-55.

¹⁶⁰ Toffler, *Üçüncü Dalga*, s. 76-77.

¹⁶¹ Drucker, *a.g.e.*, s.61.

¹⁶² *A.g.e.*, s. 60-61.

Taylor'un geliştirmiş olduğu "Bilimsel Yönetim İlkeleri"ne karşılık olarak aynı dönemlerde Avrupa'da da bazı gelişmeler söz konusudur. Özellikle de Fransa'da maden mühendisi olan Henri Fayol (1891-1925) yönetim konusunda yeni ilkeler geliştirerek işletmecilik alanında haklı ün kazanmıştır. Çalıştığı işletmede yapılan savurganlıklardan etkilenerak yönetim ilkeleri kuramını geliştiren Fayol çalışmalarını "Genel ve Endüstriyel Yönetim" adlı yapıtında toplamıştır.¹⁶³

Fayol işletmelerin teknik, ticari, finans, güvenlik, muhasebe, yönetim olarak altı kategoride incelemiş ve özellikle de yönetim işlevine ağırlık vererek, işletmedeki sorunların büyük çoğunluğunu yönetsel beceri noksanlığına bağlamıştır. Bu nedenle de yönetim konusunda bugün bile geçerliliğini koruyan yönetim işlevlerini bilimsel bir yaklaşımla incelediği söylenebilir. Belirttiği işlevler; planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdüm ve denetim olmak üzere beş tanedir. Fayol aynı zamanda yönetimde geçerlilik tanıyan iş bölümü, otorite, disiplin, komuta birliği, yönetim birliği, özel çıkarların genel çıkarlar doğrultusunda sınırlandırılması, örgütleme, merkezci yönetim, hiyerarşi, emir verme, eşitlik, personelin işe bağımlılığı, inisiyatif ve personelin birliği olmak üzere 14 tanedir.¹⁶⁴ Ancak bu ilkelerin değışmezliğini savunması Fayol'un yönetim olgusunu daraltmıştır. Aynı zamanda insan davranışlarını gerektiği ölçüde incelememiştir.

İnsan ögesine gereken önemi vermemesi ve insan unsuru ile makine arasında bir fark gözetmemesi nedeniyle Fayol çok fazla eleştirilmiştir. Adından esinlenerek geliştirilen Fayolizm hareketinde bireylerin işten ve sorumluluktan kaçtığı ve çoğu kez tembelliği tercih ettiği ileri sürülür. Aynı zamanda işte özlenen verimin sağlanabilmesi için iş görenlerin ve grupların davranış yapılarına gerektiği ölçüde eğilmemekle eleştirilmesine karşın yöneticiler için ileri sürdüğü ilkeler doğrultusunda yeni davranış modelinin yaratıcısı olarak kabul edilebilir.¹⁶⁵

¹⁶³ Sabuncuoğlu ve Tüz, a.g.e., ss. 13-14.

¹⁶⁴ A.g.e., ss.13-14

¹⁶⁵ A.g.e., s. 14.

1.2.3.6.2. Mayo ve Beşeri İlişkiler Ekolü

Elton Mayo, “Toplumsal becerilerimiz teknik becerilerimize ayak uydurarak gelişseydi, yeni bir Avrupa savaşı çıkmazdı.”¹⁶⁶ der.

Bilimsel yönetim ekolü işletme içinde çalışanlar ve yöneticiler arasındaki ilişkileri esas alan mikro yaklaşıma sahipken, 1950’lerden sonra endüstriyel demokrasi, kâra katılım, sosyal güvenlik gibi bazı kavramların da geliştirilmesi ile daha makro perspektife sahip olan insani ilişkiler ekolü bu yaklaşımın yerini almıştır.¹⁶⁷

İşyerini kobilerin modern bir şekli ve yöneticiyi de kobilerin şefi olarak gören Mayo’nun başı çektiği insani ilişkiler ekolü, neo-klasik yaklaşımın insan davranışlarını temel alarak ekonomik unsurlara bağlayan bakış açısından tamamen farklı, bireyi ve birey – grup ilişkilerini öne çıkaran davranışçı bir yaklaşımı esas almıştır.¹⁶⁸

Mayo’ya göre çalışma bir grup faaliyetinden oluşur ve teknolojik gelişmeler ile değişen koşullar, çalışma alanında oluşan resmi ve gayri-resmi çalışma gruplarını sürekli dağıtmaya ve onun bütünlüklü bir grup içinde kazandığı tanıma duygusundan yoksun bir açmaz eğilimlidir. Bu anlamıyla insan ilişkileri ve duyguları oldukça önemlidir.¹⁶⁹

Teorik planda büyük yanlışlara neden olan insan ilişkileri ekolünün temel fikirlerini Douglas McGroger şu şekilde belirtmektedir:

- Tayloristler’in aksine bir insan doğuştan işten nefret etmez. İş bir doyum kaynağı olursa, işçi onu severek yapar, ancak ceza kaynağı haline dönüşürse yapmaz.
- İnsanlar bağlı oldukları amaçlar doğrultusunda çalışırlarsa kendi kendilerini yönetme ve denetim kullanırlar. Bu yüzden dışardan denetim ve ceza ile korkutma doğru değildir.

¹⁶⁶ Dale, a.g.e., s.87.

¹⁶⁷ Kurtulmuş, a.g.e., s.45-46.

¹⁶⁸ Kurtulmuş, a.g.e., s.46.

¹⁶⁹ Dale, a.g.e., s.93.

- Amaçlara bağlılık onların elde edilmeleriyle ilgili olarak ödüllere bağlıdır. Bu ödüllerin en önemlisi olan benliğin doyurulması ve gerçekleştirilmesi örgütsel amaçların sağlanması ile olur.

- Sıradan bir kişi eğer uygun bir ortam varsa sorumluluğunu aramayı da öğrenir.

- Örgütsel sorunların çözümü için bütün insanlarda gerekli ustalık vardır.

- Günümüz çağdaş endüstriyel toplumlarında sadece insanların yeteneklerinin bir kısmından yararlanılmaktadır.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi insan ilişkileri ekolünde insanların sosyolojik ve psikolojik yönleri ön plandayken, Taylorist görüşlerde çalışanlar adeta birer makine olarak görülmektedir. Ancak 1930'larda ortaya atılan bu ekol, uygulamada Taylorizm kadar etkili ve geçerli olmamıştır.

1.2.3.6.3. Fordizmle Gelen Kitlesele Üretim

Taylor'un bilimsel yönetim anlayışını uygulayan "Henry Ford" otomobil fabrikasında "kitle halinde seri üretim"e yönelmiş ve verimlilikte aşırı derecede "uzmanlaşma ve standartlaşma" sonucunda da oldukça büyük artışların sağlanmasına neden olmuştur.

İlk ucuz araba olan "Model T"yi Henry Ford 1907 yılında çıkarmıştır. Ancak arabanın ucuzluğu diğer arabalara göre idi, çünkü arabanın fiyatı günümüzde iki motorlu bir uçağın fiyatına denk düşmekteydi. Dolayısıyla 750 dolara satılan Model T, ABD'de full-tame istihdam edilen bir işçinin 3-4 yıllık geliriyle ancak alınabilirdi. Çünkü o sıralarda 80 sentlik günlük ücret iyi sayılıyordu.¹⁷¹

"Kitle üretimi" denilen Fordist üretimde montajcının sadece bir işi vardır. Mesela sadece vida sıkmak gibi. Onun dışındaki diğer üretim süreçlerini bilmesine gerek yoktur. Zaten montaj işçisi birkaç dakikalık eğitimden geçer ve son derece katı bir

¹⁷⁰ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.57

¹⁷¹ Drucker, *a.g.e.*, s. 60-61

disiplin içinde belirli rutin işleri tekrar tekrar yapar. Değiştirilmesi araba parçaları kadar kolay olan montaj hattındaki işçilerin görüş bildirmesi de bir hayli zordur. Fordist üretimde uzmanlaşma sadece işçiler için değil mühendisler için de geçerliydi. Ancak sonuç olarak fikirleri ve bilgileri yönlendiren ama aslında otomobile hiç dokunmamış veya fabrikaya hiç girmemiş olan endüstri toplumunun bu eski tip fabrika ustabaşlarının yerini almış olan bu yeni uzmanların görevi makinelerin işleyişini yönetmek ve vasıfsız işgücünün kullanacağı makineleri yaratmaktı.¹⁷²

1920'li yıllarda otomasyona geçen Fordizm, Taylorizm'e ilave edilen bir mekanizasyonda ve ilerlemeye başlamasıyla yeni bir birikim rejimi ve yeni bir üretim tarzı gündeme geldi. Artık birikim rejimi yoğun büyüme tarafından niteleniyordu ve büyümenin temel kaynağı teknik ilerlemeleri somut hale getiren sabit sermayeye yapılan yatırımlar olarak görülüyordu. Hem üretkenlikte, hem kitlesel üretimde büyük artışlar yaşandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra temelinde örgütlerin bilimsel yönetimi, firmalar arasında "oligapolcü" fiyat düzenlemelerinin bulunduğu tekelci bir tarz ortaya çıkmıştı.¹⁷³

Fordizm kapitalist medeniyette yeni bir dönemi başlatmış. "planlı ekonomi"ye geçişe damgasını vurmuştur. Ama yalnızca üretim planlanmamış, aynı zamanda bireyde planlanmıştır. Fordizm fabrikanın kapısının önünde durmamış, evi ve işçinin hayatının en özel ve mahrem alanlarını işgal etmiştir. Amaç "yeni bir işçi ve insan tipi" yaratmaktı. Fordizm montaj hattı demekti, ama aynı zamanda içki yasağı ve "püritanizm", işçinin çalışma hayatının yanı sıra cinsel ve ailevi hayatını da düzenleme girişimi demekti. Gramsci'ye göre, "yeni çalışma metodları özgül bir yaşama, düşünme ve hissetme tarzından ayrı tutulamaz" nitelikteydi.¹⁷⁴

Taylor ve Ford'un fikrine göre sistemin tutarlı bir zinciri vardı. Birincisi, değişmeyen ürünler olmak istediği sürece ya da ikna edildiği sürece Ford'un tek tip ve renk olan T Modeli müşteriye verildi ve montaj hattı ideal oldu. Yine işçilerin en çok motive olduğu konunun yüksek ücret olduğu düşünülmekteydi ve Brevarman, işçilere

¹⁷² Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 58-59.

¹⁷³ Kumar, *a.g.e.*, s.73

¹⁷⁴ *A.g.e.*, s.68.

yüksek ücret vererek işçi problemlerini ve işlerin indirimini sağlayabileceğini söyledi. Çalışma organizasyonlarına yapılan bilimsel yaklaşımlar çok büyük gelişmeler uygulandığında teknik etkinliğe oldukça uygundu.¹⁷⁵

Montaj hattına dayanan Fordist üretim biçiminin temel özelliklerinin yedi başlık altında toplamak mümkündür:

- Standart parçaların birleştirilmesi, özel amaçlı makinelerin kullanımı, işgücünün vasıf yönünden fragmentasyonu ve montaj hattı.
- Büyük hacimli kütle üretimi yoluyla sağlanan ölçek ekonomileri.
- Gümrük duvarları yoluyla korunan pazarlarda, uzun süreli standart mal üretimi.
- Büyük fabrikalarda yarı vasıflı kütle işçileri ile yüksek ücretli işçilerin konsantrasyonu.
- Merkezi yönetim tarafından karakterize edilen, işin örgütlenmesinin hiyerarşik ve bürokratik biçimi.
- Arz talep ve refah dengeleri ve Keynesyen politikaları tarafından düzenlenen ulusal devlet ekonomilerinin yönetimi.
- Kütle üretimi ve kütle tüketimi arasında bağlantının mevcudiyeti

“Fordist kütle üretiminin yaygınlaşması endüstri toplumunda sendikalar, meslek kuruluşları gibi kütle örgütlerin de güçlenerek gelişmelerine ve bunların yanı sıra kütle iletişim araçları ile kütle tüketimi ve kütle kültürünün de yükselişine yol açmış. toplumsal yapıda çok köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir.”¹⁷⁶

¹⁷⁵ Grint, a.g.e., s.34.

¹⁷⁶ Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s.60-61.

1.2.3.7. Sanayi Toplumunun Yarattığı Dünya Düzeni ve Çalışma Hayatı

Sanayi toplumunun mevcut üretim düzenine bağlı olarak iki yüzyıl içinde iki sınıflı bir toplum yapısı oluşmuştur. Ancak batının gelişmiş sanayi ülkeleri bu ikili yapıyı 1873'ten sonra gündeme gelen "sosyal devlet" ve "refah toplumu" uygulamaları ile önemli ölçüde aşarken, kendi içindeki ideolojik ve dolayısıyla sosyal zıtlaşmanın keskin biçimi dışarıya ihraç etmiştir. Bu da Marx'izmin ileri yıllardaki alıcıları Rusya ve Doğu Bloku oldu. Böylece bu düzen "Batı" ve "Doğu" olarak adlandırılan iki bloku içeriyordu ve dünyanın politik ve ekonomik dengeleri, bu zıtlaşmacı ikili yargı üzerine kuruldu ve soğuk savaş şeklinde varlığını sürdürdü.¹⁷⁷

Sanayi döneminde işçiler Fordist kitle üretiminin bir sonucu olarak sadece bir işte uzmanlaşmışlardı ve hiyerarşik ve bürokratik bir iş örgüt yapısında çalışmaya maruz bırakılmışlardı. Aynı zamanda havuç-sopa felsefesi ile motivasyon sağlanmaya çalışılmış ve işçilerin görüşleri alınmamıştır.

Öte yandan mekanik ve çalışanların önemini geri plana iten klasik iş örgütlenmesi felsefesinin bir sonucu olarak sıkça önemi vurgulanan verimliliğin artması, hükümetlerin tüketici taleplerini genişletici Keynesyen politikaları benimsemeleri, gerek işçi ücretlerinde, gerekse kamunun sosyal amaçlı harcamalarında insanlık tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir şekilde çalışan sınıfın refahının artması ve endüstri toplumunun yepyeni bir görünüm aldığına tanık olmuştur. Böylece endüstri toplumunda çalışan sınıfın eğitim ve vasıf gibi temel karakteristiklerinde son derece önemli değişimler ortaya çıkmıştır.¹⁷⁸

Sanayi toplumunun yaratmış olduğu dünya düzeni kendisini sadece iş hayatında ekonomik anlamda göstermemiştir. Hayatın her alanında -kültür, hukuk, politik, sosyal, teknolojik- varlığı hissediliyor ve değişimler yaşanıyordu. Örneğin geleneksel toplumdaki mutlakiyetçi kurallar, sanayi toplumunda yeni ulusal meclisler ile yasama, yürütme ve yargı şeklindeki kuvvetler ayrılığına dayalı parlamenter temsili

¹⁷⁷ Erkan, a.g.e., s.8-9.

¹⁷⁸ Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s. 115.

demokrasiye bırakmıştı. Sanayi toplumunda söz konusu olan bu yapı yerel birim ve örgütlerin katılımı ile zamanla katılımcı demokrasiye dönüşecektir.

Ekonomik etkinliklerin ön planda olduğu bir toplum olan sanayi toplumu, fonksiyonel etkinlik eksenini etrafında örgütlenmiştir. En az karşılığında en fazlayı elde etmek için rasyonel biçimler tercih edilmiş ve bu koşullar altında ideoloji tüm önemini kaybetmiştir. Bu anlamıyla sanayi toplumunda “teknisyenler, uzmanlar, araştırmacılar” yani bu tür bilgiye sahip olanlar toplumda iktidar değilse de otorite sahibi olmuşlardır.¹⁷⁹ Bireyin özgürleşmesinden yola çıkarsa da sanayi toplumunun yapı ve kurumsallaşması ulusal düzeyde gerçekleştiğinden, politik ve sosyal düzeyde katılımcılık sınırlanmış ve geleneksel toplumdaki asil-serf ilişkisi yerini bu dönemde işçi-işveren ilişkisine bırakmıştır. Doğal olarak bu yapı toplumdaki bireylerin değer ve normlarına yani bütün olarak kültür sistemine yansımıştır ve toplumda var olan yoksulluk ve bağınazlık gibi kötü şeylere karşı özgürlük, adalet, eşitlik değerlerini sağlayıcı ve yaygınlaştırıcı politikalara gidilmiştir.

Kapitalist toplum çoğunlukla toplumsal zenginlik ve kaynakların denetimini tümüyle ele geçirme mücadelesi veren ayrı bireyler arasındaki yalın, rekabetçi bir çatışma olarak görülmektedir ve örnek olarak Robenson Cruseau, modern sanayi toplumunda yaşayan bireyin kusursuz bir imgesi olarak sunulmuştur. Daha derin yorumlara bakıldığında kapitalist sanayi toplumunun başlıca ideolojisinin mutlakıyetçi bireycilik olduğu ileri sürülür.¹⁸⁰

Kapitalist toplumu rekabete dayalı bir yarışa benzeterek düşünürsek, buna bir ideoloji olarak bireyciliğe, fırsat eşitliği ilkesi ve yeteneklere açık toplum düşüncesi eşlik eder. Yeteneğe açık bir toplum da eşitliğin olmadığı bir toplum olacaktır. Çünkü açık bir rekabette herkes yarış kazanamaz. Ekonomi kuramında bu rekabetçi bireycilik, girişimin ve başarı güdüsünün ekonominin işleyişi için taşıdığı önem vurgulanarak dile getirilir. Fırsat eşitliği kurumlarıyla birleşmiş bir kapitalizm ve serbest piyasa, bir ekonomik ortağın varlığına karşın kökten eşitsiz bir toplum yaratır.¹⁸¹

¹⁷⁹ Dura ve Atik, a.g.e., s. 33.

¹⁸⁰ Turner Brayn, Eşitlik, Ankara: Dost Yayınları, 1997, s.23

¹⁸¹ A.g.e., s.28

Sanayi toplumunda eski lonca düzeni yıkılmış ve bunun yerini daha bireyci, rasyonel üretim ve toplum düzeni almıştır. Bu döneme damgasını vuran fabrikalar ve dev şirketler yoğun bir işçi sınıfını barındırmış ve rasyonel hesaplar ön plana çıkmıştır. Sonraki bölümde anlatılacağı gibi sanayi toplumunun bu katı yapısı ve sorunları onun sonunu hazırlamış ve bir çok sosyal sorun yaşanmasına neden olmuştur. Nihayetinde yeni bir döneme adım atılmış ve yaşanan krizler, problemler, bunalımlar sonunun ne zaman geleceği tam olarak bilinmeyen yeni bir çağ açılmıştır.

1.2.3.8. Sanayi Toplumunun Krizi ve Yaklaşan Sorunlar

Bilindiği gibi II.Dünya Savaşı sonrası ileri kapitalist ülkelerde kitle üretimini esas alan, seri üretim hatlarının olduğu, çok fazla vasıflı eleman gerektirmeyen Taylorist teknolojilere dayalı iş tanımları söz konusudur. Akademik çalışmalarda Fordizm olarak adlandırılan bu üretim ve yönetim politikası yabancılaşma sorununun doğmasına neden olmuş ve standart tüketim maddelerinin üretilip geniş ve farklılık arz etmeyen pazarlara dağıtılmasında başarı kazanmıştır.

1960 öncesi dönemde devletin çoğulcu demokratik ülkelerde endüstri ilişkilerindeki rolü hukuki düzenlemeler, yasal karar ve çözüm süreçleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak 1960'lı yılların sonlarından itibaren devlet, kanun koyucu ve legal çerçeveyi hazırlayıcı rolünü genişleterek daha aktif olarak sisteme katılmıştır. Bu dönemler sendikal hareketlerin güçlü olduğu ve işyerinde otomasyon ve Taylorist uygulamalar sonucu işçilerin yabancılaşması gibi işyeri ve işin anlamı ile ilgili sosyolojik değişimlerin yaşandığı dönemdir.¹⁸² 1970'li yıllarda yaşanan petrol şoku gibi uluslararası etkiler de devletin sisteme aktif katılımını etkilemiştir.

Sanayileşme sürecinin son aşaması olan refah toplumu veya tüketim toplumu, 1960'lı yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak refah toplumunun en önünde yer alan ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde 1967'de başlayan ekonomik durgunluk, arkasından 1968 gençlik hareketleri ile batının refah ve tüketim toplumu olarak ulaştığı aşamaya karşın tepki ve başkaldırı hareketleri oluştu. II. Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods Antlaşmasıyla (1944) oluşturulan sabit kur sistemine dayalı

¹⁸² Kurtulmuş, a.g.e., s.196

dünya para düzeni terk edildi ve esnek kur sistemine geçildi.¹⁸³ Ancak bu gelişmeler yanında en önemli sorun olarak “1973 Dünya Petrol Krizi” patlak vermişti.

1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi sonrasında, endüstri toplumları gerek ekonomik gerekse siyasal yönden son derece köklü bir dönüşüm içine girmişlerdir. Bilindiği gibi petrol krizi ilk olarak kendisini ekonomik planda hissettirmiştir. Yüksek enerji girdisiyle çalışan geleneksel endüstride petrol gibi temel bir hammaddenin fiyatının yükselişi tüm dünyada olduğu gibi bu ülkelerde öncelikle enflasyonist eğilimleri güçlendirmiş daha sonra da dünyadaki piyasaların daralmasının getirdiği durgunluk ile o güne kadar endüstri toplumunda eşine rastlanmadık düzeyde durgunluk içinde enflasyon (stagflasyon) yaşanmaya başlanmıştır.¹⁸⁴

Sanayi toplumundaki bu sancılar yeni kriz ve tartışmalara neden olmuş ve 1973’deki Petrol Krizi dünyanın hammadde kaynaklarının tükeneceği ve sanayi çevre kirliliğinin insanlığın geleceğini tehdit edeceği tartışmaları, sınırlı dünya kaynaklarının daha dikkatli kullanılması yönünde yeni stratejilerin gelişmesine neden olmuştur. Yaşanan kriz ve endişeler yeni teknolojilerin uygulanmaya konulmasına fırsat yaratmış, bu durum istihdam kaybına neden olarak işsizlik problemini doğurmuştur.¹⁸⁵ Ancak daha da önemli olan ve uzun dönemli etkiler yeni teknolojilerle yaşanmıştır. Çünkü bu teknolojiler bir süre sonra yeni bir çağ açacak derecede insanlığı etkileyecek ve derin izler bırakacaktır. Böylece sanayi toplumuna damgasını vuran standartlaştırma, uzmanlaşma gibi oluşumlar sona gelecek ve bir çok yenilik paradigmatik olarak yaşanacaktır.

1.2.4. Endüstri Toplumundan Enformasyon Toplumuna Geçiş Süreci

“İnsanlığın büyük devrimci dönüşümlerinden biri yaşıyoruz. Bütün dünyanın birbirinden çok ayrı toplumlarında insan, hızla gelişen bir bilim ve teknolojinin buluşlarını yaşamın çağlık sorunlarına uygulama yolları arıyor.”¹⁸⁶

¹⁸³ Erkan, a.g.e., s.9-10

¹⁸⁴ Bozkurt , *Enformasyon Toplumu ve Türkiye.*, s. 116.

¹⁸⁵ Çoban, a.g.e., s.10.

¹⁸⁶ C. E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, (Çev. Fatih Gümüş), Ankara, Verso Yayıncılık, 1989, s.13

Bilgi toplumu ileri teknoloji üretiminin sanayi toplumunun sınırları zorlanması ile ortaya çıkmıştır. Bilim ve teknolojiye ileri düzeye oluşan gelişmeler bilgi sektörü denilebilen yeni bir sektörün doğuşunu hazırlamıştır. Bu gelişmeleri aynı zamanda geleneksel sanayide önemli değişimlere neden olmuştur. Dolayısıyla sanayileşmenin karakterize ettiği toplumsal yapı çözülmeye, yapının temel üniteleri sanayi işçilerinden başlayarak yerini bilgi işçilerinin dolduracağı yeni bir örgütlenme biçimine bırakmaya başlanmıştır. Bunlar böyle sanayide çalışan nüfus azalacak, fakat sanayi üretimi toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya devam edecektir. Sanayi işçisi yerine bilgi işçisi diyebileceğimiz farklı bir insan tipi önem kazanacaktır. Bilgi işçisi üst seviyede eğitim görmüş bağımsız çalışmaya yatkın bir yapıda olacaktır. Çünkü çalışma hayatı tek kişinin ayrıntılı ve derin bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Çalışma hayatının ihtiyaç duyduğu bu insan çok boyutlu insandır. “Bundan böyle kişi artık üretim hattının sınırlı bir bölümünden sorumlu mekanik bir parça olmayacak, bir işi başından sonuna kadar hem düşünüp, hem uygulayan, hem yönetip sonuca ulaştıran bir kişidir.”¹⁸⁷

Huntington sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş eşiği olarak üç alan üzerinde durmaktadır:

- Sanayiden hizmet sektörüne geçilmesi ve hizmet sektöründe çalışanların oranının artması.
- Eğitimin yaygınlaşması ve belirli düzeye çıkması.
- Banliyö nüfusunun (şehir değil) artması, olarak saptanmakta ve 1970’de ABD’de hizmet sektörünün diğer sektörlerle göre toplumda payının %62 olduğunu, beyaz yakalılarının oranı %48 olduğunu, banliyö nüfusunun 1950’de %24’ten 1980’de %50’ye çıkacağını merkezi şehirlerin nüfusunun ise %35’ten %25’e düşeceğini tahmin edildiğinin ifade etmektedir. Hamelink’de gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün milli hasılaya katkısının yükseldiğini, sanayi ürünlerinin katkısının ise azaldığını belirtmekte, ama buna rağmen sanayinin hala önemli olduğunu, sanayiye dayalı üretim biçimlerinin öneminin azaldığına dair geçerli kanıtların mevcut olmadığını belirtmektedir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ İsmail Doğan, *Sosyoloji*, Ankara, Sistem Yayıncılık, 1995, s. 196.

¹⁸⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 96 – 97.

Her toplum kendine özgü çalışma şekli getirmiştir. Örneğin tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş, işyerinin yanı sıra, çalışma şeklini de değiştirmiştir; durağanlığın daha baskın olduğu geleneksel tarım toplumunun rekabetten uzak, tarlada yada evde çalışma şeklini endüstri toplumu kendi rasyonalitesi çevresinde kentlere ve fabrikalara taşınmıştır. Yine aynı rasyonalite endüstri toplumunda diğer bir çok alanda olduğu gibi çalışma şekillerinde de standartlaşmayı getirmiştir. Buna karşılık kitle üretimine ve standartlaşmaya dayanan endüstri toplumunun çözülüşü ve yerine çok farklı teknolojilere ve standartlıktan uzak çeşitliliğe ve esnek üretim biçimine dayanan enformasyon toplumunun gelişi, çok büyük ölçüde çalışma şekillerindeki standartlaşmayı da bozmuştur.¹⁸⁹ Sanayi toplumunda maddi sermayenin yerini bildi toplumunda bilgi sermayesi almaktadır. Başka bir ifadeyle sanayi toplumunda ön planda olan “maddi ürünler yerine, bilgi toplumunda, bilişim teknolojisi” sayesinde bilgi üretimi önem kazanmaktadır. Böylece bilgi toplumunun sürükleyici gücü bilişim teknolojisinin ürünü olan bilgi olmaktadır. Bilişim teknolojisinin kullanımıyla organizasyonlara ilişkin insan kaynaklı yönetim gibi yeni yönetim yaklaşımları geliştirilmiştir.¹⁹⁰

Kişi hakları, sosyal adalet gibi kavramlar artık toplumun geniş kesimlerince vazgeçilmez kazanımlar olarak kabul edilmektedir. Hatta kadın hakları ve çocuk haklarındaki gelişmeler, eşit ücret – eşit haklar taleplerine kaynaklık etmektedir. Ayrıca işyerinde demokrasi ve katılımcılık, iş birliği kültürü gibi kavramlar da geleneksel bürokratik yönetim türlerinin gerileyerek yönetim ve çalışmaların kendilerini yeniledikleri, karşılıklı iş birliğini arttırdıkları çağdaş bir yönetim anlayışını öne çıkarmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.108 – 109

¹⁹⁰ Hüsnü Erkan, *Bilgi Toplumunun Temel Özellikleri*, Bülten Dergisi, (06-1993) Sayı:15, s. 9

¹⁹¹ Numan Kurtulmuş, *Sanayi Ötesi Dönüşüm*, İstanbul, İz Yay. s. 213

Tablo 1.2. Endüstriyel ve Enformasyon Toplularının Karşılaştırması

		ENDÜSTRİYEL TOPLUM	ENFORMASYONEL TOPLUM
Yenilikçi teknoloji	Öz Temel Fonks Üretim gücü	Buhar makinası Fizik emeğin ikamesi Maddi üretim gücü	Bilgisayar(Bellek,Hesap Zihni emeğin ikamesi Enformas üretme gücü
Sosyo ekonomik yapı	Ürünler Üretim Merkezi Piyasa	Faydalı mallar ve hiz Modern fabrika Yeni dünya,sömürgeler tüketici satın alma gücü	Enformas.Teknoloji,bilgi Enformasyon hizmetleri,Bilgi sınırlarında ve enformasyon alanında artış
	Lider endüstriler	İmalat endüstrisi,mak. Kim.end.	Entelektüel endüstriler Bilgi,enformasyon end.
	Endüstriyel yapı	Birincil,ikinci ve üçüncül endüstriler	Matrix endüstriler yapı ayrıca dördüncü end.)
	Ekonomik yapı	Mal ekonomisi(iş bölümü, üretim ve tü. Ayrımı	Sinerjik enerji(ortak üretim ve faydalanma)
	Sosyo eko. Prensip Sosyo ek özne Sosyo-ek sis.	Fiyat prensibi Teşebbüs Özel teş.rek.kar	Amaç Prensibi Gönüllü topluluklar Altyapı,sinerji,top.yar.ön
	Toplum Şekli Ulusal hedef Hükümet Şekli Sosyal değiş- mede güç mer. Sosyal problem	Sınıflı toplum Kaba ulusal hedef Parlamenter demokrasi İşçi hareketleri grevler İşsizlik,savaş,Faşizm	Fonksiyonel toplum Kaba ulusal tatmin Katılımcı demok. Vatandaş hareketleri Terör,gelecek şoku,öz.yaş.
	En ileri aşama	Kitle tüketimi	Yüksek kitlr bilgi üretimi
Değerler	Etik değerler Değer ölçüleri Zaman ruhu	Maddi değerler,temel insan hakları,insancılık Rönesans(Bireyin özgürleşmesi)	Zaman değerleri,self disiplin,sosyal katkı Globalizm (insan ve doğa) sembiyozyonu)

Kaynak : Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s. 3.

İKİNCİ BÖLÜM
ENFORMASYON TOPLUMU VE
ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

2.1. ENFORMASYON TOPLUMU VE ÇALIŞMA HAYATINDAKİ DÖNÜŞÜMLER

Günümüzde yaşam köklü dönüşüm neticesinde ortaya çıkan yeni topluma farklı isimler verilmiş ve bu sürece dair değişik yorumlar getirilmiştir isimler ve yorumlar farklıdır. Ama genelde herkesin üzerinde durduğu şeyler aynıdır. Bunun yanında konuya farklı bir bakış açısı getiren, tamamen farklı yaklaşımlar da vardır.

Yaşanan dönüşüm ve gelişmeleri; Amittai Etziani (Modernlik- Sonrası toplum), Murray Bookchin (Kıtlık sonrası, toplum), Kenneth Booulding (uygarlık-sonrası toplum) Daniel Bell (Endüstri sonrası toplum), Peter F. Drucker(Hizmet- Sınıflı toplu), Paul Holmes (Kişisel hizmet toplumu), Ralf Dahrendorf (Hizmet- sınırlı toplum), Zbigniew Brzezinski (Teknokratik Çağ), Masuda (Enformasyon Toplumu)¹⁹² yeni çağ bunun gibi isimlerle adlandırılmıştır.

Gündelik hayatta genellikle “bilgi” ile “enformasyon” (malümat) birbirine karıştırılmaktadır. Bilgi enformasyon değildir. Enformasyon bilginin elde edilmesi için önceden varolması gereken bir şeydir. Fakat hiçbir şekilde bilginin yeterli şartı değildir. Bilginin varlık kazanabilmesi için enformasyonun belirli bir içinde işlenmesi gerekir. Bilgi enformasyondan kat kat daha fazla miktarda insani emeğe ihtiyaç duyar. Bilgi enformasyondan daha açık, daha sistemli ve tutarlıdır, kristalize olmuş bir şeydir ve daha kalıcıdır. Bilgi kolektif bir şeydir, bireyin ürünü değil, toplum ve kültürün ürünüdür, onu elde etmeye çalışan kişiden daima bağımsız bir varlığa sahiptir. Bilgi hakkında bilinen şey genellikle bulunduğu yerdir, bir dosyadan, bir meslektaşta bir kütüphanede yada başka bir bilgi bankasıdır. Enformasyondan bilgiye geçişe bir bilinçlik unsuru aracılık eder. Bu bilinç unsuru, enformasyonun seçime tabi tutularak işlenmesini, sistematize edilmesini sağlar ve bilgiye giden yolda kişiyi motive eder.¹⁹³ Türkçe’de enformasyon toplumunun karşılığı olarak (en yakın anlam olarak) “bilgi toplumu” kullanılmaktadır. “enformasyon” sözcüğü “malümat” anlamına karşılık gelirken genellikle “bilgi ile enformasyon” kavramları birbirleriyle eş anlamlı kelimelermiş gibi görülüp, kullanılmaktadır. (Bu iki kavramın ilişkisine az önce de

¹⁹² Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 21.

¹⁹³ Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, İstanbul, Paradigma Yay., 1992, s: 14

değindiğimiz gibi) Aslında “enformation” sözcüğünün Türkçe’de tam karşılığı yoktur. Bundan dolayı “bilgi” sözcüğüyle bir bağı olduğundan dilimize böyle çevirme kolaylığına gidilmiştir.

Kimilerine göre, bugün “Enformasyon Toplumu” olarak adlandırdığımız oluşum, aslında sanayii toplumlarının bir ileri aşamasını temsil ediyor. Bu yaklaşıma göre, “Sanayii Toplumu” ile “Enformasyon Toplumu” arasındaki temel fark, bir nitelik (mahiyet) farkı değil, olsa olsa bir derece farklıdır.¹⁹⁴

Drucker’a göre, Hiçbir şeyin “ötesi” kalıcı değildir, uzun ömürlü bile değildir. İçinde yaşadığımız dönem, bir değişim dönemidir. Gelecekteki toplumun nasıl bir şey olacağı hatta bazılarının umduğu gibi bir “bilgi toplumu” olup olmayacağı bile, gelişmiş ülkelerin bu geçiş dönemine, kapitalist- ötesi döneme gösterecekleri tepkilere bağlıdır.¹⁹⁵ Ona göre içinde yaşadığımız kapitalist ötesi toplumdur. Ama aynı zamanda “bilgi toplumu” mudur.

Endüstri sonra toplum, bilgi ve bilişimin kullanılması etrafında örgütlenmiştir. Aynı zamanda farklı olarak bilginin derlenmesini temel almaktadır. Artık, ilerlemek ve gelişmek için bütün toplumlar sürekli bilgiye bağımlı hale gelmiştir. Nerede olduğumuzu anlatmak için kurumsal bilginin katlanmasına benzersiz olarak sadece son on yıl içinde bağımlı hale gelmiş bulunmaktayız.¹⁹⁶ Bilişim teknolojisini kullanan toplumlar sanayi toplumu niteliği taşıyan toplumlardan daima farklı olacaklar ve onlardan bir adım önde olacaklardır.

Bilgi toplumsal ve kültürel gelişiminin itici gücü olmuştur günümüzde. Hemen her çağda bilginin önemi ve değeri bilindiğine göre günümüzde bilgi çağı, bilgi toplumu ya da iletişim çağı kavramların gündeme gelmesinin sebebi nedir? Sanayi devrimiyle başlayan makineleşme kısa zamanda yüksek teknolojiye dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak mesafeler kısalmış, atom çağı ve uzay çağı yaşanmış, insanlar uzaya açılmışlardır. 1950’li yıllarda ilk örnekleri üretilen bilgisayarların baş döndürücü

¹⁹⁴ Nabi Avcı, **Enformatik Cehalet**, İstanbul, Kitabevi yayınları, 1999, s.63

¹⁹⁵ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev: Belkıs Çorakçı, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayları 1993 s. 29.

¹⁹⁶ Aydın, a.g.e., s. 23.

bir hızla gelişmesi, hemen her alanda kullanılması aynı biçimde faks, modem gibi diğer iletişim araçlarının dünyayı küçültmeye başlaması, günümüzün bilgi çağı olarak adlandırılmasına ve bu çağı yaşayan toplumların ise bilgi toplumu olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.¹⁹⁷

Sanayi sonrası, toplum yaklaşımı, yeni dönemde bilginin öne geçtiğini önemle vurgulamaktadır. Ancak, sanayii dönem nerede bitiyor? Bilgi veya sanayii sonrası dönem nerede başlıyor? bu tam olarak açık değildir. Yine, bu döneme eşlik eden diğer gelişme küreselleşme olarak belirtilmektedir. Burada, milli yapı ve sanayilerin önemini kaybettiği, uluslar arası iletişim ve etkileşimin arttığı, bilgi ve haberin ulusal sınırları tanımadan yayıldığı, uluslar arası seyahat ve telefon görüşmelerinin ve iç gücünün arttığı paranın uluslar arası yatırım araçlarına girme imkanının artmasıyla yerel paraların ve ekonomik kararların önemini kaybettiği vb. değişik hususlar vurgulanmaktadır.¹⁹⁸

Toffler'a göre enformasyon yani "üçüncü dalga" ailelerimizi parçalayarak, ekonomimizi yerinden oynatarak, siyasal sistemlerimizi felce uğratarak, değerlerimizi paramparça ederek her birimizi etkiliyor. Eski güç düzenlemesine, seçkinlerin ayrılıklarına meydan okuyarak, yarın girişilecek olan iktidar mücadelesinin temelini hazırlıyor.¹⁹⁹

2.1.1. Enformasyon Toplumunda Teknolojik Yapı

Tarıma dayalı geleneksel toplum yapısından endüstri toplumuna geçiş uzun sürmüş ve toplum yapısının kurumsallaşması zaman almıştır. Ancak bugün, yeni teknolojilerin, endüstri devrimi koşullarına göre daha hızlı üretim yapılmasını sağlaması ve yaşam biçimini etkilemesi, endüstri toplumunun daha hızlı ve daha kısa sürede bir dönüşüm yaşamasına ve bilgi toplumuna yönelmesine yol açmıştır. Çünkü insan davranışlarını belirleyen bilginin kaynağı, yeniliklerdir. Yeniliklerle teknolojik gelişme ve bilgi düzeyi arasında karşılıklı bir neden – sonuç ilişkisi bulunur.²⁰⁰ Endüstri

¹⁹⁷ Fındıkçı, a.g.e., s: 21

¹⁹⁸ Yılmaz, a.g.e., s: 98

¹⁹⁹ Alvin Toffler, Üçüncü Dalga, s: 27

²⁰⁰ Hüsnü Erkan, a.g.e., s. 205.

toplumunun doğuşunda nasıl “buhar makinesi”, “elektrik”, “içten yanmalı motorlar” gibi enerji teknolojisi büyük rol oynamışsa “enformasyon teknolojisi” de enformasyon toplumunun doğuşunda aynı role sahiptir.²⁰¹ Bu sürecin oluşmasında itici rol oynayan teknoloji bilgisayar teknolojisidir.

Yeni teknoloji içine girdiği toplumsal dokuyu, o dokuyu oluşturan veya geliştiren ilişkileri, düşünme biçimlerini de çok yumuşak bir üslupla dönüştürmektedir. Bundan evvelki teknolojiler, maddeyi değiştiriyordu. Dolayısıyla, daha önceki teknolojilerin insan ilişkileri üzerindeki etkisi, ancak dolaylı yollardan hissedilebilen bir etkiydi. Enformasyon teknolojileri ise, doğrudan doğruya insanı, en insani taraflarıyla insanı, hedef alıyor. Bundan evvelki teknoloji, önce malların dolaşımını tanzim etmeyi amaçlıyordu. Bu yeni teknoloji ise en başta doğrudan doğruya sembollerin dolaşımını tanzim etmek iddiasındadır.²⁰²

Bilişim teknolojisi, personel işlevinin niteliği geliştirecektir, esasen bireysel yeteneğe dayalı nitelikten toplumun “toplam becerileri” ile sınırlıdır. Bunun tersine, bilişim teknolojisi, niteliğine yalnızca toplumun toplam becerisi ile sınırlı olacak tekrara dayalı olmayan hizmetlerin, donanım, yazılım ve iletişim paketleri etrafında gruplandırılması ile başarılabilir, bilişim teknolojisinin esnekliği bu tür otomatik sistemlerin bir dizi farklı taleplere tepkide bulunmasını sağlayacaktır. Bir dizi yazılım paketi ile çalışabilme yeteneğine karşın günümüz bilgisayar, böyle bir sistem için henüz kaba bir çıkış noktasındadır.²⁰³

Üç kuşaktan daha az zamanda, yüzeyi daha az bilinen ve insanları birbirlerine nispeten uzak yabancılar olan dünya, kesintisiz komşuların ve konuşmaların etkisiyle küçülmüştür. Artık hiçbir insan diğer insanlardan birkaç saatten daha uzak değildir ve dünya çapında iletişim hemen anında kurulmaktadır. İnsanların yaptığı bu komşular gezegenini birkaç kez dolaşmaktadır ve insan ailesinin herhangi bölümünü etkileyen büyük olayların çalkantıları tüm dünyada süratle duyulmaktadır.²⁰⁴ Radyo,

²⁰¹ Bozkurt Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s. 29.

²⁰² Avcı, a.g.e., s: 199.

²⁰³ Aydın, a.g.e., s.42.

²⁰⁴ A.g.e., s:73

televizyon, gazeteler, dergiler ve romanlar toplumda kol gezerken, kişinin hedef olduğu işlenmiş bildiri oranı artarken (ve şifresiz rastlantısal şifreli bildirilen oranı azalırken) önemli bir değişime tanık olmaktadır. Bireye sunulan görüntü üretici bildirimlerin hızında sürekli bir artış vardır. Çevresini saran şifreli bildirimler denizi içinde bireyin duyularını sürekli uyarılmaktadır. Bu günlük yaşamdaki telaş duygusunu belirleyen bir durumdur. Eğer sanayileşme, iletişim hızının artmasıyla anılmışsa, üstün sanayileşmeye geçiş, bu süreci daha da hızlandıran yoğun çabalarla anılacaktır. Şifreli bildiri dalgaları bize çarpmakta , sinir sistemimizi ulaşabilmek için boşluklar aramaktadır.²⁰⁵

Enformasyon teknolojisinin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yeni teknolojiler son derece geniş bir kullanım alanına sahiptirler ve maliyetlerde büyük düşüslere yol açmaktadırlar.
- Üretim hizmetlerinin kalitesini artırıcı etkiye sahiptirler. Emegın, ham maddenin, enerjinin ve sermayenin tasarruflu kullanılmasına yol açar.
- Firmaların günlük değişen müşteri taleplerine daha kolay adapte olmalarını , yani esneklik kazanmalarına yardımcı olur.
- Yeni teknolojiler gerekli makinelerin süratle değiştirilmesine ve küçük, orta boy firmaların gelişimine yardımcı olur.
- Teknolojik gelişme yani vasıflar kazanılmasını gerekli kılar.
- Yeni teknolojiler işletmelerin yönetim yapıları üzerinde de önemli değişikler yapar.²⁰⁶

2.1.2. Enformasyon Toplumunda Siyasi Yapı

Siyasal bağlamlar yeniden konulmakta, kitlesel katılım düşmüş durumda, sanayi dalları, yaşam tarzları ve hükümet politikaları büyük ölçüde plansız biçimde dönüşüme uğramaktadır. Tüm bu gelişmeler, insanların sosyo-ekonomik değişikliğin

²⁰⁵ Alvin Toffler, *Şok*, (Çev: Selami Sargut), Altın Kitaplar, Ankara, 1974, s.136

²⁰⁶ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 29.

doğrultusunu başarıyla değiştirme şansını olumsuz yönde etkiliyor ve sınırlıyor.²⁰⁷ Toplumun çeşitlenmesi, yeni sanayi homojenliğinden sanayi üzeri heterojenliğe kayması, çağımızın en önemli süreçlerinden biridir. Bu gelişme, hükümetlerin ekonomik hayatı merkezden düzenlenmesine bir son vermiştir. Devamlı bir değişim içerisindeki, geçici bir sürü ihtiyaç, coğrafi olarak yüzlerce, toplumsal olarak ise milyonlarca kilometre ötede bulunan politikacı ve uzmanların ince hesaplamaları ile çözümlenemez. Bu ihtiyaçlar; hükümetlerin, sadece çok belirgin çelişkileri yerine oturtmak ve belli kaynakları dağıtmak için varolduğu, kararların demokratik olarak bölgelerce alındığı, bu kararların yerinden yönetimle uygulandığı bir sistemde çözüme kavuşabilir.²⁰⁸

Demokratik sürecin tarihi gelişimine baktığımızda, oy hakkının da genişlemesiyle siyasal katılımın arttığı, görülmektedir. Bunun yanında, değişen yapı ve ortamla birlikte kamuoyu da değişmekte ve etkinliği azaltmaktadır. Bu çerçevede, günümüz Batı demokrasilerinin bir çeşit “siyaset sonrası” devrinde oldukları belirlenmektedir.²⁰⁹ Drucker’a göre büyük devletin vatandaşlık bilincini büsbütün yitirmesine çok kısa bir zaman kalmıştır. Bu duruma çözüm getirebilmek için kapitalist toplumun bir “üçüncü sektör”e ihtiyaç vardır. Kısacası, “özel sektör” ile “kamu sektörü”ne ek bir sektöre ihtiyaç vardır. O da “Özerk Sosyal Sektör”dür. Bununla vatansever vatandaşların sayısının azalmasını önleyebiliriz.²¹⁰

Enformasyon toplumunda hem ayrı bir politika hem de ayrı politik ekonomi olduğu açıkça görülüyor. Sözgelimi, bilgi işlerinin artışı hükümetlerin son yıllarda yürüttükleri politikalardan açıkça, doğrudan doğruya etkilenmiştir. Kamu sektöründeki bilgi işçileri -bilhassa insan hizmetlerinde yer alanlar- azalırken, özel sektördeki -bilhassa iş hizmetlerinde yer alanlar- artmıştır. Ama devletin enformasyon ekonomisine müdahalesi aynı zamanda çok daha derin bir yapısal düzeyde işlemektedir. Hükümetler bir enformasyon toplumu fikrinin okullarda ve üniversitelerde

²⁰⁷ Boris Frankel, a.g.e., s. 222.

²⁰⁸ A. Toffler, *Ekonominin Çöküşü*, s.110.

²⁰⁹ Yılmaz, a.g.e., s.146.

²¹⁰ Drucker, a.g.e., s.241.

bir “bilgisayar kültürü”nün oluşturulması yönündeki büyük çabaları ve girişimleri dahil olmak üzere, tutunması ve yayılmasında öncü bir rol oynadılar.²¹¹

Merkezi planlamanın başlıca hedefi, ademi merkezi toplumsal kurumlar ve üretim kurumlarının yoksun bulunduğu sermaye mallarını, hammaddeleri ve toplumsal geliri sağlamak olacaktır. Merkezi planlama ayrıca, ulusal yatırım stratejisi açısından önemli olan tutarlılığı sağlayacaktır; ama bu, dış pazarlarda rekabetçi büyümeyi desteklemek anlamında değil ulusal kaynakları, olağan ve acil gereksinim alanlarına bölmek yeniden dağıtım, oranıma, yeni gelişmelere, bayındırlık hizmetlerine ve sürekli harcamalara ağırlık vermek gibi gerekli görevler anlamında olacaktır. Hiçbir ülke tam olarak kendine yeterli olmayacağı için, dış ticaret, yoksul ülkelere yardım ve uluslar üstü örgütlenmelerde uluslar arası işbirliği binlerce yerel örgütlenme tarafından bölücü, israfçı ve işbirliği yapmayan bir tutumla sürdürülemeyecekse ulusal planlama gerekecektir.²¹²

Demokratik ademi merkeziyetçiliği en üst düzeyde gerçekleştirilmek için demokratik merkezleşme kurumları gerekmektedir. Çünkü, merkezi kurumlar yerel demokrasi olmaksızın varlıklarını sürdürebilirse de ademi merkezi kurumların, ulusal kurumların desteği olmaksızın varlıklarını sürdürmeleri pek olası değildir. Devletsiz toplumlara inananların yüz yüze gelmeleri gereken tatsız gerçek budur. Ancak, yeni devlet kurumları çok daha demokratik olacaksa, ayrıca kapitalist ve komünist toplumlardaki mevcut devlet aygıtlarından büyük ölçüde farklı olacaksa, can alıcı önemdeki siyasal dönüşüm sorununa, sanayi sonrası kuramcılarımızın bu dönüşüme verdiklerinden çok daha fazla önem vermek gerekecektir.²¹³

Günümüzde “siyaset” kavramının da içi değiştirmektedir. Ona farklı farklı anlamlar ve görevler yüklenmiştir. Ulus devletlerden, mega devletlerin oluşumuna yönelik yapılanmalar oluşmaya başlamıştır.

²¹¹ Kumas, a.g.e., s.41

²¹² Frankel, a.g.e., s.273

²¹³ A.g.e., s. 216

Siyasi partiler, siyasi kurum ve kuruluşlar veya siyasi aktörler artık eski cazibesini yitirmişlerdir.

2.1.3. Enformasyon Toplumunda Sosyo-kültürel Yapı

Yeni çağda sosyal ihtiyaçlar iki alanda artacaktır. Birinci alan, eskiden beri hayır işleri diye bilinen alandır. Yoksullara, çalışmayacak durumda olanlara çaresizlere, bir şeylerin kurbanı olanlara yardım, bu alana girmektedir. Belki de bunlar, toplumu değiştirme ve insanı değiştirme amaçlı hizmetlerden daha da hızlı büyüyecektir. Geçiş dönemlerinde, ihtiyaç içine düşen insanların sayısı her zaman artar. Dünyanın her yanında büyük kitleler halinde mülteciler vardır. Bunlar savaşların, sosyal coşkuların, ırksal, etnik, siyasi, dinsel baskıların, hükümet becerisizliklerinin ve hükümet zalimliklerinin kurbanı olmuşlardır. En oturmuş ve en istikrarlı toplumlarda bile, bilgi değişimi yüzünden gelirlerde kalan insanlar olacaktır. Sosyal hizmetlerin ikinci alanında yani hayır işleriyle ilgili olmayıp, toplumu değiştirmeye, insanları değiştirmeye yönelik alanlarında, ihtiyaçlar da aynı şekilde artacak, hatta belki daha hızlı artacaktır. Bu tür hizmetler eskiden hemen hemen hiç bilinmezdi.²¹⁴

Toplumdaki refah ve maddi kaynakların dengesiz dağılımını karşı eşitlik, adalet ihtiyacı gündeme gelmektedir. Bu nedenle endüstri toplumun kültürü bir anlamda tepki kültürü oldu. Zıt kutuplarda oluşan kültür kalıpları çoğu kez mutlakçı ve zıtlasma meydana getirmektedir. Oysa bilgi toplumu söz konusu olduğunda uzlaşma hoş görüşü çoğunluk ve katılımın daha kolay elde edilebilir, olduğu bir kültürel ortam gereklidir. Çünkü toplumsal çatışmada zıtlasmalarının çoğu, bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor. Bilgi toplumunun katılımcı ve çoğulcu yapısının kültürde çeşitlenme ve hoşgörü yaygınlaştırıcı birer unsur olması bekleniyor.²¹⁵ Enformasyon devrimi söylemi sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ya da etnik farklılıkları ne olursa olsun ortak duyguya güçlü bir şekilde hitap ediyor. Bu söylem yalnızca kapitalistlerin bizi aptallaştırmak için kullandıkları bir araç değil; genellikle bizzat kötuleyicileri tarafından kucaklanıyor ve tutunduruluyor. Enformasyon devrimi söylemi, en azından içerisinde yaşadığımız

²¹⁴ Drucker, a.g.e., ss. 237-238.

²¹⁵ Erkan, Ekonomi Sosyolojisi, s.210.

dünyadır. Sürmekte olan gerçek bir devrim vardır ve halkla ilişkilerde, reklamcılıkta, bizzat kendi benliklerimizde tutundurulmakta olan devrimdir bu.²¹⁶

Geçmişte hiçbir zaman uzaklık bu kadar anlamını yitirmemişti. İnsanın mekanla olan ilişkileri hiçbir zaman bu denli çeşitli, geçici ve üstün körü olmamıştır. İleri teknolojiye dayalı toplumlarda ve özellikle geleceğin insanları olarak tanımadığımız topluluklarda yolculuk, sürekli olarak taşınma, doğal yapılarının bir parçası haline gelmiştir. Kağıt mendilleri ya da bira tenekelerini nasıl kullanıp atıyorsak, bir bakıma mekanı da kullanıp elden çıkarmaktayız. İnsan yaşamında yerleşik mekan önemini yitirmektedir. Yeni bir göçebe ırkı türetmekteyiz ve çok az kimse onların göçlerinin ne denli yaygın olduğunun bilincindedir.²¹⁷

Kas gücüne dayalı bir ekonomiden büyük ölçüde zihin gücüne dayalı bir ekonomiye geçiyoruz; bu da kadınlar için son derece önemli bir zaafı ortadan kaldırıyor. Geçmişe göre kadınların doğum-hamileliklerin zamanlaması ve sayısı üzerinde çok daha fazla kontrol uygulaması artık mümkün.²¹⁸ Sanayi toplumuna özgü aile tipi toplumdaki ağırlığını yitirdikçe, onun yerini bir başka aile biçiminin alacağı düşüncesini içerir. Büyük olasılıkla bu değişikliğin sonunda yeni çağ uygarlığında uzun süre tek bir aile biçimi egemen olmayacaktır. Daha çok çeşitli aile oluşumları göreceğiz. Bir yığın insanın tek bir aile düzeni içinde yaşaması yerine, herkesin yaşamı boyunca bu sistem içinde kendi kişiliğine uygun bir yol çizdiğine ve çeşitli aşamalardan geçtiğine tanık olacağız.²¹⁹

2.1.4. Enformasyon Toplumunda Ekonomik Yapı

“Yirmi birinci yüzyıla girmekte olduğumuz şu günlerde ‘değişimin ivme kazanması’, ‘dünyanın elektronik bir köye dönüşmesi’ ve ‘rekabetin şiddetlenmesi’ gibi söylemler adeta birer manifestoya dönüşürken yeni bir dönemin ip uçlarını veriyor.”²²⁰

²¹⁶ Kumar, a.g.e., s.49.

²¹⁷ Toffler, Şok, s.70

²¹⁸ Toffler, Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor, s.157-158

²¹⁹ Toffler, Üçüncü Dalga, s.287

²²⁰ Emel Evren, “21. Yüzyılda Ticaret”, Endüstri İlişkileri Dergisi, S.4, Haziran 1998, Bursa, s.21

Yeni çağda, zenginlik bilginin ürünleriyle olmaktadır. Bilgi ve enformasyon bilimsel bilgi değil, aynı zamanda haberler, öneriler, eğlence, iletişim, hizmet-ekonomisinin başlıca hammaddeleri ve en önemli ürünleri haline gelmiş bulunuyor. Bilgi artık alıp sattığımız bir şeydir. Bilgiyi bekleyemez ve ona dokunamazsınız; çarparak kapatılan araba kapısından gelen güm sesi bile büyük olasılıkla kurnazca bir akustik mühendisliğinin sonucudur. Günümüzde zenginlik yaratmak için gerek duyulan sermaye varlıkları arazi , bedensel emek , imalat aletleri ve fabrikalar değildir. Bunların yerini bilgi varlıkları almış durumdadır.²²¹

Dünya ekonomisi bir piyasa ekonomisi olarak kalıp, piyasanın kurumlarını korurken, içeriği büyük ölçüde değişmiş bulunmaktadır. Eğer hala “kapitalist” ise, artık “enformasyon kapitalizmi” söz konusudur. Son dönemlerde ekonominin merkezine yerleşmiş olan sanayiler artık bilgi ve enformasyonun üretimi ve dağıtımıyla ilgilidir, malların üretimi ve dağıtımıyla değil.²²² Ekonomistlerin de uzun zamandan beri kabul ettiği gibi, paranın değişim hızı fiyatları etkileyen ana etmenlerden biridir. Paranın bir cepten, diğerine hareketin artması harcamaların çokluğu demektir. Ekonomistlerin “paranın hızı” diye adlandırdıkları olay budur. Bu olay da sonuçta para miktarının artması ile aynı işlevi yerine getirir. Paranın bir cepten diğerine hareketinin artması, harcamaların çokluğu demektir. Yüksek hızda bilgisayarların, gelişmiş telekomünikasyon sistemleri ve çok uluslu banka ve şirketleri ortaya çıkması sonucu, paranın dolaşım hızı son yıllarda büyük oranda artmıştır. Ama bu artışa etki eden, esasen toplumsal kökenli başka sebepleri de vardır.²²³

Bazı bakış açılarına göre; geç sanayi toplumunda yiyecek sağlama endişesinden kurtulduk. Geç iletişim toplumunda tüm maddi kaynaklar konusundaki endişelerimizden de kurtulacağız ve tıpkı sanayi toplumunun kölelik, kıtlık ve salgın hastalıkları ortadan kaldırmış olması gibi, sanayi sonrası ekonomide yetkecilik, savaş ve

²²¹ Thomas A. Stewart, *Entellektüel Sermaye*, ss.20-21.

²²² Drucker, *a.g.e.*, s. 254

²²³ A Toffler, *Ekonomisinin Çöküşü*, s . 46.

çalışıp didinmeyi ortadan kaldıracaktır. Tarihte ilk kez, çözüme kavuşturduğumuz sorunların oranı, yarattığımız sorunların oranında daha yüksek olacaktır.²²⁴

De Thomasis, Fox ve Ammetorp'a göre, ilk aşamada yeni ortaya çıkan paradigmanın davranışlar kuramı, üretilmiş ve işlenmiş bilginin ekonomik etkinliğin temel kaynağı olacağını varsayar. Bilginin geliştirilmesi, kullanılması ve yönetilmesi her tür işletme ve ekonomik etkinlikte anahtar olacaktır. Öte yandan, yeni oluşan paradigmaya temel teşkil eden "davranışlar kavramı"nın diğer bir yönü ise "bilgi işçisi" kavramıdır. Bilgi işçisi, bilgiyi toplayan, analiz eden ve çalıştığı kurum amaçları doğrultusunda kullanan kişidir. Ortaya çıkan paradigma her etkinlik bilgi üzerine oturur. Ürünler, bilginin özgün biçimlerde bir araya getirilmiş koleksiyonları, para üretim potansiyeli ve ihtiyaçlar bakımından bir bilgi kaynağıdır. Bu ortamda örgütler ve kurumlar bilgi kanallarıyla bağlanmış birimler olacaktır.²²⁵ "Ekonomik sektördeki değişiklik, mal üretiminden hizmet ekonomisine geçiş şeklinde olacak, beyaz yakalı işçiler ile bilim adamları ve profesyoneller iş gücünde hakim duruma geçeceklerdir. Haberleşme, elektronik devrim ve bilgisayarın kullanımı vb. yaygınlaşacak, toplumdaki bu değişimden kültürel norm ve değerler de derinlemesine etkilenecektir."²²⁶

Değişen koşullara ayak uydurulabilmek için meydana getirilen ürünlerin üretim şekilleri de zaman içerisinde değişmektedir. İktisadi yaşamın her katmanı enformatik ve küresel düzeyde geliştirilmiş ve donatılmıştır.

2.1.5. Enformasyon Toplumunda Eğitim

Toplumsal bilgi düzeyi, bilimsel araştırma sayısı, eğitim görmüş insan oranı, gazete tirajları, okur-yazar ve okuma oranları, eğitim ve araştırma için yaptıkları harcama oranları toplumsal gelişmenin en önemli ölçütleri arasında yer almaya başlamıştır. Ekonomik ve toplumsal gelişmişliğin en önemli ölçütlerinden olan demir-çelik üretimi ve kullanımı yerini kişi başına bilgi iletişimine ilişkin harcamaya bırakmıştır. Gelişmiş toplumların adeta bir bilgi üretme yarışına girdikleri günümüzde

²²⁴ Kumar, a.g.e., s. 28.

²²⁵ Hasan Şimşek, *Paradigmalar Savaşı ve Kaostaki Türkiye*, Sistem Yayınları, İstanbul, 1997, s.51

²²⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 94.

bu yarış önde götürenlerin yakın geleceğin bilgi toplumlarını oluşturmaya başladıkları gözlenmektedir.²²⁷

Toffler'a göre eninde sonunda eğitimin de değiştiğini görmek mümkündür. Çocuk bilginin çocuğunu sınıfta değil, sınıfın dışında alacaktır. Sendikaların baskılarına karşın, zorunlu eğitim süresi uzatılmayacaktır. Katı bir yaş ayrılığı yerine, büyük ve küçük çocuklar birbirine daha çok karışacaktır. Eğitimle iş hayatı daha çok iç içe olacaktır. Bütün bunların sonucu olarak üçüncü dalga uygarlığı gençlerde daha az tüketici, yandaşlarının etkisine daha az açık, eğlenceye daha az düşkün olmak gibi farklı kişilik özellikleri geliştirilebilir.²²⁸

Bilgi toplumunda insana yatırım yapmak öncelikli şarttır. Bunun için bireylerin etkin ve örgün eğitim potansiyellerinin maksimum seviyede tutulması gereklidir. İnsanlar aralarında bilgiyi paylaşarak birbirlerinden çok şeyler kazanırlar. Bilgi paylaşımı için eğitimin veya öğrenme süreçlerinin büyük payı vardır. Eğitim sisteminde fırsat eşitliğinin yanında şartlarda, eşitliğin oluşturulması gereklidir. Zira sosyal refah ortamı sağlıklı olamaz. Bir ülkenin çağın şartlarını yakalayabilmesi için "bilimsel gelişmeyi" kuvvetli ve sürekli hareket halinde olan gençler yetiştirmesi şarttır. Diğer bir ifadeyle merak beynin çalıştırılması, gençlerin beyni hiçbir zaman doymak bilmemeli, ilgisini çektiği her alanda araştırma ve inceleme yapabilmeleri için gerekli alt yapı yetkililer tarafından oluşturulmalıdır. Dolayısıyla bu aşamada eğitim kurumlarına çok fazla sorumluluk düşmektedir.

Stewart'a göre enformasyon toplumunda gelir eşitsizliği ortadan kalkmamıştır, aksine daha da artmıştır. Bunun sebebi sanayi ekonomilerinin artık ortadan kalmış ve iş piyasalarının henüz buna ayak uyduramamış olmasıdır. Hiç kimsenin karşı çıkmadığı elinin tersiyle itemediği bir dizi rakam, eğitilmiş insanların eskiye oranla daha yüksek bir ücret primi elde ettiğini göstermektedir. Piyasanın acımasız kuvvetleri bir yandan bedensel emek için ödülleri azaltırken, bir yandan da bilgi içine daha yüksek ödüller dağıtıyor. Sanayi çağının çöküşünün ilk kez belirgin hale

²²⁷ Fıkdıkçı, a.g.e., s. 22.

²²⁸ Toffler; *Üçüncü Dalga*, s. 425.

geldiği 1969'dan bu yana, "eğitime bağlı ücret primi" her iş kolunda hem kadınlar, hem de erkekler açısından artmış bulunmaktadır.²²⁹

2.1.6. Enformatik Yapılanmanın Bireye Etkisi

Sanayileşmenin başlangıç dönemindeki bireyle sanayi ötesi dönemdeki birey arasında büyük bir nitelik farkı vardır. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde birey tamamen "yalnız" olarak sistemin içinde yer alırken, günümüzde "grup içerisinde bir birey" olarak yer olmaktadır. Sanayi ötesi ekonomilerin gerektirdiği işin ve işyerinin yeniden örgütlendiği iş ortamlarında birey alt olduğu grup veya alt grubun ortak çıkar ve amaçları doğrultusunda eylemde bulunan bir "takım oyuncusu"dur.²³⁰ Birey bulunduğu takım içinde başlı başına bir önem taşır. Onun eksikliği tüm takımın başarısızlığına veya yok olmasına sebep olabilir. Her oyuncunun takım içinde yerine getirdiği bir rolü vardır. O almadığı zaman diğer bireyler onun görevini kısmen yerine getirmeye çalışırlar, ya da onun formasyonu ile donatılmış yeni bir oyuncu ancak, yerini alabilir.

"Sanayi çağındaki "kitler" den farklı olarak, yükselmekte olan üçüncü dalga seçmenleri son derece çeşitlilik göstermektedir. Bu topluluk kitlesel olmaktan çıkmıştır, kendi farklılıklarıyla gurur duyan bireylerden oluşmaktadır. Ama çeşitlilikleri politik duyarlık eksikliğine yol açmaktadır. Bunların birleştirmek geçmişin kitlelerinden çok daha zordur."²³¹

Bilgi toplumunda bireye ilişkin değerlerin daha da önem kazanması beklenmektedir. İnsanın kendini kanıtlaması, yeteneklerini geliştirmesi ve gerçekleştirilmesi gibi ihtiyaçları bilgi toplumunda karşılanabiliyor. Böylece geleceğe yönelik bilgi, bireysel amaçların gerçekleşmesinde kullanılıyor. Bilgi, bireyin tutum ve davranışlarını, geleceğe ait beklentilerini belirleyici ve etkisi daha çok ileriye doğru oluyor.²³² Bilgi, para gibi kişinin dışında kalan bir şey değildir. Bu yüzden bir kitabın,

²²⁹ Stewart, a.g.e., s. 88.

²³⁰ Kurtulmuş, a.g.e., s. 211.

²³¹ Alvin ve Heidi Toffler, *Yeni Bir Uygarlık Yaratmak*, s.80.

²³² Erkan, *Ekonomi Sosyoloji*, s.208

bir veri bankasının veya bir yazılım programının içinde bulunan ve orada kalan değerler bilgi olduğu bilgi toplumunda kişi merkezi bir konuma gelecektir.²³³

Toffler'a göre üçüncü dalga ekonomisi de belli bazı özellikleri ödüllendirmektedir. Yeni ekonomi açıkça düşünsel değerlere ve eğitime büyük mükafat veriyor. Üçüncü dalga ekonomisi aynı zamanda değişime hızla ayak uydurabilmeleri; esnek, birden fazla patron için çalışabilen ve hatta aynı zamanda bir patron olarak hizmet verebilenleri de mükafatlandırarak. Meraklı, neler olup bittiğini anlamaya ve etkilemeye hevesli kişileri, bozukluğun ve belirsizliğin ortasında aklına hakim olabilenleri mükafatlandırarak, ömür boyu bir uzmanlık maharetine sahip olabilenleri değil, belki değişik bir çok sahada tecrübe sahibi ve fikirleri bir sahadan diğerine geçebilen kişileri mükafatlandırarak. Bireyselliği ve girişimciliği mükafatlandırarak.²³⁴ Bireylerin çok yönlü olarak "kendini geliştirme" işi, eğitim düzeyi, yaşam standardı ne olursa olsun tüm bireyler için gösterdiği çabalar, o bireyin kendini geliştirme düzeyini göstermektedir. Bu yönü ile "kendini geliştirme" kavramının kendini gerçekleştirme de içeren daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Bir anlamda kendini gerçekleştirme bireyin belirli bir konuda kendisini en üst düzeyde geliştirmesi biçiminde düşünülebilir. Böylece "kendini geliştirme" bireyin gelişme isteği, başarı güdüsü, yetenekleri gibi bireysel farklılıklar kaynaklanır.²³⁵

Günümüzde ileri toplumlar, ileri teknoloji, bilgisayar, robot, yapay zeka simülasyon teknikleri, daha az enerji ile daha az zamanda gerçekleşen iletişim ve ulaşım teknolojileri ve benzeri konularda çalışmalarını hızla sürdürmektedir. Bilgi toplumu olma yolunda sözü edilen bu ulusal ve toplumsal çalışmalar, gerekli olmakla birlikte yeterli görülmemektedir. Toplumunu oluşturan bireylerin kendilerini geliştirme arzularının harekete geçirilmesi ve bu yöndeki çabaların bir alışkanlık biçiminde sürdürülmesi önemli bir gereklilik olarak karşımıza çıkmıştır.²³⁶

²³³ Hasan Çoban, *Toplumuna Planlı Geçiş*, Devlet Planlama Teşkilatı Yay., Ankara, 1996, s: 38

²³⁴ Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, s. 183.

²³⁵ Fındıkçı, *a.g.e.*, s. 27

²³⁶ *A.g.e.*, s. 23.

“Endüstri toplumunun otorite, disiplin, bağlılık, erkeklik, fiziki kabiliyetler, rekabet, saldırganlık, tutumluluk, hırs güvenlik gibi değerlerin yerini, karşılıklı danışma, unisex, özgürlük, bireysellik, gerçek, güzellik gibi iyimser bakış açısını ifade eden değerlerin alacağını belirtmektedirler.”²³⁷

Hızlı teknolojik gelişmeler, artan bilgi birikimi, değişen yaşam koşulları kısaca hızlı değişim sürecinin, günümüz insanını bir çok yönden etkilediği söylenebilir. İnsanın çalışma biçimi ve anlayışı değişmekte, yeni meslekler oluşmakta, hayat koşulları değişmekte ve şehir yaşamı giderek daha farklı sorunlara yol açabilmektedir. Bu değişim süreci, hayat standartları ve konforun yükselmesini sağlayarak daha önceleri alışık olunmayan çeşitli kolaylıklar sunarken, beraberinde insanı, özellikle duygusal alanda bir çok sorunla da karşı karşıya bırakmıştır. Sanayi sonrası toplumun durağanlığı ve arayışlarının, hızlı bilgi üretimine analize olduğu, dolayısıyla günümüzde şimdiye görülmemiş bir hızlı bilgi birikiminin iletilmesi, paylaşılması ve bunun birey ve toplum yaşamında önemli değişmelere yol açtığı söylenebilir.²³⁸

2.1.7. Bilginin Yaygınlaşan İşlevi

Enformasyon ve bilgi günümüzün en önemli rekabet silahlarıdır. Bilgi doğal kaynaklardan, büyük fabrikalardan yada şişkin banka hesaplarından daha değerli ve daha güçlüdür. Birbiri ardı sıra bütün sektörlerde en iyi enformasyona sahip olan yada bunu en etkili biçimde kullanan şirketlerin başarıya ulaştığını görmekteyiz; üstelik bu şirketlerin en güçlüler olması da gerekmiyor. Wal-Mart, Microsoft ve Toyota'nın büyük şirketler haline gelmesinin nedeni, IBM ve General Motors'dan zengin olmaları değildi. Aslında durum tam tersiydi; ama onlar maddi yada finansal varlıklılardan çok daha değerli bir şeye sahiptirler.²³⁹

Bilgi çağında, dünyadaki en küçük ayrıntıya kadar siyasi, iktisadi, psikolojik, sosyal konularda geniş bilgi hazinesine sahip olmak gerekiyor. Buna da gelişmiş ülkeler sahip bulunuyor. Bu ülkeler sadece bilgiye sahip olmakla kalmıyor ve

²³⁷ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 31.

²³⁸ Fındıkçı, *a.g.e.*, s. 45.

²³⁹ Stewart, *a.g.e.*, s.19.

yönlendiriliyorlar da; bu yönlendirmelerde teknolojinin bütün unsurlarını kullanıyor.²⁴⁰ Yöneticiler ve hükümetler çoğu zaman modern ekonomik ilerleme modelinde bilginin ne derece önemli olduğunu kavrayamamışlardır. Bunun bir nedeni şöyle açıklayabiliriz: Yöneticiler ve görevliler, bilgi toplama işlemleri sırasında gizliliğin(sırların) ortadan kalkmasından korkmuşlardır. Bu da, bilgi servislerinin neler yapabileceğinin bilinmemesi ve belirli bir kuruluşa sağlanan bilginin değerinin kavranmamasından kaynaklanmaktadır.²⁴¹

Kurulan iletişim ağları ile bilgiye ulaşım, aşırı boyutlarda hızlanmakta ve kolaylaşmaktadır. Bilgi toplumunun iletişim alt yapısı, belli merkezlere bağlı nokta sistemlerinden oluşacaktır. İletişim ağı sistemlerinin hem bilgi bankalarına ve araştırma merkezlerine hem de kişisel bilgisayarlara bağlı olması bilgi üretimini bilgi-işlem teknolojisi sistemi içinde gerçekleşmesini sağlayacaktır. Kısacası bilgi her türlü işin kaynağı olacaktır.²⁴² “Ham madde, emek, zaman, mekan sermaye ve öteki girdilere olan ihtiyacı azalttığı için, bilgi her şeyi ikame etmekte, ileri bir ekonominin merkezi kaynağı haline gelmektedir ve bu gerçekleştikçe değeri hızla artmaktadır.”²⁴³ “Bilgi güç, güç de bilgidir”. Bilgi, toplumun yapısını da değiştiriyor. Katı ve merkeziyetçi yapı bilginin ve iletişimin gücü önünde çatırdarken; esnek, demokratik, katılımcı toplum ve kurumlar bilgiye egemen olabiliyorlar.²⁴⁴

Enformasyon toplumu kuramcıları bilginin çalışmayı iki yoldan etkileyeceği varsayıyorlar. Birincisi, yeni teknolojinin işçinin sahip olduğu vasfı çekip almaktan ziyade bu vasa katkı yapması anlamında, var olan işin bilgi içeriğinin kalitesinin yükselmesidir. İkincisiyse, bilgi sektörün de, enformasyon işçilerinin kalitesinin yükselmesi, yeni işlerin yaratılması ve genişletilmesidir. Üstelik daha vasıflı, daha bilgili enformasyon işçilerinin, enformasyon ekonomisinin çekirdeğinde yer alacakları varsayılıyor. Oysa, varolan işçilerin birçoğu açısından yeni enformasyon teknolojisinin bilgi ve denetimde bir artmayı değil azalmayı ifade ettiğini görmekteyiz. Ama bu belki

²⁴⁰ Metin Eriş, “Yeni Dünya Düzeni”, Yeni Türkiye Dergisi, S. 1, Kasım- Aralık 1994, s.28.

²⁴¹ Aydın, a.g.e., s. 98.

²⁴² Çoban, a.g.e., s. 33.

²⁴³ A. ve H. Toffler, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak** s. 40

²⁴⁴ Kozlu, a.g.e., s.7

de, olup bitenlere bakmanın hatalı bir yolu olabilir. Zaten bu işçiler tamamen ortadan kalkmakta değil mi? Gelecekte düşük düzeyli işçilerin otomasyon tarafından ortadan kaldırılması ve bunların yerini yeni ve daha yaratıcı işlerin alması daha muhtemeldir.²⁴⁵

Yaşamdaki hızlanma (otomasyonun getirdiği hızlanan üretim) sonucu her yitirilen dakika, üretimi azaltıp giderleri arttırmaktadır. Bilgi, eskisine oranla daha hızlı akmalıdır. Hızlı değişim, gereksinilen bilgi miktarını da artmıştır. Özgün sorunları çözmek için daha çok bilgiye gereksinme duymaktadır. Bürokrasilerdeki hiyerarşik yapıyı tehlikeye sokan daha hızlı ve daha çok bilgi gereksinmesidir.²⁴⁶

Günümüzde artık her şey bilgi etrafında cereyan etmektedir. Bilgiyle birlikte kelimelere yükseldiğimiz -en başından- anlamlar değişime uğramıştır. Her şey yeniden tanımlamaya gidilmiştir. Enformasyon toplumundan önceki dönemlerde “bilgi” gibi şeyler yok değildir. İnsanlığın varlığının başlangıcından itibaren -aynı ortamı paylaşıp birbirleriyle herhangi bir şekilde iletişim kurdukları andan itibaren- “bilgi” varola gelmiştir. Ama şimdiki gibi etkin, başat, yaygın bir rol üstlenmiş değildir. Artık her gün bilginin oluşturduğu atmosferle yatıp kalkıyoruz.

2.1.8. Gönüllü (Sivil) Kuruluşlar

Günümüzde hükümetlerin çözümede yetersiz kaldığı sosyal sorunların çözülmesinde katkıda bulunan gönüllü kuruluşlar, yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca giderek bireyselleşmenin arttığı enformasyon çağında insanlar, endüstri uygarlığında yok sayılan, ait olma, saygı görme, kendini gerçekleştirme gibi arzularını gönüllü kuruluşlar içinde gerçekleştirme fırsatı bulmaktadırlar. Bu sektörün temel karakteristik özellikleri, bu kuruluşlarda çalışan kişiler üzerinde hiçbir zorlamanın olmaması ve maddi karşılıktan çok, sosyal ve psikolojik doyum sağlamak; hükümetten bağımsız olmak; kar amacı taşımamak ve belirli bir hedefin olması olarak ortaya konulabilir. Bu kriterlerden yola çıkarak genel bir tanıma ulaşırsa; kar amacı taşımayan hükümetten bağımsız, gönüllülük prensibiyle çalışan belirli bir amaç etrafında toplanan bireylerden oluşan, toplumda belirli işlevleri üstlenen sektör gönüllü sektör olarak

²⁴⁵ Kumar, a.g.e., s.37.

²⁴⁶ Toffler, Şok, s.117.

adlandırılmaktadır.²⁴⁷ Kavramlar üç sektörle ilgilidir. Daha evvel birinci sektör olarak tarımı, ikinci sektör olarak endüstriyi ve geri kalan da üçüncü sektör olarak ayırmıştır. Bu sektörler arasında en karmaşık, en belirsiz olan üçüncü sektördür. Mesele üçüncü sektörün neleri ihtiva ettiği. Bu üçüncü sektörde üç çeşit faaliyet vardır. Birinci faaliyet geleneksel toplumlarda dahi mevcudiyeti bilinen ve bugün dahi sanayi toplumunda yürütülen idari ve sivil hizmetlerdir. Bu hizmetler, teknik ilerlemenin tesiri altında olmadığından giderek bu bölümde istihdam edilen emeğin oranı artmaktadır.²⁴⁸

Sanayi toplumunda çoğunluk esasına dayalı (sınıf diktatörlüğü) demokrasinin yerini, bilgi toplumunda marjinal kesiminde isteklerini de dikkate alan katılımcı demokrasiler almıştır. Sanayi toplumlarında toplumsal değişimin en önemli araçlarından biri olan siyasi partiler işçi sendikaları gibi kuruluşlar, yerlerini daha özel talepler çerçevesinde örgütlenmiş, daha esnek, sivil örgütlenmelere bırakacaktır.²⁴⁹ Sanayi toplumunda çok önemli yer işgal eden iktisadi teşebbüsler (Özel şirketler, kamu kuruluşları) enformasyon toplumunda yerlerini gönüllü katılım ilkesine dayanan cemaatleşmelere bırakacaklardır. Bu cemaatler, mahalli örgütlenmeler biçiminde ortaya çıkabileceği gibi, global ölçekte örgütlenmiş enformatik cemaatler de olabilir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde, coğrafi uzaklık bu tür cemaatleşmeler için bir engel olmaktan giderek çıkmaktadır.²⁵⁰

Hermeneotik ve post yapısalcılığa göre, toplumsal ilişkiler öznenin davranışına indirgenemeyecek türdendir. Hermeneotik anlamlar ağı insan varlığında belirlenmektedir. Dolayısıyla bütünü tekil eylemlere indirilmesi mümkün değildir. Bu süreçte söylem önem kazanmaktadır.²⁵¹ “Söylem, insan öznelinin kendi içinde oluşturdukları ortak anlam dünyası olarak işlev görmekte ve böylece kişiyi etkileyen bir ön anlamlar dünyası önem kazanmaktadır.”²⁵² Post modern anlayışı değişen şartlar ve gelişmelerle toplumun sürekli yeniden yapılandığı kabul etmektedir. Bugün toplumun

²⁴⁷ Birgül Şimşek, “Gönüllü Kuruluşların Küreselleşmesi”, *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, (Der; Veysel Bozkurt), İstanbul, Alfa yayınları, 2000.ss. 329-342.

²⁴⁸ R. Aron, *Sanayi Toplumunu*, Çev.E.Gürsoy, Dergah Yay., İstanbul, 1997, s.122.

²⁴⁹ Avcı, a.g.e., s.69.

²⁵⁰ A.g.e., s. 68.

²⁵¹ Yılmaz, a.g.e., s.128.

²⁵² A.g.e., s.151.

Tönniesci anlamda “sözleşmeye dayalı” (Gesell Schaft) olmaktan daha fazla geleneksel-cemaatçi (Gemein schaft) toplum olmaya yöneldiği, toplumsal çatışmanın da, yer değiştirerek bireye ve statüye dayalı kimlikten, “cemaat” topluluklara dayalı kimliğe geçilme eğilimine girdiği gözlenmektedir. Diğer taraftan bireyin referans çevresini, devlet ve toplumdan ufak topluluklara (cemaat) yöneltmesini, kamu alanı yerine özel yaşam değerlerinin öne geçmesini doğurmaktadır. Kadı ki, karmaşık dünyada birey kendi yerini bulamadığı gibi, siyasette etkin olma ve siyasette etkin bireyine bu pasif kişiyi veri almaktadır. Ancak bu bağlamda post modernin bazı olumlu anlayışları da yıkarak yeni bir otoriter yenilik ve teslimiyet ile nihilizme yol açabileceği de belirlenmektedir.²⁵³

Enformasyon toplumunda bireylerin kendilerine ayıracakları zaman (sanayi toplumunun yoğun atmosferinden farklı olarak) çok fazla olduğundan, bireyler kendi istekleriyle -sosyal hayatlarını çeşitlendirmek için- sivil örgütleri, bir diğer ifade ile gönüllü kuruluşları oluşturmuşlardır. Bütün bunlar yanında ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yarattığı yeni imkanları yoğun bir şekilde kullanan sivil toplum kuruluşları böylece etki alanlarını daha önceki dönemlere nazaran daha da arttırmışlardır.²⁵⁴

2.1.9. Enformasyon Toplumunda Gelişmekte Olan Ülkelerin Durumu

Bir ülkenin nüfusunun sektörler itibariyle bölünüşüne göre, o ülkenin gelişme ölçütü açısından hangi kategoride yer aldığını belirtebiliriz. Az gelişmiş ülkelerde çalışan nüfusun en fazla yoğunlaştığı alan tarım sektörüdür. Gelişmiş ülkeler itibariyle bölünüşü arasında genellikle bir paralellik vardır. Okuma – yazma oranı düşükse çalışan nüfusun yoğunlaştığı sektör tarım olacaktır. Bunun tam aksi olduğu zaman çalışan nüfus hizmet sektöründe yoğunlaşacaktır.²⁵⁵

Artık bugün geri kalmış toplumların karşısında sadece gelenekselden moderne değil, post moderne geçiş problematiği konmuş bulunmaktadır. Bununda yeni

²⁵³ Yılmaz, a.g.e., s. 161-162.

²⁵⁴ Mithat Sancar, “Global Sivil Toplum Mu?”, *Birikim Dergisi*, S.130, Şubat 2000, İstanbul, s.25

²⁵⁵ Ö. Sayın, *İnsan Faktörünün Sosyal Ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri Ve Önemi*, İzmir, Yeni Kuşak Yayınları, 1983, s. 119.

arayışlar üretmesi beklenmelidir. Bu toplumlar iç dinamikleriyle ve yapısal olarak bu durumu yaşamasalar bile iletişim yoluyla yaşamakta ve elit düzeyinde bu çembere girmiş bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle nasıl az gelişmiş ülke aydınları modernleşme süreci gerçekleşmeden veya yaygınlaşmadan modernleşmenin ürünü olma ve etkilenme paradoksunu yaşamaktaysalar, bugün de toplumları sanayi sonrası aşamaya ulaşmadan sanayi sonrası ve post modernin ürünü olma veya ondan etkilenme çelişmesini yaşamaktadır. Bu süreçte kültürün manyetikleşmesi en önemli rolü oynar gibidir.²⁵⁶

Bugün gelişmekte olan toplumların karşısına örnek olarak sanayi sonrası ileri teknoloji toplumları konulmakta, belirli bir üretim düzeyine ulaşmamış ve ulusal sembol ve bütünleşme yaratamamış bu ülkelerden, yüksek refah toplumlarının standartlarını sağlaması beklenmektedir (hem içten hem dıştan istek var). Beklentiler artarken sistemin kapasitesi artmadığından yeni hayal kırıklıkları doğmaktadır. Sanayi sonrası toplumda yerel ve kültürel özellikler daha geniş bir iletişim olgusuyla bütüne bağlandığından kopuş olmazken, bu ülkeler ayrıca parçalanma tehlikesi de yaşanmakta, zaman zaman modernleşmenin sert politikalarına dönüş görülmektedir. Bu durum başka problemler de yaratmaktadır. Ayrıca globalleşen dünyada uluslararası faktörlerin ağırlık kazandığı, ulusal birimi aşan faktörler ve değişmelerin sınırlayıcı veya yol gösterici bir şekilde ortaya çıktığı ve etkili olduğu görülmektedir.²⁵⁷ Günümüzde kendileri sanayi ötesi toplum olma özelliklerini tamamen taşımadıkları için sendikal hareketler açısından güçlü bir yapıya sahip olsalar bile gelişmekte olan ülkeler, hem post endüstriyel toplumları örnek aldıkları hem de artık tek bir pazar özelliği gösteren dünya piyasalarının ürkütücü rekabet ortamında ayakta kalabilmek hedefleriyle söz konusu değişimi endüstri ilişkileri alanında yaşayacaklardır.²⁵⁸

“Emperyalizm ikinci dalga dünyasına çok şeyler verdi. Bu ülkelerin sömürülmesi ve bunlarla yapılan alışveriş siyasisedir ki, Avrupa görülmemiş ölçüde

²⁵⁶ Yılmaz, a.g.e., s.132-133.

²⁵⁷ A.g.e., s.142.

²⁵⁸ Kurtulmuş, a.g.e., s.96.

servete zenginliğe kavuştu. İkinci dalga ekonomisinin yapısı içinde yer alan ve onun duymak bilmeyen kaynak ihtiyacını karşılayan emperyalizm yer yüzünü kapladı.”²⁵⁹

“Doğuştan bilimsel ve teknik yeteneğe sahip olmayan bir ülke, kendini gereksinimlerinin bilincine varamadığı gibi başka yerlerde mevcut bilim ve teknolojinin yarattığı fırsatların bilincine varamayacak, kendi gereksinimleri için elinde bulunanlardan neyin uygun olduğunu da bilemeyecektir.”²⁶⁰ Üçüncü dünya ülkelerinin hemen hemen toplamı, uydular aracılığıyla gerçekleştirilen haberleşme konusunda teknolojik bilgiden yoksun, yine hiçbir üçüncü dünya ülkesi bir haber ajansı için hayati önem taşıyan araç – gereçleri kendisi üretemiyor. Bu bakımdan da üçüncü dünya ülkeleri, “gelişmiş” batı ülkelerine bağımlı durumlardadır. Bu teknolojik bağımlılık pratikte başka bağımlılıklara da en azında zemin hazırlıyor.²⁶¹

Birleşmiş Milletler, gelişmiş ülkelerin sahip olduğu bilgi ve teknolojisinin daha az gelişmiş ülkelere aktarılması için mevcut olanakların (araç-gereç) ve düzenlemelerin sistemli biçimde, yeterli destek ve çabalarla geliştirilmesi gereklidir. Gelişmekte olan ülkelerin kendi bilimsel ve teknik bilgi sistemlerine kendi bünyelerine, yeteneklerine üreticilerin yerleşim bölgelerine uygun bilgi sistemlerine sahip olmaları şarttır. Üretimcilerin ve bilgiyi kullananların yerlerinin belirlenmesi ekonomik ve sosyal gelişme için en başta gerekli bilgilere ağırlık vermelidir. Bu gibi iç bünyedeki sistemlerin yüksek düzeyde gelişmiş ülkelerin bilgi ağlarına / şebekelerine etkin biçimde bağlanmaları şarttır.²⁶²

“Bugün artık piyasanın gelişmesi son haddine varmıştır. Yeniden piyasaya bağlanacak hemen hemen hiçbir topluluk kalmamıştır. Yalnızca çok uzaklarda oturan bir avuç insan şu anda piyasanın dışındadır. Yoksul ülkelerdeki, ancak ucu ucuna insan geçinebilen yüz milyonlarca köylü bile, hiç olmazsa kısmen piyasa da ve onunla birlikte giden para sistemine bağlanmıştır.”²⁶³

²⁵⁹ Toffler, *Üçüncü Dalga*, s.135.

²⁶⁰ Aydın, a.g.e., s. 96.

²⁶¹ Avcı, a.g.e., s. 152.

²⁶² Aydın, a.g.e., s. 96.

²⁶³ Toffler, *Üçüncü Dalga*, s. 348.

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin emperyalizmine karşı koyabilmeleri için kendi teknolojilerini kendilerinin üretmeleri gereklidir. Bu ülkeler öncelikle endüstri aşamalarını eksiksiz olarak tamamlamalıdır. Aksi halde geri kalmışlığın bedelini acı ödemek zorunda kalabilirler. Artık gelişmiş ülkelerin sömürü aracı değişmiştir. Yeni sömürü araç “bilgi”dir. Bilgi emperyalizmin yeni versiyonudur. Gelişmemiş ülkeler bilişim teknolojisini ve ürünlerini ithal edip direk kendi toplumuna monte ettiği sürece kullanmak yerine bu teknolojiyi kendisi ürettiği zaman bu sömürüden ancak kurtulabilirler. Gelişmekte olan ülkelerin çağı yakalamak adına üzerine düşen sorumlulukları çok fazladır. Bu süreçte söz sahipleri olmaları için radikal ve ciddi dönüşümlere gitmelidirler.

Arslan’a göre “bilimsel bilginin evrenselliği” tezi yalnızca epistemik statükoyu elinde bulunduran Batının gücünün meşrulaştırılmasına hizmet eder. Bu statükoya karşı direnmenin tek bir yolu vardır: Rölativist stratejiyi benimseyerek, batı dışında kalan toplumların da kendi gerçeklerini yansıtan doğrularının bulunabileceğini öne sürmek. Böylece bilgi sistemleri arasındaki farklılıklar vurgulanmalıdır, benzerlikler değil. Rölativizm, entelektüel güce ve entelektüel statükoya karşı başvurabilecek biricik silahtır, biricik stratejidir.²⁶⁴

2.1.10. Madalyonun Diğer Yüzü

Enformasyon sürecinin insanlık tarihine kazandırdıkları -çok farklı, çeşitli ve renkli- yanında kaybettirdiği yanlarına yok değildir. Her kuramın veya yapılanmanın olumlu etkilerinin olması onun olumsuz yönlerini kapattığı anlamına gelmez. Burada enformasyon sürecinin olumsuz yanlarına değinilecektir.

Frankel, sanayi sonrası yorumcuların değişimleri hakkında fazla iyimser davrandıklarını, bütün yapılanmanın sorunsuz olduğunu belirttiklerini, karmaşıklığı romantik bir şekilde algıladıklarını ve dönüşümün kötü etkilerini küçülttüklerini, önemsizleştireceğini belirtir.²⁶⁵ Frankel sanayi sonrası yorumcularının olaylara ütöpik

²⁶⁴ Arslan, a.g.e., s.

²⁶⁵ Frankel, a.g.e., s. 80.

yaklaştığını söyler. O, post modern ve sanayi sonrası kavramlarda eksiklik olduğunu belirtir.

Bilgi toplumu maddi mal üretiminden çok bilgi üretiminin önemli olduğu; bu bilginin toplanması, işlenmesi ve dağıtılması ile ilgili faaliyetlerinin arttığı bir toplum yapısıdır. Bilgi toplumuyla beraber bilginin “sinerjik” etkisi toplumlarda, bilgi elitlerinin oluşması, bilgi çağının kişisel hak ve özgürlükler üzerine etkileri, bilgi ve teknoloji hırsızlığı bilginin hatalı ve kötü amaçlarla kullanılması, sağlık sorunları, çevre sorunları, monopolleşme eğilimleri ve az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin durumu şeklinde sıralanabilir. Bu problemlerin önceden bilinmesi çözümlerine yönelik araçların seçiminde yardımcı olacaktır.²⁶⁶

Toplum sanayi niteliğinden sanayi sonrası topluma doğru geliştiğinde otoriterin niteliği, üslubu ve toplumun siyasal yapısı da değişecektir. Bu doğrultuda Lash, günümüzde otoritenin değer kaybettiğini ancak ideoloji ve zor kullanımıyla sosyal kontrolün hala mümkün olduğunu belirtmektedir. Zira sanayileşmesiyle birlikte toplumda bilgi ihtiyacı artacak, zorlama “disfonksiyel” hale gelecektir.²⁶⁷ Sanayi sonrası toplumdaki siyasal ve toplumsal yaşama bakışlar, hala daha, çok geleneksel “devlet” ve “sivil toplum” kavramları çevresinde örgütlenmiştir. Burada sözünü edilen devlet kurumları ekonomiden yada belirli toplumsal oluşumların “sivil” ve “kültürel” ilişkilerinden -ve kurumların ayrık, salt siyasal- yönetsel aygıtlarına indirgemek yönündeki yaygın eğilimdir. Devlet ve sivil toplumun çok boyutlu yorumu, paradoksal olarak, sanayi sonrası toplayıcıları tarafından geleceğin dalgaları olarak görülen sosyo-politik gelişmelerle (örneğin elektronik ev) kesinlikle bağdaşmamaktadır.²⁶⁸

Hızlı bilgi artışının yol açtığı değişme ve gelişmelerin, bireye ve toplumsal yaşama sağladığı refah yanında gerek toplumsal yaşam gerekse kişinin bireysel psikolojik yaşamına olumsuz bazı etkileri de söz konusudur. Hızlı değişimin bu olumsuz etkileri ile başa çıkmanın da günümüz insanın önemli gereksinimleri yer aldığı

²⁶⁶ Selim Şanlısay, “Bilgi Toplumunda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar” D.E.Ü.İ B.F Dergisi,

C.14, S. 2, ”, İzmir, 1999, s. 169.

²⁶⁷ Yılmaz, a.g.e. s.140.

²⁶⁸ Frankel, a.g.e., s.223.

düşünülmektedir.²⁶⁹ Bilgi çağı, sistemleştirilmiş makinelere geçirilmiş makinelere yayılmış, makinelere alınmış bilgisiyle, benim kendimle olan ilişkimde nerede duruyor? Bilgi çağının insanı kendisiyle ilişkisinin farkında mıdır? İçine düşürüldüğü aşinalıklar dünyasında yani onu sürekli meşgul eden, oradan oraya koşturan, onun vaktini alan dünyada kendisini hatırlamaya vakti var mıdır? Kendisi ona “verilmiş” yapılandırılmıştır: Kendisiyle o denli yapışıktır ki böylesi sersemleştirici, itme ve çekmelerin dünyasında ancak beklentilerinin dışında başarısızlığa uğrayınca; hastalıklar, ölümler, terk etmeler, yitirmeler karşısında kısa bir süre için de olsa, kendini hatırlayabiliyor. Öyleyse bilgi bizi, kimle, hangi dünyayla bilgisini gözümüze dayadığı buzlu camın ardından (yada televizyon, bilgisayar camının ardından) gördüğümüz bir dünya nasıl bir dünya bu hiç düşünüyor muyuz.²⁷⁰

Yeni teknoloji çok sayıda insanın evinde çalışmasına olanak verecekse aile yapıları ve cinsiyetlerin rolü ve ne olacaktır? Mevcut siyasal, dinsel eğitsel kurumlar ve iletişim kurumları açıktan açığa merkezi ve hiyerarşik toplumsal yapılarca biçimlendiriliyorsa, kamuya ilişkin ve özel hangi sanayi sonrası ilişkiler daha çok demokrasi, hoş görü ve eşitlik sağlayabilir? Ulusal düzeyde arabulucu kurumlar olmaksızın yerel planda ve dünya çapında toplumsal yaşamın örgütlenmesi mümkün müdür? Merkezi devlet kurumları olmaksızın eğitimde, hukukta vb., evrensel değerler olabilir mi yada siyasal ve kültürel kurumların merkezden kopuşlarıyla birlikte yeni bir taşralık ve yeniden feodalleşme dalgası mı gelecek? Sosyalist çoğulculuk ve tabanda demokrasi, taşralılıktan sıyrılan değerleri yeniden üreten devlet planlaması, ulusal egemenlik ve kültürel kurumlar olmaksızın varlığını sürdürebilir mi?²⁷¹

Teknoloji severler, hepimiz bilinmeyene doğru, tam anlamıyla çılgın bir maceraya sürüklüyorlar. Çoğu insan teknolojik ilerlemenin bize neler yaptığını kısmen anlamakta, ama bunun kaçınılmaz olduğunu düşündüğü için buna karşı pasif bir tavır almaktadır. Ama bunun kaçınılmaz olduğunu düşünmemektedir.²⁷² Medya da bu denklemin dışında tutulamaz. Medyanın, özellikle televizyonun demokrasiyle ikili bir

²⁶⁹ Fındıkçı, a.g.e., s. 5.

²⁷⁰ Ahmet İnam, “Bilgi Çağının Cehaleti”, Bilgi Toplum Dergisi, Nisan 1998, S.1, s. 51.

²⁷¹ Frankel, a.g.e., s. 67.

²⁷² Unabomber, *Sanayi Toplumu ve Geleceği*, Kaos Yayınları, İstanbul, 1996, s. 79-80.

ilişkisi vardır. Bir yanda küresel bir enformasyon toplumunun ortaya çıkışı güçlü bir demokratikleştirici güç işlevi görürken, öbür yanda televizyon ve diğer kitle iletişim araçları. Açtıkları kamusal diyalog zeminini, politik sorunları bayağılaştırıyor, kişiselleştirerek kendi elleriyle yok etmeye çalışıyorlar. Hatta, dev çok uluslu medya kuruluşlarının gelişip büyümesi, seçimle gelmeyen işletme yöneticilerinin muazzam bir gücü kontrol edebilmeleri anlamına gelmektedir.²⁷³

Ekonomik bir depremin ilk titreşimlerini hissedilmektedir ve bu depreme hazırlanılması gerekmektedir. Bazı kişiler, hali hazır bunalımın kaştan uygulamaya konulduğunu bile söylüyorlar. Bu görüşe göre bir miktar işsizlik işçileri daha fazla uysallaştırmış ve ücret indirimleriyle sendikaları eritmektedir. Kadınlar ve azınlıklar uğrunda yıllar yılı mücadele verdikleri kazanımlardan vazgeçmeye zorlanıyorlar. Gelir eşitsizlikleri büyüdükçe ekonomik yük eşitsizce taşındıkça daha az adil bir toplum haline geliyoruz. Üstelik sosyal yardımların kesilmesi, işçileri her ne pahasına olursa olsun iş piyasasına girmeye düşük ücretlere boyun eğmeye ve kötü iş şartlarını kabul etmeye mecbur etmektedir. Kısacası, işsizlik havuzunun büyümesi sirkelerin ücretleri düşürülebileceği ve karlarını çoğaltabileceği anlamına gelmektedir.²⁷⁴

2.1.11. Çalışma Hayatındaki Dönüşümler

Çalışmanın genel bir tanımı yaparak çalışma hayatını, ilişkilerini ve bunlar üzerinde etkili olan faktörleri analiz edilecektir. Bu kavramların dünü, bugünü ve yarını sorgulanarak enformasyon toplumundaki “çalışma hayatı” anlatılacaktır.

Çalışma; bir kullanım değeri olan mal veya hizmet üreten her türlü etkinliktir. Yani, insanın yarar sağlamak amacıyla aklı, elleri, alet ve makine yardımıyla madde üzerinde uygulandığı ve sonunda insanı etkileyerek onu değiştiren eylemlerin tümüdür. Çalışma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, boş zaman kavramı ile aralarındaki farkın ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre çalışma; gerginlik, çaba gayret ve zahmet içermektedir, oysa boş zaman zorlamasıdır ve varoluşu sürdürmek

²⁷³ Antony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.93.

²⁷⁴ Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, ss.19-20

için zorunlu değildir. Çalışma diğerleri için harcanmış zamandır, boş zaman ise insanın kendi zamanıdır.²⁷⁵

Modern sanayi toplumunun klasik devrinde, çalışma hem bireysel hayatın hem de toplumsal düzenin ve tüm toplumun hayatta kalma kapasitesinin can damarıydı. Bir insanın yaptığı iş onun geçimini sağlıyordu, ama yaptığı işin türü o insanın yakın çevresinde ve o “toplum” adı verilen imgesel bütün içinde mantıklı olarak arzu ve talep edebileceği mevkii belirtiyordu. Çalışma, kişinin toplumsal statüsünü ve öz sayısını belirleyen ana faktördü. Kendi kendine yeterek (servet sahibi) özgür bir hayat geçirenler hariç, sen kimsin? Sorusu çalışılan işyeri ve bu işyerindeki sıfat gösterilerek cevaplandırılıyordu. Sınıflandırmaya ve kümelenilmeye olan düşkünlüğü ve becerikliliği ile bilinen bir toplum için, işin türü, tüm diğer yaşamsal kriterlerden önce gelen belirleyici ve esas sınıflandırmadır. Bir kimsenin kendisini karşılaştırabileceği ve kendi yerini belirleyebileceği denklerini, saygı borçlu olduğu üstlerini ve itaat umabileceği ve talep edeceği astlarını belirtiyordu. İşin türü, kişinin sosyal yaşantısında yakalayıp sürdürmesi gereken standartları ‘yükselmek için’ girişebileceği ve kaçınılması gereken rekabetleri belirliyordu. İş kariyeri hayatın izleyeceği yolu gösteriyordu ve geçmişe dönüp bakıldığında kişinin hayati başarıları ve başarısızlıklarının süresini oluştuyordu.²⁷⁶

Çalışma hayatına dair bu yaklaşımlar ve yaşananlar Tönnies’in Gemenshaft’ındaki (cemaatvari) bireylerin ve toplumların gencl niteliklerinden birine benzetilebilir. Örneğin, cemaatlerdeki bireye “sen kimsin?” diye sorulduğunda, birey falancanın oğluyum veya falancanın kızımıym diye cevap vermektedir. Bireyi anlatan, onun varlığını onaylatan ve toplumsal statüsünü belirleyen soyu, sopyu ve atalarından kalan maddi ve manevi mirasıydı. Modern klasik çağda da birey bizzat çalıştığı iş nispetinde bir değerlendirmeye tabi tutuluyordu onun tüm hayatı buna göre şekillenmekteydi.

²⁷⁵ Bozkurt, ...Yeni Çalışma Etiği ..., Alesta Yayınları, Bursa, 2000, ss. 16-17.

²⁷⁶ Z. Bauman, Çalışma Tüketim ve Yeni Yoksullar, (Çev. : Ümit Öktem), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999, s.30-31

2.1.11.1. Endüstri Toplumunda Enformasyon Toplumuna Geçiş

Sürecinde Çalışma Hayatı ve İlişkileri

Yaşanan bunalım bir yeniden dağıtım veya aşırı üretim yada yetersiz üretim, veyahut düşük verimlilik bunalımı değil, bir yeniden yapılanma bunalımıdır. Eski ikinci dalga sanayi devri ekonomisinin ve farklı prensiplerle çalışan yani bir üçüncü dalga ekonomisinin ortaya çıkmasıdır.²⁷⁷ Üçüncü dalga sanayilerinde kesinlikle farklı sosyal, örgütsel, kültürel ve çevresel yönleri sahip kitle imalatının yerini kaybettiğini, balyozu andıran lazer ışınından daha iyi hiçbir şey anlatamaz.²⁷⁸

2.1.11.1.1. Endüstri Toplumunda

Genel hatlarıyla endüstri çağındaki çalışma hayatının bir kurumu olan işletmelere göz atarsak bu iki toplum (endüstri ve enformasyon) arasındaki dönüşümü daha iyi görebiliriz.

Modern yönetim tarzı işletmeyi otoriter hale sokmaktadırlar. Otoriter yönetim, işletme yöneticilerinin çalışma şartları hakkında işçilere münazaraya girişmesini engellemez, ancak işletme içinde çalışan işçilere işletmeyi kendilerinin idare ettikleri hissini vermek ve demokratik usulleri yerleştirmek imkansızdır. İşçilerin hepsini işletmenin yönetimine aktif bir şekilde iştirak etme arzusunda oldukları henüz ispatlanmamıştır. İşletmenin yönetimi sevk ve idarecilerin elindedir. Sevk ve idareciler; yönetim ve idare ruhuna malik insanlar olup, teşkilatın teknisyenleridir.²⁷⁹

İşletme otoriteler yönetimini muhafaza etmektedir. İster özel ister kamu işletmesinde olsun; işçilerin işletmeye olan ruhi ve moral bütünleşmesi sağlanmıştır. İşçilerin büyük bir işletmede çalışırken, kendileri için çalışmadıklarını hissetmeleri veya patron için çalıştıklarını kavramaları bazı çevrelerce kabul edilmektedir. Oysa bu problemin altında çok büyük gerçek yatmakta olup, işçilerin davranış biçimleri ve taşıdıkları psikoloji oldukça önemli bir unsurdur.²⁸⁰ Otomasyon iş görenlerin çalışma

²⁷⁷ Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, s. 23.

²⁷⁸ A.g.e., s.29.

²⁷⁹ Raymond, Aron, *Sanayi Toplumu*, s. 218.

²⁸⁰ Aron, a.g.e., s. 217.

düzeninde köklü değişiklikler getirirken onların çalışma alışkanlıkları, gelenekleri, davranışları ve ruhsal yapıları üzerinde çeşitli olumsuz etkiler yaratmıştır. İnsanlar, makineleri kendilerine hizmet eden araç olarak yaratırken, daha sonraları makinelerin tutsağı olmuşsa bunu nedenini teknolojinin araç niteliğinden amaç niteliğine dönüşmesinde aramak gerekir. İnsanın kendi buluşlarının efendisi veya kölesi olması otomasyonun en önemli sonucunu oluşturur.²⁸¹

Modernleşmenin öncülerinin karşılaştığı asıl sorun, yaptıkları işin amacını belirleyerek ve akışını kontrol ederek bu işte anlam bulmaya alışmış insanlar, hünerlerin ve çalışma kapasitelerini, şimdi başkaları tarafından tayin ve kontrol edilen ve yerine getirenler için artık hiç bir şey ifade etmeyen görevlerin yürütülmesinde harcamaya zorlama gereksimiydi. Bu sorunu çözümenin yolu işçileri, iyi yaptıkları bir işin gururundan mahrum kalıp anlamını kavrayamadıkları bir görevi yerine getirirken düşüncesiz bir itaat göstermeye alıştırmayı amaçlayan kör bir talimdi.²⁸²

Endüstri ilişkileri sistemine etki eden faktörler şöyle sıralanabilir:

- İş piyasasının genel arzu talep dengelerini oluşturan pazar güçlerinin ilk sırayı aldığı kabul edilir.
- Kurumsal kuvvetler olarak tanımlanan; şirketler, sendikalar ve hükümetler gibi çeşitli organizasyonların karşılıklı tesiridir.
- Aile yapıları, gelenekler, inanışlar, sınıf, kültür ve ayrımcılık gibi unsurların oluşturduğu sosyolojik kuvvetlerdir.²⁸³

Endüstri devriminin getirdiği sanayileşme olgusuyla yaygınlaşan ve modernizmin getirdiği prensiplerle, yaklaşımlarla şekillenen iş hayatı; sürekli değişimin yaşandığı dünyamızda iyisiyle kötüsüyle ömrünü tamamlamış ve yeni yapılanmalarla (bilgiyle donatılmış) enformasyon toplumu olgusuyla karşımıza çıkmıştır. Evet, günümüz çalışma hayatında yaşanan derinden dönüşümler işletmelerimizi çağın

²⁸¹ Sabuncuoğlu ve Tüz, a.g.e., s.108.

²⁸² Bauman, *Çalışma Tüketici ve Yeni Yoksullar*, s.16

²⁸³ Numan, Kurtulmuş, *Sanayi Ötesi Dönüşüm*, İstanbul, İz Yayınları, 1996, s.60-61

şartlarına ayak uydurma zorunda bırakmıştır. Bu yeni çağda işletmelerimizi zorlu, dinamik, sürekli yenilik isteyen dönemler beklenmektedir.

2.1.11.1.2. Enformasyon Toplumunda

Yeni üretim biçiminde geçmişten optimum stokla çalışma anlayışı yerine “Just In Time” denilen sıfır stokla ve sipariş usulü çalışma anlayışı yaygınlık kazanmaktadır. Böylece üretim biçimi de doğal olarak çok farklılaşmakta ve bireylerin taleplerine daha kolay cevap verebilir hale gelmektedir. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda araştırma yapılmasına ilişkin anlayışın yerini, sürekli araştırma anlayışının olmaya başladığı görülmektedir. Ancak esnekleşme Oğuzman’ın dediği gibi kararsızlaşma değildir. Esneklik çok sayıda kural ile sağlanabilir. Amaç rekabetti olumsuz etkileyen kuralların uzatılmasıdır.²⁸⁴ “Çalışma ilişkilerindeki değişimin en güzel örneklerinden birisi işletmelerde personelle ilgilenen birimlerin geçirdiği sürekli yeniden isimlendirme ve kendilerini yeniden tanımlama gayretleridir.”²⁸⁵ Enformasyon toplumundaki çalışma hayatını daha ayrıntılı olarak ele alarak işletmelerin, kurum ve kuruluşların enformatik örgütlenişini inceleyelim.

2.1.11.2. Enformasyon Toplumunda İşlemelerin Durumu ve

Enformatik Örgütlenişi

Yeni çağın önemli unsurlarından birisini Schumacer’ın “küçük güzeldir” ilkesi oluşturmaktadır. Çünkü kitle üretimi yapan dev firmaların istikrarsız piyasalara karşı küçük firmalar kadar uyum göstermediği anlayışı oldukça yaygındır. Bu anlayışa göre sadece esnek uzmanlaşmış küçük firmalar kriz şartlarına daha kolay uyum sağlayabilirler.²⁸⁶ Yeni ekonomiyi tarif ederken küçük kurumların daha etkili ve başarılı olduklarını görüyoruz. Günümüzde üretilen ürünlerin çoğu orta ve küçük işletmelerde olmuş, büyüklerde ise istihdam kapasitesi küçülmüştür. Zamanla ticari şirketlerin

²⁸⁴ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.54

²⁸⁵ Ali Rıza, Büyüksullu; “Bilgi Çağı Değişim ve yeni Çalışma İlişkileri”, *Bilgi ve Toplum Dergisi*, S. 1, Nisan 1998, s. 5 .

²⁸⁶ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s. 59.

yapıları ve çalışma anlayışları değişmekte ve ticari süreç hiyerarşiden uzak anti bürokratik ve esnek bir şekil kazanmaktadır.²⁸⁷

Artık kalite dünyanın her yerinde üretebilmektedir. Rekabet farkını sağlayan şey, pazara girme ve yenilik hızı olmuştur. Tek bir bireyden bile oluşabilen küçük şirketler bu açıdan, büyük bürokratik rakiplerini her karşılaşmada yenebilecek konumdadır. Dolayısıyla kendilerini küçük şirketler olarak yeniden kurup, enformasyonun şartlarına ayak uydurmayan büyük şirketler işten el çekmek durumunda kalacaklardır.²⁸⁸ Artık günümüzde; enformasyon toplumunda, endüstri toplumunda görülen dev fabrikaların, firmaların yerini küçük ve orta boy işletmelerin aldığını görmekteyiz. Bunlar bürokratik işlem ve süreçlerde dev fabrikalar gibi fazla göze çarpmamaktadır.²⁸⁹

Enformasyonun yoğun yapısını kazanmamış, müşteri ve alıcıları çeken şeyin kaynağı olarak bilgiyi ve işyerine getirip vermesinin bir aracı olarak enformasyon toplumuna bağımlı hale gelmemiş tek bir sektör, tek bir şirket, herhangi türden tek bir örgütlenme bulmak imkansızdır. Bir “bilgi şirketi” olmanın ne anlama geldiğini görmek için; şirketlerin duvarları içindeki enformasyon devrimine, bakıp şirketlerin işlem yaptığı enformasyon sarf hacminde meydana gelen olağanüstü artışa ve bununla ne yaptıklarını, stokları, depoları ve başka fiziksel varlıkları ikame etmek üzere enformasyonu kullanarak nasıl hem paradan, hem de zamandan tasarruf ettiklerini görebiliriz. Daha sonra bilgi temelli şirketlerin geleneksel biçimlerinden farklı olarak nasıl örgütlenmiş olduklarına tanık olabiliriz.²⁹⁰ Kısaca; günümüzde endüstri toplumuna has işletme yapılarının yerini bilişim teknolojisiyle donatılmış mikro örgütlenmeler olmaya başlamıştır. Artık ulusal pazarların sınırlarını aştığımız, yakın komşularımızla kuramadığımız iletişimi yer ve zaman sınırlaması tanımadan saniyelerle dünyanın bir ucundaki bir insanla yoğun ilişkilerle kurduğumuz şu günlerde, küresel

²⁸⁷ Kozlu, a.g.e., s.6.

²⁸⁸ John Naisbett, “Ulus Devletlerden Ağlara”, Geleceği Yeniden Düşünmek, (Der. Rowan Gibson), İstanbul,1997, s. 190.

²⁸⁹ Bozkurt, a.g.e., s.75.

²⁹⁰ Thomas Stewart, Entellektüel Sermaye, (Çev.: Nurettin Elhüseyni), Kontent Kitap, BDZ Yay., İstanbul, 1997, s. 55.

piyasa ortamındaki kıran kırana rekabette ayakta kalabilmek için her işletmenin enformatik donanımını (belirsizlikler içerisinde bulunduğumuz bu dünyada) her şeyden önce iyi bir şekilde yapması gerekir.

Günümüz bilgi teknolojilerinin en büyüklerinden birisi olarak kabul edilen Microsoft'un sahibi Bill Gates'e göre yeni dönem ve bilgi şu şekilde açıklanmaktadır: "Bir zamanlar umut veren bir yatırım ipucu, eskidiğinde veya yaygın olarak bilindiğinde yararsız olabiliyordu. Yine de, bilgi oluşan dünya ekonomisinde merkezi bileşenlerden biri olarak görünüyordu."²⁹¹

"Enformatik çağda çalışma birimleri küçülmektedir. Çoğu ürünle birlikte operasyon ölçekleri de minyatürleşmektedir. Çoğu aynı adale işini yapan büyük sayıda işçinin yerine, farklılaşmış küçük çalışma ekipleri geçmektedir. Büyük işletmeler küçülmekte ve çoğalmaktadır."²⁹² Yeni çağdaş insan, makinenin bir parçası (meta) olmaktan çıkıp kendi düşüncelerini, kararlarını çekinmeden şeffaf bir işletme ortamında dile getirme özelliğine sahip olmuştur. Yoğun hiyerarşi bloğu ortadan kalktığından kim lider kim iş gören belli değildir. "Bundan yirmi yıl sonra, büyük bir ticari işletme ya da devlet kurumu gibi tipik büyük kuruluşlarda, bugünkü örneklerinde bulunanların yarısı kadar yönetim kademesi, üçte birini aşmayacak 'yönetici' bulunacaktır."²⁹³ Her etkinlik hep birlikte (ortak aklın ürünüyle) hiçbir statü ayrımı gözetilmeksizin yapılabilmektedir. Sektörlerdeki atmosfer bilişim teknolojisinin getirdiği iklimle tamamen değişmiştir, örgütlenmeleri daha uzun vadeli, yenilikçi, üretken ve kalitelidir. Çünkü her şeyden önce insan merkezli hareket etmektedir.

"Endüstri sonrası çağın gelişi, insanoğlunun çalışmanın zulmünden kurtuluşunda önemli bir kilometre taşı olarak kutlanmaktadır. Bu yeni blok çağının

²⁹¹ Bill Gates, **Önümüzdeki Yol**, (Çev: Esra Davutoğlu ve Alper Erdal), Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999, s.22

²⁹² Alvin ve Heidi Toffler, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak**, İnkilap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s.45

²⁹³ Peter F. Drucker, **Yeni Gerçekler**, (Çev: Birtane Karanakçı), Ankara, Türkiye İş bankası Yayınları, 2000, s.211

kahinleri evlerin elektronik villalara dönüştüğü, bilgi işçilerinin istedikleri zaman istedikleri yerden küresel ekonomiye bağlanabildikleri bir dönemdir.”²⁹⁴

2.1.11.2.1. İşçinin Artan Rolü ve Konumu

Yapılan işin niteliğinin değişmesi iş ahlakının ve moral değerlere yönelişi de son derece etkilemiştir. Mikro teknolojinin gelişmesi, bilgi işçisinin artışı, monoton işlerinin azalması, rekabetin öneminin artması, “yaratıcılığın” anahtar kavram olmasına yol açmıştır. “Kas gücüne dayalı üretiminin egemen olduğu insan – makine ilişkisinin yerini, bilgi toplumunda insan – insan ilişkisi almıştır. Dolayısıyla bürokratik iş örgütlenmesinden vazgeçilerek insan duygusal yönüne ağırlık verilmeye başlanmıştır, işin verimi bilgiye sahip olan bireyin konsantrasyonuna bağlıdır.”²⁹⁵

Toffler’a göre üçüncü dalga işçisi daha bağımsız, daha üretkendir ve artık makinenin bir uzantısı olmaktan çıkmış üretenin kendisi olmuştur. Tipik olarak, maharet sahibi veya uzmanlaşmış bir işçidir. Sanayi devriminden önceki, el aletleri çantası sahibi zanaatkarlar gibi -eğer onlara isim kaymak isterseniz- “beyin işçileri” bir “zihin aletleri çantası”na benzer özelliklerle enformasyona sahiptir. Onlar, maharetsiz fabrika işçilerinin hiç sahip olmadığı “üretim araçlarına” sahiptir. Yeni işçiler birlerinin yerine geçebilen montaj zinciri işçilerinden çok bağımsız zanaatkar işçilere benzerler. Daha gençtirler, daha iyi eğitim görmüşlerdir. Rutinden tam anlamıyla tiksiniyorlar ve işi kendi usullerine göre yapmak için patronun kendilerini rahat bırakmasını isterler. Tek söz isterler, değişimi belirsizliğe, esnek örgütlenmeye alışkındırlar. Yeni bir gücü temsil ederler ve sayıları giderek artmaktadır. Bu işçilerin bir araya gelip bir çoğunluk oluşturması diğer gruplara göre daha zordur.²⁹⁶ Toffler bunlara “Cognitarya” adını vermektedir.

İş yerinde insanları etkin bir biçimde örgütlenmenin anahtarı; katılım ve yetkilendirmedir. Günümüzde bir çok şirketinin temel kuralı şudur: Bütün durumlarda sağ duyuyu kullanmak “Lincoln Electik”te ise şu anlayış benimsenmiştir: Her işçi yönetici, her yönetici işçidir. Etkinliğinin ana yolu kendi kendini yönetmektir.

²⁹⁴ John Barnet-J. Cavanagh, **Küresel Düşler**, (Çev: Gülden Şen, Sabah Yayınları,), İstanbul, 1995, s.26.

²⁹⁵ Bozkurt, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye.**, s.69 - 70.

²⁹⁶ Toffler, **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor**, s.49.

Maliyetini en fazla yükselten şey gereksiz yönetim katmanlarıdır. Hakiki değişime doğru ilk adım, başkalarınca koşullandırılmayı reddedip, kendi kendimizi koşullandırmaktır. Değişim süreci o zaman başlar. Öbür türlü değişim değil seraptır.²⁹⁷

2.1.11.2.2 İşletmelerin Müşteri Merkezli Yapısı

İçinde yaşadığımız dönemin en önemli özelliği, ülkelerin politik sınırlarını muhafaza edilmesine rağmen ticari sınırlarının giderek erimekte olduğudur. Bunun sonucunda, her ülkede her sektöre giderek daha çok sayıda rakip satıcı girmektedir. Piyasalarda benzer işlevliği gören mal ve ya hizmet alternatifi arttığı ölçüde, müşterinin gözünde fiyatlar önem kazanmaya başlamakta ve rakip alternatifler arasındaki fark ne denli az belirgin olursa müşterinin fiyata duyarlılığı o denli artıyor, rekabet fiyat rekabeti haline gelmeye başlıyor. Bu durumlarda en ucuza üretebilen ve ucuza satabilenler kazanmaya başlamaktadır.²⁹⁸

Demining'e göre; kalite, maliyet, üretkenlik ve kâr arasında yakın bir ilişki vardır. Kalite yükseldikçe maliyetler azalır. Bu bir zincirleme reaksiyon başlatır. Daha iyi kalite, daha düşük maliyet ve daha yüksek üretkenliğe yol açar. Maliyetleri düşüren şirket, tasarrufunun bir kısmını düşük fiyatlar şeklinde müşteriye yansıtır. Müşterilerin keyfine diyecek yoktu, kalite yükselmiş, fiyat düşmüştür. Bu durum şirketin pazar payını arttırır ve yeni istihdama yol açmıştır.²⁹⁹ Sürekli değişimle müşteri üretim sürecine iyice yaklaşmaktadır. Bazı kuruluşlarda müşteri şirket haberleşme bağları vesilesiyle müşterinin istediği malın özelliklerini doğrudan doğruya şirketin bilgisayarında üretimi ona göre düzenlemesi aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Bu uygulama yaygınlaşırsa, üretim sürecinde kimin müşteri kimin üretici olduğu ayırt edilemeyecek duruma gelecektir.³⁰⁰

“Wal-Mart mağazalarının kurucusu Sam Walton, hakiki patronun müşteri olduğunu, müşterinin şirketteki herkesi kovabileceğini söylüyordu. Bunu nasıl yapar?

²⁹⁷ Mustafa Özel, *Yöneticilik Dersleri*, İz Yay., İstanbul, 1996, ss.40 – 43.

²⁹⁸ Arman Kırım, *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, Sistem Yay., İstanbul, s.31

²⁹⁹ Özel, a.g.e., s.157.

³⁰⁰ Toffler, *Üçüncü Dalga*, s. 253.

Gayet basit: parasını başka bir yerde harcayarak. Paranın sizin malınıza harcanmasını istiyorsanız, hem ürün kalitesine hem de müşterinin kendisine ihtimam göstereceksiniz. Fiyat, tali bir meseledir.”³⁰¹

Bütün gelişmiş ülkelerde, “üretici – tüketici” ilişkisindeki baskın güç değişmektedir. Üstün olan satıcı değil, müşteridir. Ne istediğini, ne zaman istediğini, nasıl istediğini ve ne şekilde ödeyeceğini satıcıya artık müşteri söylemektedir.³⁰² Bir müşteri, firmayla ne kadar uzun süre çalışırsa firma için o kadar değerli hale geliyor. Eski müşteri daha çok satın alıyor, firmanın zaman kaybını azaltıyor, fiyatlar konusunda daha hassas davranıyor ve beraberinde yeni müşteriler getiriyor. Üstelik bu müşterinin firma açısından geliş maliyeti de yoktur. Müşteri kaybı her zaman olmasa bile çoğunlukla firmanın kendi hatalarından kaynaklanmaktadır. Müşterinin ön planda tutulması öneminin artması ile ilgili olarak, yapılan araştırmalar, şikayetçi müşterinin sadık müşteri haline getirilmesinde ilk telefona olumlu cevap almasının çok etkili olduğunu, sonradan işi görülse bile ilk telefonda memnun kalmazsa sadakatinin yarı yarıya azaldığını göstermektedir.³⁰³

Sanayi döneminde işletmeler birimlere ayrılmıştı ve belli konuda uzmanlaşma söz konusu değildi veya sistemli bir şekilde örgütlenmemişlerdi. Bir işletmeyi müşteri herhangi bir soruna çözüm bulabilmek için aradığında, onunla birebir muhatap olacak meramına cevap verecek ve telefonla ilgilenecek bir eleman yoktu. Enformasyon süreciyle birlikte işletme yönetimi bireyler arasında paylaşıldı ve herkes uzman olduğu (yeteneği becerisi ölçüsünde) konuyla birebir ilgilenmeye başladı. Günümüzde herkes kendi alanının organizasyonu ile en iyi şekilde ilgilenmekte ve sorumluluklarını yerini getirmeye çalışmaktadır. Firmaların bu şekilde örgütlenmesi müşterin firmaya bütün güvenceleriyle bağlanmasını sağlar, aksi halde müşterinin ilk günden kaçması kaçınılmazdır.

³⁰¹ M. Özel, a.g.e., s. 14 .

³⁰² Michael Hammer ve James Jnampy, **Değişim Mühendisliği**, (Çev. Sinem Gül), Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997, s.16.

³⁰³ Özel, a.g.e., s. 149

“21. yy.’da şirketlerin rekabet edebilmelerini sağlayacak ve yeniliklere açık olabilecek şirket kültürünün özelliklerinden biri; yönetim grubu şirket sahnesindeki çeşitli oyunculara gönülden, dürüstçe ve içtenlikle değer verir. Bunun yanında müşteriler başta olmak -ama müşterilerle sınırlı olmamak- üzere, müşterilerden tedarikçilere elemanlara ve hissedarlara dek, işlerini destekleyen temel unsurlara büyük önem verirler.”³⁰⁴

2.1.11.2.3. İşletmelerde Öğrenmenin Önemi

Enformasyon toplumundaki hızlı bilgi artışının, genel olarak toplumu etkilemesi yanında toplumdaki örgütleri (kurum-kuruluşlar-işletmeler) kısaca iş hayatını da etkilemesi söz konusudur. Nitekim hızlı bilgi artışı günümüz örgütlerin bilgi organizasyonuna dönüşmelerine neden olmaktadır. Böylece örgütlerinde yeni bilgilere ve teknolojilere uyum sağlamak için öğrenen organizasyonlar olmaları gerekmektedir.³⁰⁵

Bir zamanlar üretim ve pazarlama gücü rekabette önde olanın garantisiydi. Ancak artık daha hızlı öğrenebilen kurumlar rekabette daha fazla yol alabiliyorlar. Ama burada unutmamak gerekir ki, tüm varlıkların zaman içerisinde aşınmaya uğraşabileceği gibi, “bilgi” de yıpranabilir bir varlıktır. Teknoloji ve müşteri ihtiyaçları değiştikçe, aynı doğrultuda bilginin de değişmesi gerekir. Tüm bu nedenlere kurumlar yatırım kararları verirken, eskiden olduğu gibi sadece fizikli varlıklara yatırım yaparak öncü olunamayacağı bilmeli, en az bunlar kadar önemli olan bilgi sermayesini de sürekli yenilenmelidirler.³⁰⁶ Öğrenen kurumda durum farklıdır, buralarda öğrenme olanakları yalnızca şirketin sakinlerine ayrılmamıştır. Çaycısından yöneticisine kadar öğrenme her an her yerde, herkesle olabilmektedir ve öğrenme yalnızca eğitim bölümünün sorumluluğunda değildir, herkesin sorumluluğu haline gelmiştir. Bilgi akışı iki yönlüdür; bireyler şirketlerinden öğrenirken şirket de bireylerden öğrenir.³⁰⁷

³⁰⁴ Jhon, Kotter, “Kültür ve Koalisyonlar”, Geleceği Yeniden Düşünmek, (Der. Rowan Gibson), Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1997. S. 149

³⁰⁵ Fındıkçı, a.g.e., s.26

³⁰⁶ Kırım Arman, Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim, Sistem Yayıncılık, İstanbul, s.80.

³⁰⁷ Barbara J. Braham, Öğrenen Bir Organizasyon Yaratmak, Rota Yay., 1998, İstanbul, s 26.

Sürekli değişim halinde bulunan dünyamızda öğrenme rekabet avantajı sağlayan birkaç şeyden birisidir. Eğer “öğrenen bir organizasyon yaratmak” amacına ulaşırsa, kurumunuzu öğrenen bir organizasyona dönüştürmek için gereken rehberliğe sahipsiniz demektir.³⁰⁸ Öğrenmenin beklentilerinizi karşılaması için, organizasyonun amaçlarına ulaşması yolunda ihtiyacı olan yetenekleri belirleyerek, onların üzerine yoğunlaşan elemanlara ihtiyaç vardır. Eğer öğrenmeye bu şekilde yaklaşırsa, “kişisel gelişim”den ve “iş stratejilerin”den kazançlı çıkılacaktır. Çalışanlara yeteneklerini geliştirmede ve yardımcı olur ve stratejinizin kalbine bağlanmış olunur.³⁰⁹ İşletme kültüründe çağın şartlarına adapte olabilmek için etkin eğitim yanına bir ömür boyu sürecek bireye yol gösterecek olan örgün eğitim başlı başına büyük bir önemi vardır. Yaşadığımız süreçler belirsizliklerle ve girift değişim zincirleriyle ilerlemektedir. Bu zincir halkalarının zamanında ve sistemli olarak birleştirebilmek için “öğrenme” faktörünü sürekli hale getirmek gereklidir.

2.1.11.2.4. İşletmeler Arası Uzlaşma

Drucker’a göre kapitalist ötesi toplum, yapısı itibariyle hem kapitalist toplumdur, hem de sosyalist toplumdur farklı olacaktır. Bunların her ikisinde de kuruluşlar mümkün olduğu kadar çok sayıda faaliyeti kucaklamaya çalışmışlardır. Kapitalist ötesi kuruluşlarsa tam aksine kendi işleriyle uğraşacaklardır. Diğer işleri için başka kuruluşlarla işbirliği yapacaklardır. Buradan şaşırtıcı bir çeşitlilik sergileyen ortaklıklar ve iş birlikleri doğacaktır. “Uygun bir benzetme yapmak istersek, kapitalist ve sosyalist toplumların yapısı “kristalleşmiş” bir yapıyken, kapitalist ötesi bir toplumun daha çok bir sıvıya benzemesi düşünülebilir.”³¹⁰ Bu sıvı sürekli akış halindedir ve kendi içerisindeki çeşitli minerallerle devamlı yenilenme sancuları ve krizlerini yaşamaktadır.

Bu çağda en başarılı ekonomiler, büyük ve küçük firmaların birbirlerini rakip değil, birer eş olarak gördükleri ekonomiler olma eğilimindedir. Almanya ve Japonya’da büyük firmalar uzun bir süredir, eski zanaat üretimi geleneklerini muhafaza

³⁰⁸ Braham, a.g.e., s.101.

³⁰⁹ Judy Roseblum, “Öğrenmek Bir Yetenektir”, *Dünya Gazetesi*, (6 Ekim 2000), s. 9.

³¹⁰ Drucker, a.g.e., s.140.

eden küçük firmalar şebekesiyle işbirliği yaparak var olmuşlardır. Bu ülkelerdeki büyük firmalar çoğu zaman küçük sektörleri teşvik etmiş ve desteklemiştir.³¹¹

İşletmelerin; farklı olmanın başka yöntemleriyle uzlaşmayı içeren bir şekilde farklı olması gerekir. Yeni rakiplerinizin yaptığıyla sizin yaptığınız arasında bir uzlaşma olmalıdır. Çünkü uzlaşma olmazsa, her şey kolayca ve düşük maliyetle taksit edilebilir. Bu da tüm taraflar için yıkıcı bir savaşa yol açacaktır. Şirketler aynı ikna yöntemlerini kullanarak aynı müşteri grupları için rekabet etmeye başlayacak ve bu da genelde, kaybetmeye yol açan bir oyun olacaktır.³¹²

Bir çok önemli medeniyetin gelip geçtiği Anadolu'da "bir dükkanla çarşı olmaz" denir. "Global çarşı"da ise dükkanların güçlerini birleştirmeden ticaret yapmaları mümkün değil, yeni yeni şekillenmeye başlayan rekabet ortamında, getirilerini paylaşmayan kuruluşların varlıkları, kaynaklarını paylaşan tarafından paylaşılacaktır.³¹³ Enformatik örgütlenişle birlikte her firma kendi içersinde farklılıkları ve çeşitlilikleri barındırmakta. Çünkü bu firmaların temelini insan sermayesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla firma içersindeki her birey farklı yetenek, beceri ve potansiyeli ihtiva ettiği için her kurumun birbirlerinden alacağı ve öğreneceği şeyler her zaman var olmaya devam edecektir. Acımasız rekabet ortamında ayakta tutan bir değerinin varlığıdır. Bunlar gerektiğinde iş bölümü yapmayı bilmeli ve her zaman ulaşım içersinde olmalıdır.

2.1.11.2.5. Enformatik Çağda İşletmelerin İzleyeceği Strateji

Rekabetin her geçen gün şiddetlendiği, sektör sınırlarının neredeyse belirsiz olduğu, müşterilerinin giderek daha kaprisli hale geldiği bir dünyada, 1980'li yıllardan kalma rekabet anlayışıyla rekabet etmek mümkün değildir. Dünya değişmiştir ve giderek daha fazla değişmektedir. O nedenle, firmaların rekabet stratejilerini sürekli

³¹¹ Kumar, a.g.e., s.64.

³¹² Micheal Porter, "Yarının Avantajlarını Yaratmak", *Geleceği Yeniden Düşünmek*, (Çev. Sinem Gül; Der. : Rawson Gibson), Sabah Yayınları, İstanbul, s. 48.

³¹³ Nanif Gürdoğan, "Dünün Doğrusu Bugünün Yanlışı", *Yeni Şafak*, (7 Ekim 2000), s. 13.

yeniden gözden geçirmeleri ve hatta tekrar tekrar oluşturmaları bir zorunluluk halini almıştır.³¹⁴

Başarılı bir ekonomi sektörü olabilmek için farklı strateji uygulayan işletmelerin bazı farklı yöntemleri vardır. Örneğin, bazı şirketlerin, çeşitli ülkelerde üretim alanları bulunmaktadır. Bunlar, yabancı mola yüksek gümrük koyan ülkelerde, potansiyel kirlenme ve kazaların masraflarından kaçınmak için sınırlı ve sağlıksız uygulamalara, sağlık ve güvenlik konularına sahip ülkelerde, üretim için fabrikalar kurarlar. Bazı kompleks ürünler farklı ülkelerde meydana getirirler ve bunun nedeni belirli ülkelerdeki (politik veya endüstriyel askeri bölgelerden kaynaklanan) riskin dünyaya yayılmasını sağlamaktır.³¹⁵

Yeni ve farklı düşünme şeklini benimsemek büyük sabır gerektiren bir süreçtir. Çünkü içeriden dışarıya doğru çalışmak zorundasınız. İlke merkezli olmak için, kuruluştaki her bireyin yüreğinin de ve beyninin de değişmesi gerekmektedir. Doğrudan bireye inmeli ve işe en yukarıdaki insanlarla başlanmalıdır. Ama orta ve hatta alt seviyelerdeki insanların tüm şirket içinde etkileşim yaratarak kuruluşlarını dönüştürdükleri durumlarda yaşanan pragmatik yararlar da görülmüştür. Fakat böylesi daha uzun sürüyor ve zorlu olmaktadır.³¹⁶ Firmalar gerektiğinde kökten değişime gitmekten kaçınmamalı.

Enformasyon teknolojisi rakamlardan oluşan bir dizi sıra ve sütünü toplama gibi etkinlikleri hızlandırır. Ama bir şirket enformasyonun sırf otomasyona geçmek yada başka faaliyetlere ilişkin bilgi vermek amacıyla değil, kendi içsel değeri için izlediği daha derin düzeyin bilincine vardığı ve bu düzeyle ilişkiye girdiği zaman gerçek anlamda bir bilgi şirketi haline gelecektir. Bunun için şirket; değerli ayrıntılar araştırıp bulmalı, tıpkı yapımlarından yararlanmalı, bilginin kendisinden iş çıkarma yeteneğine sahip olmalıdır.³¹⁷

³¹⁴ Kırım, a.g.e., ss.8 – 9.

³¹⁵ Grint, a.g.e., ss. 374.

³¹⁶ Stephen Covey, “İlkelere Öncelik Vermek” **Geleceği Yeniden Düşünmek**, s.36

³¹⁷ Stewert, a.g.e., s.60.

“İşletme içinde ve dışında her şeyi göre bilmek için kuruluşun sınırlarını bilgi almamızı sağlayacak şekilde geçirgen ve gözenekli hale getirerek müşterilerle, toplumla, dış dünyayla temasta olmak. Kuruluşların çevresel bölümünde yer alan kişilerin genellikle en yaratıcı ve en az danışılan elemanlar olmalarının nedeni bu”.³¹⁸

Hızlı değişimin daha uzun süre devam edeceğini düşünülüyorsa değişime karşı demir işlevi görmektense, firmaların değişime adapte olmalarını kolaylaştıracak şirket kültürleri yaratmayı öğrenilmelidir. Kurumun her düzeyinde inisiyatif ve liderliğe gerçekten değer verilmesi ve teşvik edilmesi sağlıklı bir işletme ortamı için gereklidir. Kurumlarda sürekli olarak aşağıya ve yukarıya doğru ekip çalışması oluşturma eğilimi, yönetim işlevlerinin çoğunu üst düzey yönetim üstlenmesi yerine, bunları işletmelerin daha aşağı kademelerine kaydırmak, içsel basitliğe inanma; yani şirketin içini mümkün olduğunca basit ve temiz tutmak, gemiye yapışan yosun ve midyeler gibi zaman içinde oluşan tüm o politika, kural ve çöpten arınmak, içerisini basit tutmak için sürekli temizleme süreci uygulamak, hiyerarşi kademelerini asgariye indirmek, yönetim grubunun şirket sahnesindeki çeşitli oyunculara gönülden, dürüstçe ve içtenlikle değer vermesi.³¹⁹ Bütün bu saydıklarımız işletmelerin ömrünü uzatmak için -her biri kendi içerisinde farklı öneme sahip- sunulan birer reçete niteliği taşır. Bunları ve işletmelerin pragmatik yanını paradigmatik olarak dönüştürülebilen diğer özellikleri istikrarlı olarak uygulayan kuruluşlar bu piyasada söz sahibi olacaktır.

2.1.11.2.6. İşletme Kültürü

İşletme kültürü olarak kabul edilen kavram; şirkette sürüp gitmekte olan değerler, kahramanlar, mitler, sembollerden ibarettir. İşletmelerde birey sosyal sistemdir. Dış çevreyle sürekli bir alış veriş içindedir. Bu alış – veriş teknik ve mali kaynaklarda olduğu kadar beşeri kaynaklarda da söz konusudur. İşletmeleri oluşturan unsurlardan en önemlisi beşeri unsur, yani insanlardır. Bu insanların inanç, değer, tümüm, düşünce biçimi ve ahlak anlayışları sistemli bir tarzda işlenerek bir “organizasyon kültürü” meydana gelir.³²⁰ “Mesele, tepedeki gücü alıp tabana vermek

³¹⁸ Warren Bennis, “Liderlerin Lideri Olmak”, *Geleceği Yeniden Düşünmek*, s.136

³¹⁹ John Kotter, “Kültürler ve Koalisyonlar”, *Geleceği Yeniden Düşünmek*, .150.

³²⁰ Özel, a.g.e., s.87

değil, çünkü yeni güç olmaya devam ediyordu. Başarılı örgütler kurmak istiyorsanız, gücün yerine sorunluluğu koymalısınız.”³²¹

İş hayatında yeniden örgütlenme sürecine girmiştir. Bu alandaki gelişmeleri, yönetim bilimlerinin maliyetinde, örgütlenme anlayışında ve stratejilerinde, değişimin boyutuna bağlı olarak örgüt yapısındaki önemli değişimler olarak sayabilirsiniz. Günümüzde sıkı örgütsel disipline dayalı sanayi örgütlenme tipi olan “organizasyon insanı” anlayışı, yerini karar ve yönetim sürecinde etkisi olan bireye bırakmıştır.³²² Günümüzün işletmeleri, kökten değişik insan özelliklerinin peşindedirler. Kalıcılığın yerini geçicilik olmaktadır. Örgütler arasında yüksek devrimin, sonu gelmeyen yeniden örgütlenmeler, sürekli doğup ölen özel toplulukları geçerlidir. Modası geçmiş sadakatin, örgütlere bağlılığın çöküşüne tanık olmaktadır.³²³

Yirminci yüzyılın son kısmında şirket kültürü genellikle, değişime karşı atılmış demir işlevini görmüştür. Yani, şirketlere gidip kültür hakkında konuşulduğunda, insanlar değişim mühendisliği çabalarında, pazardaki gelişmelere adapte olmalarında, yeni bir stratejiyi uygulamaya sokmakta yada yeni bir şirket alımı yapmakta kültürün hep ayak bağı olarak karşılarında çıktığını söylenmektedir. Ama başarılı olduğunuz sürece istesenez de istemesenez de bir şirket kültürünüz olacak kültürün olmadığı yerler yalnızca, uzun dönemler boyunca sürekli ve alışılmamış derecede başarısız olmuş, büyük kargaşalık ve el değiştirmeler geçirmiş kuruluşlardır. Böyle bir yerde kültürden söz edilemez. Kültür kendiliğinden oluşur, buna engel olunamaz.³²⁴

İşletme kültürünün özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- İşletme kültürü, bütüncül bir özellik taşır.
- Kültür, işletmenin o güne kadar ki birikimlerini içeren tarihi bir perspektifi yansıtır.

³²¹ A.g.e., s.99

³²² Kurtulmuş, a.g.e., s.22

³²³ Toffler, Şok, s.121

³²⁴ John Kotter. “Kültürler ve Koalisyonlar” Geleceği Yeniden Düşünmek, s. 148.

- Kültür, işletmenin yapısal özellikleri ile ilgili kavramlara değil antropolojik kavramlarla açıklanabilir.
- Kültürün değiştirilmesi zor ve uzun vadelidir.
- Kültür, insan davranıŐlarının ifade sel boyutuyla ilgili sembolik birikimler içerir.
- Kültür deęiŐkenleri duygu yüklüdür. Kültürel ögelerin oluşumunda insanlar arası duygulaŐım önemli rol oynar.
- Kültürün çekirdeğini, işletmede çalışanların zihinlerinde oluşturdukları dış dünya ile ilgili deneyimlerine düzen, anlamlık, getiren ve doğruluğu sorgulanmadan kabul edilen bilinç dışı düzeydeki varsayımları oluşturur.³²⁵

2.1.11.2.7. Yönetici – İŞçi İlişkisi

“Yönetici” kavramı endüstri toplumuna bir anlamlandırmadır. Günümüzde bu kavramın ii boŐaltılmıŐtır. Bunun yerini “liderlik” kavramı almıştır. Bu iki kavram arasında bir karŐılaŐmaya gidecek olursak;

- Yönetici idare eder, lider yenilik yapar,
- Yönetici kopyadır, lider orijinal,
- Yönetici muhafaza eder, lider geliŐtirir,
- Yönetici sistem ve yapı üzerinde yoęunlaŐır, lider insanlar üzerinde yoęunlaŐır,
- Yönetici kontrole güvenir, lider güven ilham eder
- Yönetici kısa g r Ől d r, liderin uzun perspektifi vardır.

³²⁵ Sabuncuoğlu ve T z, a.g.e., s. 39.

- Yöneticinin gözü mütemadiyen kâr zarar çizgisindedir, liderin gözü ufukları tarar,
- Yönetici nasıl ve ne zaman? Diye sorar, lider ise ne ve niçin?
- Yönetici taklit eder, lider meydana getirir,
- Yönetici statükoyu kabullenir, lider ona meydan okur,
- Yönetici klasik iyi askerdir, lider başına buyruk komutandır,
- Yönetici işi doğru yapar, lider doğru işi yapar.³²⁶

Bir liderde öncelikle iyi tanımlanmış bir amaç, vizyon duygusu olmalı ve etkin liderler vizyon yaratmaktan öte, anlamlı bir vizyon yaratabilmelidirler. Yarının liderleri değişimi bir tehdit değil, fırsat olarak kucaklayacak bir ortam yaratmayı öğrenmeliler, şirketi de sürekli yeniden yapılandırmayı bilmeliler ve genellikle yüksek egolara sahip, inanılmaz derecede parlak insanları, birlikte başarıyla çalışmaya ve kendi yaratıcılıklarını yaymaya teşvik edecek bir sosyal yapı oluşturmayı öğrenmeliler.³²⁷ Yeri zamanı geldiğinde yerini daha genç lider kadrolarına bırakmaktan kaçınmamalıdır.

Bir yandan bireyler ve gruplar arası ilişkileri düzenleyen beşeri ilişkiler alanındaki yeniliklere diğer yandan kalite çemberleri, çalışma hayatının kalitesi ve işin dizaynı gibi “tekno – kültürel” yeniliklere, yada hedef belirleme ve ödüllendirme sistemleri, kariyer planlama ve stres yönetimi gibi insan kaynakları yönetimi yenilikleri ile çağdaş davranışçı yaklaşımlar modern sanayi ve işyerlerinde işçi yönetim ilişkilerinin niteliklerini yapısal olarak dönüştürecek boyutlara ulaştırmıştır.³²⁸ Büyük şirketler daha da öteye giderek merkezîyetçiliğin temelinde yatan otorite hiyerarşisini de değiştirmektedir. İkinci dalga çağının şirketi yada devlet örgütü, “tek patron” ilkesine göre düzenlenmiştir ve bir memurun emrinde belki birçok kişi çalışırdı, ama o bir tek amire hesap vermek zorundadır. Bu ilke komutan yollarının tek bir merkezde toplanması demektir. Yoğun bir hiyerarşi katmanlarıyla yönetim idame ettirilmeye

³²⁶ Özel, a.g.e., s.59 – 60.

³²⁷ Warren Bennis, “Liderin Lideri Olmak”, *Geleceği Yeniden Düşünmek*, s. 133-139.

³²⁸ Kurtulmuş, a.g.e., s.45.

çalışılıyordu. Bugün bu sistemin, ileri sanayilerde, hizmet sektöründe, çeşitli mesleklerden, bir çok devlet kuruluşlarında kendi ağırlığı altında ezilip çöktüğünü görmek çok ilginçtir. Artık çoğumuzun bir değil birden fazla patronu vardır.³²⁹

Hiyerarşinin sessiz sedasız tasfiyesi, özellikle (hizmet sektörüyle) uzmanlar kitlesinin sahneye girmesiyle tabandan tavana da sıçramıştır. Üst yöneticiler, uzmanları almakta zorluk çekmektedirler. Genellikle işletmeciler bu uzmanların yargılarını güvenmektedirler. Atom fizikçileri, bilgisayar programcıları, sistem çizimcileri, sistem araştırmacıları, uzman mühendisler yeni karar verme işlevini oluşturmaktadırlar. Bir zamanlar bu uzman kişiler, işletme kararlarını kendi tekelinde bulunduran yöneticilerin yanında yalnızca birer danışman durumundaydılar. Artık günümüzde yöneticiler karar verme yetkisi üzerindeki tekellerini elden kaçırmak üzeredirler.³³⁰ “Artık konuşmalar işçilerin karar almaya katılması, kısımlara ayrılma yerine uğraşın genişlemesi ve zenginleşmesi: katı saatler yerine esnek zaman: bir fait accompli (cmrivaki) yerine işçilere seçme ve etkin olma imkanı veren kafeterya türü karşılıksız hizmetler: körü körüne itaat yerine üretkenliğin nasıl teşvik edileceği üzerinde dönüyor her şey.”³³¹

Enformasyon çağında bilgi işçisinin yükselişi, çalışmanın niteliğini işletme yönetiminin gündemini temelden değiştiriyor. Yöneticiler birer emanetçidir: şirketin varlıklarını korur ve bakımını üstlenirler. Varlıklar entelektüel bir nitelik taşıdığına, yöneticinin işi de değişir. Bilgi işinin ortaya çıkışı mekanik emeğine benzemez. Eskiden kol ve masa çalışması şöyle düzenlenirdi. Dar alanda tanımlanan işler titizlikle sıralanır, işçilerin yaptığı şeyler bir tür sayısal çeteleyle ölçülür ve ödüllendirilir; montaj hattı işçilerin kaç tamponu yerine taktığına, büro işçilerinin kaç bileti ayırdığına ve eşleştirdiğine, hamalların ne kadar kalas istiflediğine bakılırdı. Usta başılar, orta kademe yöneticiler ve genel müdürler emirleri altında kişilerin üstlendikleri işleri yoklar, verimlerine ilişkin veriler toplar ve her kademedede artan bir toplama derecesiyle bunları üstlerine aktarırlardı, vb. durumlar yaşanıyordu. Bilgi işi tamamen farklıdır, profesyonel bir çeşni vardır. Otoriteyi ellerinde tutanlar artık astlarının yaptığı işi anlayamaz hale gelince, komuta zincirleri haliyle eş güdüme uygun olmaktan çıkmakta ve otorite

³²⁹Toffler, *Üçüncü Dalga*, s. 316.

³³⁰Toffler, *Şok*, ss. 117-118.

³³¹Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, s.46

esnemeye başlamaktadır.³³² “Çünkü günümüzde insan modeli homo-gregarious’dan homo actualiste (yönetimci) yönelmiştir; bireyin kendini gerçekleştirme ve yönetimin inceliği yeni özelliğiydi.”³³³

Her an ilklerinize kadar işleyen bilişim teknolojisi ve telekomünikasyonun getirdiği iç içe geçmiş yapılanmalar, söylemler çalışma hayatımızın temel taşı olan işletmelerimizde yönetim devrimine yol açmıştır. İşletmenin başında bulunan yöneticinin fonksiyonları değişmiş ve işletme içerisindeki rolü azalmıştır. O sadece kılavuzluk etmekte, bilginin uygulanmasında ve performansından sorumludur. Enformasyonun vasıflı işçisi yöneticisinden daha fazla bilgiye sahiptir, çünkü en fazla işle haşır neşir olan odur. Gerektiğinde patronu gelip ona bir sorup bilgi alabilir veya işçi patronuna yapması gerekenler hususunda yol gösterici olabilir. Patronla işçisi arasında bire bir ilişkiler yumağı vardır, şirketlerde “açık kapı politikası” uygulanmakta, hiçbir statü engeli taşımadan patronundan hizmetlerine kadar bütün personel şeffaf bir ortamda çalışmaktadır. Çünkü eski dönemlere has yönetici üslubu değişime uğramıştır. Bu dönemde patron daha ılımlı, yumuşak, motive edici, çevresindeki insanların sevgisini saygısını kazanan, yaratıcı, ufukları geniş ve kolektif akılla hareket edebilen niteliklere sahiptir. Yönetim işçi iş birliğiyle, işletmelerin üretkenliği ve uzun vadede faaliyetlerde bulunmaları doruk noktasına ulaşmıştır. “evet efendim, siz nasıl isterseniz öyle olsun efendim” dönemleri sona ermiştir.

2.1.11.2.8. Enformatik İş Etiği

Post-modern kültürün politik ekonomik yapısına ve yaşanan değişimlere göz attığımızda şunları görmekteyiz. İlk olarak, talep yapısına ilişkin bazı değişimler oluşmaktadır. Fordist kitle üretiminden esnek üretime geçilmekte ve bu süreçte özelleşmiş tüketim ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan artan talepler söz konusudur, talepler nitelik değiştirmekte, kullanım değerli olmaktan çok kültürel – anlam ve işaret değerli olarak belirlemektedir. Değişen tüketim yapısıyla kolektif kimlik yapısında değişimler olmaktadır. Üretim ve tüketim yapısının parçalanması ve bu kavramların birbirine geçmesi sonucunda oluşan yeni kapitalist düzende sosyal ve kişisel

³³² Stewart, a.g.e., s. 90.

³³³ Grint, a.g.e., s. 152.

kimliklerde ılımlılaşmaktadır. İkinci olarak arzla ilgili bazı değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu noktada muhafazakarlar, iş etiğindeki değişimin altını çizmektedirler. Yeni yapıda önceki dönemi yaratan iş ahlakı aşınmakta, sorumluluk ve iş disiplini açısından kriz oluşmaktadır. Böylece yetersiz üretim ve aşırı talep bir araya gelmekte ve bundan diğer sorunlar oluşmaktadır. Yeni yapıda din temelli veya seküler rasyonel esasa dayalı olarak da değer kaybetmektedir.³³⁴

Bir ülkenin ekonomik başarı ve yaşam standardı uzun vadede tamamıyla verimliliğe bağlıdır. Verimliliğin artış hızından devlet değil, özel şirketler sorumludur. Bu verimliliği sağlayabilmek için çalışma etiğine (çalışanların uyumuna) ihtiyaç vardır. Bunun için firmalar mesleki eğitim ve beceri kurslarını yatırım yapmak zorundadır. Bu yatırımı düzenli ve programlı bir şekilde dizayn etmekle sağlayabiliriz. İş yerlerinde etik yapılanmanın en iyi şekilde oluşturulması için etkin eğitimin yanında örgün eğitime de fazlasıyla önem verilmeli.³³⁵

“Çalışma” ya da “çalışma etiği” modern çağın bir kavramıdır. Pre modern toplumlarda günümüzdeki anlamıyla bir çalışma söz konusu değildir ve pre-modern insan “doğal” bir insandır. Bu toplumlarda ekonomik faaliyet; sadece var olmak için yeterlilik ilkesine göre düzenlenir. İktisadi yaşam atadan kalma usullerle, geleneksel kurallara göre biçimlenir.³³⁶ Onların çalışma, fabrika, işletme gibi kavramlar belleklerinde yeri olmadığından dolayı çalışma etiği gibi bir kaygıya düşmemişlerdir.

Makineleşmenin ve büyük çaplı düzenlerin kurulmasının bir sonucu işçilerin duygusuzlaştırıcı mekanik ve idari rutine maruz kalmaları oldu. Yüksek tabakadakiler işçilere, efendilerin kölelere verdikleri değerden fazlasını vermiyorlardı. İşçi çalışkan ve dikkatli olmalıydı, kendisini düşünmemeliydi, sadece efendisine bağlılık ve sadakat borçluydu. Devlet ekonomisindeki yerinin şeker kamışı ekonomisindeki kölenin yeri olduğunu idrak etmeliydi. Bir insanda beğendiğimiz faziletlerin hepsi, bir kölede ahlak bozukluğuna dönüşüyor. Onlar elden geçirilecek ve doğru şekil verilecek ham insanı maddeden başka bir şey değildirler: En azından uzun

³³⁴ Yılmaz, a.g.e., s.105.

³³⁵ Kozlu, a.g.e., s.27.

³³⁶ Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s.18.

bir süre sosyal değişimden zarar görecekler, insan toplumunun devam etmekte olan rasyonel revizyonun öznelere değil nesnelere olarak kalacaklardır. Çalışma etiği kapsamlı ahlaki eğitici gündemin önemli konularından biriydi ve bu etiğin düşünce ve aksiyon işçileri için saptadığı vazifeler, daha sonradan, modern hareketi övenlerin “uygarlaşma süreci” olarak adlandırılacakları şeyin merkezini oluşturuyordu.³³⁷

Endüstri toplumunda çalışma etiğine başvuru Taylor’un işletme teknikleri öneri listesinde hemen hemen hiç yer almadı. Olumlu çalışma sadakati esasen parasal teşviklerle dikkatli biçimde idare ediliyordu. Taylor’un örnek emekçisi yarı Amerikalı değil, Hollandalı bir göçmen, bir Schmidt’di. Schmidt’de Taylor’u etkileyen şey, etkili ve maharetli çalışmanın Schmidt’de uyandırdığı ahlaki sorumluluk duygusu kesinlikle değildi. Ama bir dolar banknotu karşısında gösterdiği coşkulu tepki ve onu elde etmek uğruna Taylor’ın söylediğini yapmak isteğiydi.³³⁸ Taylor, işçiyi ücret sistemine göre değerlendirip onu meta olarak görmüştür insanın sosyo – psikolojik yanını önemsememiştir.

Artık modern döneme has değerler meşruiyetini kaybetmeye başlamıştır. Kapitalizmin kitle üretimi ve kitle tüketimi, hedonist bir yaşam biçimi pompalamaktadır. Çalışmak, biriktirmek ve başarmak gibi değerlerin yerine nasıl harcamalı, nasıl eğlenmeli tarzındaki normlar öne geçmeye başlamıştır. İstenilsin ve istenilmesin yeni yapılanmada, önceki dönemi yaratan iş etiği aşınmakta, sorumluluk ve iş disiplini açısından kriz oluşmaktadır. Böylece yetersiz üretim ve aşırı talep bir araya gelmekte ve bundan doğan sorunlar oluşmaktadır.³³⁹

Yeni çalışma etiği içerisinde boş zaman büyük değer kazanmaya başlamıştır. İnsanlar daha çok kazanmak uğruna, kendilerine zaman ayırmaktan vazgeçmek istememektedirler. Hayatta her şeyin çalışma olmadığını düşünüyorlar. “bugün eğlen, harca yarın öde” felsefesiyle hareket ediyorlar. Çalışmanın olmadığı hayatın daha güzel olacağını ve anlamsız çalışmanın kendilerini hasta edeceğini

³³⁷ Bouman, *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, ss.18 – 21.

³³⁸ A.g.e., s. 36.

³³⁹ Bozkurt, *Yeni Çalışma Etiği*, s. 35.

düşünüyorlar.³⁴⁰ Enformasyon toplumunda her vasıflı işçi “part-time çalışma”yı tercih ettiği için iş konusunda daha esnek olabilmektedir. Günün tamamını çalışmakla sürdürmektense hedonistçe faaliyetlere yönelmektedir

2.1.11.2.9. Mikro İşletmeler (Ev)

Yeni üretim sistemi, yalnız daha çok küçük çalışma birimlerinin teşvik etmekle, üretimin merkeziyetçilikten ve kentlerden uzaklaştırmasına imkan vermekle, işin niteliğini değiştirmekle kalmaz, milyonlarca işi, ikinci dalganın getirdiği bürolardan, fabrikalardan alıp tekrar geldikleri yere, yani eve getirmektedir. Özellikle küçük çaptaki işlerin evlere kaydığına tanık olunmaktadır. Eğer bu yapılanlar daha da çeşitli yaygınlaşırsa; aileden, okula, şirkete kadar bütün kurumlarda büyük değişiklikler olacaktır.³⁴¹

Bilgi teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte bir çok iş kolunda çalışan işçiler, çok sayıda işlerini evlerinde yapmaktadırlar. Bunların hepsi hızlı iş temposunda çalışmaktadır. Bunun yanında bütün evlerin, daktilo, fotokopi makinesi, bilgisayar ve bir anda bir çok (mesafe göz ardı edilerek) merkezle konuşmayı sağlayabilecek elektronik cihazlarla donatılmış, küçük, şirin ve masrafsız bir çalışma merkezi oluşturulmuş olur. Önemli olan iş yapmaktır, nerede yaptığın ikinci dereceden önemlidir.³⁴²

Enformasyon toplumunun evlerinin bir çalışma ortamı oluşturulmasından başka zahmetsiz bir tüketim merkezi olarak kullanılması da mümkündür.

Ritzer’e göre ev mal ve hizmetleri elde etmek için belli başlı bir yer, belki tek yer haline geldi. Teknolojiyle ticaretin evliliği tüketimi daha da kolay hale getirecek, evlerimiz perakende mağazalar olacak, kanepelerimizin sanal alışveriş merkezlerini ziyaret edebilecek, cd-romdan yeni evlerimiz için alışveriş yapabileceğiz. Değer bir

³⁴⁰ Bozkurt, a.g.e., s.52.

³⁴¹ Toffler, Üçüncü Dalga, s.262

³⁴² A.g.e., s. 266

değişle, pazarlamanın yarattığı ihtiyaçları karşılamak için evimizden çıkmamız gerekmeyecek.³⁴³

Kumar'a göre "ev-merkezli topluma" doğru yönetim söz konusudur. Bütün bir büyük iş dünyasının çıkarlarınca yönlendirilen enformasyon teknolojisi, gitgide ev merkezli tüketimin hizmetine sokuldu. Eğlence bunun en bariz örneği, "dışarı çıkma"nın yerini "evde oturma" aldı. Aileler club yada sinemaya gitmek yerine kolektif olarak yada ayrı ayrı evlerinde oturup video-kasetten seyrediyor yada otuz kanallı televizyon uydu yada kablolu yayın arasında bir seçim yapıyor. Kişisel bilgisayarlar sonsuz sayıda elektronik oyunlar dizisi sunuyor. Mikro dalga fırınlarında pişirilmiş akşam yemeğini televizyon izlerken yenilip evde kalınmasının bir çok cazibesinden biri de, dışarı çıkma ile karşılaştırıldığında görece ucuzluğudur. Eğlence dışında öbür hizmetlerde ev merkezli olmanın yollarını aramaktadır. Evden telefon aracılığıyla yirmi dört saat kesintisiz banka işlemleri hizmeti sunan çeşitli "dolaysız bankacılık" biçimleriyle "tele bankacılık" kayda değer bir ilerleme kaydetmiş bulunuyor.³⁴⁴ Ev merkezli üretimin yaygınlaşmasıyla insanların sabahın erken saatlerinde kalkıp koştura koştura kilometrelerce uzaklıktaki iş yerlerine gitme külfetlerinden kurtulmuşlardır. Evde çalışan bireyler odalarının birini bilişim teknolojisiyle donatıp oturdukları yerden (her açıdan rahat bir ortamda) çalışma hayatlarını idame ettirebilmektedir. Özellikle kadınlar için çok büyük avantajlar oluşturmaktadır. Örneğin bir bayan evinden herhangi bir işletmenin (telekomünikasyon teknolojisiyle) sekreterliğini yapabilir veya birkaç firmanın muhasebesini tutabilir -ve bugün bunlar çoğu ülkelerde yapılmaktadır- aynı zamanda çocuklarıyla ve ev işleriyle ilgilenebilir. Böyle bir uygulama ailenin psikolojik yapısı için çok uygundur. Aile bireylerini birbirlerine bağlar. Evin diğer bir fonksiyonu açısından bakarsak, günümüzde üretimin çeşitlenmesiyle insanların hedonist iştahları kabarmaya başlamış, bunun sonucunda her an tüketici olmak alışkanlık haline gelmiştir. Tüketimin ev merkezli yapılmasıyla, dev alışveriş merkezlerinin basınçlı atmosferi yerini bir sessizlik ortamına bırakmıştır. Bu tüketim usulünde etkin rol oynayan faktör siber teknolojidir.

³⁴³ Ritzer George, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, ss. 185 – 188.

³⁴⁴ Kumar, a.g.e., s.188.

2.1.11.3. Enformasyon Toplumunda Bilgisayarın Artan Rolü

Geçmişteki toplumları bir arada tutan toprağa dayalı politik ve bürokratik yetkeler ve/veya tarih ve gelenektir. Sanayicilik doğanın ritim ve temposunun yerine makinenin hızını koyarken, mekanı ulus devletle sağlama bağlamıştı. Saat ve demiryolu tarifesi sanayi çağının simgeleridir. Enformasyon çağının simgesi olan bilgisayar milyarda bir saniye içinde, binlerce mikro saniye içinde düşünür. Bilgisayarın yeni iletişim teknolojisiyle bir araya gelmesi böylece modern topluma kökten yeni bir mekan çerçevesi sunar.³⁴⁵ Sanayi toplumunda “fabrikalar”, her türden emtianın üretildiği birer merkez olmanın da ötesinde, toplumsal birer semboldür.

“Bu yerin: her türden enformasyon üreten, işleyen dağıtan, ve saklayan bilgisayar merkezlerine bırakılmaktadır. Artık ilerlemenin, modernleşmenin sembolü fabrikalar değil, bu bilgisayar merkezleridir.”³⁴⁶

“İletişim araçlarının öneminin ortaya çıkması ile çağdaş hayata geçilmiş son zamanlarda ise, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile bilgi çağına geçilmiştir.”³⁴⁷

21. yüzyıla girerken insanoğlunun zamanla yarışında en büyük desteği, bilgisayardır. Bu akıllı makinelerin kullanılmaya başlaması ile yeni terimler de gündeme gelmiştir. “Bilişim / Bilgi bilimi” adlı yeni bir bilim dalı ortaya çıktı. Bu bilim dalı insanlar arasındaki iletişimi inceliyor ve istenilen bilgiyi kullanıcıya en kısa sürede ulaştırma amacına yönelik olarak kullanılıyor. Bu çerçevede, kütüphanelerde, diğer bilgi merkezlerinde ve çalışma hayatında toplanan bilgilere gereksinim duyulduğunda; bunların kolayca bulunabilmesinin sağlar.³⁴⁸ Özellikle iş hayatında çalışanlar sekreter olmaktan çıkmıştır. Artık rakam dökümlerini yeniden toplamak yerine bunların analiz edilmesine yardımcı oluyorlar; toplantılar için gerekli hazırlıkları yapmak yerine, konferansları düzenliyorlar. Sekreterler daktilo havuzdan çıkmış ve spor salonuna

³⁴⁵ Kumar, a.g.e., s.24.

³⁴⁶ Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1999, s.67.

³⁴⁷ Meral Alakuş, *Bilgi Toplumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.1.

³⁴⁸ Emin Aydın, *Değişen Bilgi Toplumu*, Beta Yay., İstanbul, 1996, s.93.

girmişlerdir.³⁴⁹ Bilgisayarların sektörlere girmesi bunlar için daha kârlı olmuş ve kaliteyi artırmıştır. Eskiden bir çok kişinin birkaç günde yaptığını, şimdi bilgisayar tek başına ve en kısa zamanda yapmaktadır. Aynı zamanda işletmelerdeki eleman sayısının azalmasına vesile olmasıyla işletmenin maddi açıdan daha kazançlı olmasını sağlamıştır. Önceden çalışanlar tozlu raflar arasında dosyalarla boğuşurken, şimdi oturdukları yerden sadece parmaklarının ucunu kullanarak külfetsiz bir ortamda çalışma şevkini yakalayabiliyorlar, artık bilgisayar onların sağ kolu haline gelmiştir.

Küresel elektronik ekonomide, fon yöneticileri, bankalar, büyük şirketler ve onların yanı sıra milyonlarca bireysel yatırımcı, büyük miktarlarda sermayeyi tek bir tuşa tıklayarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna aktarabiliyorlar ve bu hareketiyle-kilometrelerce uzaklıktaki- Asya'daki olaylarda seyrettiğimiz üzere, kaya gibi sağlam görünen ekonomilerin tüm istikrarını bozabiliyorlar.³⁵⁰ “Yüksek hızda bilgisayarların, gelişmiş telekomünikasyon sistemleri, çok uluslu banka ve şirketlerin ortaya çıkması sonucu, paranın dolaşım hızı son yıllarda büyük oranda artmıştır.”³⁵¹ Günümüzde gereken “paranın anavatanının ” olmadığına tanık oluyoruz. Uluslararası pazarlar veya ortak pazarlar her geçen gün dünyanın ekonomik siyasetinde daha fazla söz sahibi oluyorlar. Gelişmiş bilişim teknolojileriyle -süper elektronik sistemle- insanlar borsayla sürekli haşır neşir olabiliyorlar ve ani atakla tek bir kişi dünya borsalarını alt – üst edebiliyorlar. Paralarını oturdukları yerden dünyanın herhangi bir yerindeki bankalarına yatırabiliyorlar.

Enformasyonun hareketinin taşıtlarının ve nesnelerin hareketinden koparılması zamanla hareketin hızındaki farklılaşmalara da imkan vermiştir. Enformasyonun hareketi bedenlerin bir yerden bir yere taşınmasında yada enformasyonun bildirildiği durumların değişiminde erişilebilen hızdan çok daha fazla bir hız kazanmıştır. Sonunda, bilgisayarlar vasıtasıyla kurulan dünya çapındaki ağın ortaya çıkışı, enformasyon söz konusu olduğu müddetçe, bizatihi “seyahat” kavramını

³⁴⁹ Stewart, a.g.e., s.86

³⁵⁰ Antony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev.: Osman Akıntay), alfa Yay., İstanbul, 2000, s.22

³⁵¹ Toffler, *Ekonominin Çöküşü*, s.46.

geçersiz kıldı ve teoride olduğu kadar pratikte de, enformasyonu bütün yerkürede aynı anda kullanılabilir hale getirmiştir.³⁵²

Bilgisayarlar insanlığın hizmetine sadece iktisadi açıdan yardımcı olmamakta, bunun yanında bazı çevrelere sosyo-kültürel ve ideolojik emellerine de hizmet etmektedir.

Enformasyon kavramı konusundaki büyük iddialar, bu yıllarda da üretim ve iletişim teknolojisinde -enformasyon teknolojisinde- belli bir takım devrimci gelişimlerden doğup serpildi. Enformasyonun yalnızca bir kavram olarak değil, bir ideoloji olarak doğuşu bilgisayarın gelişimi ile kopmaz bir şekilde bağlantılıdır.³⁵³

Birkaç yıl öncesine kadar bilgisayarlar sayılı merkezlerde işlev görmektedir. Kullanılan kurumların veya işletmelerin gücünün simgesi olarak algılanıyordu. Şu anda ise her statüden insanın ulaşabileceği ve kullanabileceği kadar yaygınlaştı. Artık her evde bir bilgisayar var ve çocuklar ödevlerini bilgisayarların başında araştırıyor ve yapıyor. Bugünün genç kuşakları ebeveynlerinden daha iyi bilgisayar kullanıyor. Özellikle ekonomik faaliyetlerin hepsinde insanların imdadına yetişmiş ve “bedava işçi” olarak baş köşeye kurulmuştur.

2.1.11.4. Enformasyon Toplumunda Sendikaların Konumu (Düşüşü)

Yeni toplumsal dönüşümle ekonomik alanda bir taraftan küreselleşme ile üretimin ulusal ve bölgesel sınırları aşması yaşanırken diğer taraftan yerel üretim birimlerinin bölgesel ve ulusal sınırları aşması yaşanırken, diğer taraftan yerel üretim birimlerinin arttığı ve standart üretim yerine farklılığa ve tüketiciye önem verildiği gözlenmektedir. Böylece hem ulus ötesi şirketlerin gelişmesi hem de mahalli üretim yapılmasının oluşması aynı anda gözlenmekte ve çelişkili bir durum arz etmektedir. Toplumsal yapıda da sanayi döneminin örgütlü sınıf yapısı çözülmekte, fonksiyonel büyük meslek organizasyonları ve sınıf temelli sendikalar güç yitirmektedir. Bu gelişmelerle birlikte siyasi partiler de eski konumlarını yitirmektedir. Siyasi partilerin ve büyük meslek örgütlenmelerinin değer yitirdiği bu tür bir yapıda parti yerine olaylar,

³⁵² Zygmunt Bauman, **Küreselleşme**, (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999, s.22.

³⁵³ Kumar, a.g.e., s.20.

parti program sorun politikaları, parti inisiyatifleri yerine birey inisiyatifleri öne çıkar gözükmektedir.³⁵⁴

Sanayi sektöründe orta vasıflı işçilerin talepleriyle güçlenen ve söz konusu talepleri elde etmek için mücadele eden sendikalar, enformasyon toplumuna geçiş ile birlikte zayıflamıştır. Günümüzün vasıflı işçileri toplu davranıştan yana değildir. Bunun nedeni yüksek vasıflı elemanların çoğunun firmalar tarafından kontratlarla istihdam edilmesidir. Bireyler kendi kişisel pazarlık güçleriyle, toplu pazarlıkla edebilecekleri şartlardan, daha iyi koşullarda kontrat yapabilmektedirler.³⁵⁵

Bir çok sendikacı baskıcı rekabet ortamı, yüksek işsizlik oranları, yeni teknolojiler ve anti-sendika yasaları nedeniyle militan sendikacılıktan uzlaşmacı sendikacılık anlayışını benimseme eğilimine girdiklerini kabul etmektedirler. Genelde yeni üretim metotlarını reddetmek de değişime ve gelişmeye direnme olarak algılandığından bir çok sendika yeni çalışma ilişkilerini benimseme yolunu seçmiş ve çoğu zamanda kendi rolünü bu yeni sistem içinde artırma arayışları içine girmişlerdir.³⁵⁶

Çoğu zaman öne sürüldüğü gibi, eğer hizmet sektöründe ücretler düşükse, bunun çözümü hizmet üretkenliğini artırmak ve işgücü örgütlenmelerinin ve toplu pazarlıkların yeni biçimlerini bulabilmektedir. Başlangıçta zanaatlar veya kitlesele imalat için düşünülmüş olan sendikalar, ya bütünüyle dönüşmek yada yerlerini süper-sembolik ekonomiye daha uygun yeni tür örgütlere bırakmak zorundadır. Varlıklarını sürdürmek istiyorlarsa evde çalışma, esnek çalışma saatleri ve iş paylaşma gibi yeni toplumun gereklerine göre yapılmış programlara karşı çıkmak yerine onlara destek olmayı öğrenmeleri gerekmektedir.³⁵⁷ Günümüzde sendikalar veya bunu benzeri kuruluşlar enformasyonun getirdiği hızlı değişime ve bunla gelen yeniliklere ayak uyduramadıklarından dolayı çökmek üzeredirler. Çünkü enformasyonun vasıflı bireyi

³⁵⁴ Yılmaz, a.g.e., ss.153-154.

³⁴⁷ Kurtulmuş, a.g.e., s.148.

³⁴⁸ Ali Rıza Büyükeluslu, "Bilgi Çağı, Değişim ve Yeni Çalışma İlişkileri", **Bilgi ve Toplum Dergisi**, Nisan 1998, Sayı:1, s.108

³⁴⁹ Alvin- Heidi Toffler. "Yeni Bir Uygarlık Yaratmak", s.54.

böyle kuruluşlara katılma ihtiyacı duymamakta ve bazı sendikaların eski yapılanmalarını terk etmeme konusunda fazlaca ısrarlı davranmalarından dolayı artık işçilerin taleplerine cevap veremez duruma gelmişlerdir. Dolayısıyla sendikalara umut bağlayan çoğu üyeler yavaş yavaş buralardan elini eteğini çekmeye başlamışlardır. Bu yapılanmalar eğer etkin bir konumda olmak istiyorlarsa, mutlaka yeni çağın şartlarına uygun ilkelere doğru dönüşüm yapmak zorundadır. Aksi halde tarih sahnesinden çekilmelerine ramak kalmıştır. Çalışma hayatında işçi herhangi bir problemle karşılaştığında toplu olarak hareket etmek yerine kendi başına da olayların üstesinden gelebilmektedir. Hatta ileri ki yıllarda tek kişilik grevlere şahit olabiliriz.

Toffler'e göre belki bir gün elektronik grevlere tanık olabiliriz "Ben aslında daha çok iş yerlerinde ve fabrikalarda kalan işçiler için endişe duyuyorum" diyor. Ona göre sendikalar evde çalışmaya direnmek yerine insani standartları nasıl yerleştireceklerine ve ev işçilerinin kendilerini örgütlemelerine nasıl yardım edeceklerine kafa yormalılar.³⁵⁸

Sendikalar ve benzeri yapılanmalar hususunda bütün bu söylenenlerin yanında bu konuda tamamen farklı düşüncelere sahip olanlar da vardır. Onlara göre sendikaların geleceği hakkında ütopyik varsayımlar öne sürülmektedir.

Boris Frankele göre; saf bir sınıf perspektifi olmadığı gibi tek bir sendika görüşü, örgüt yapısı yada eylem biçimi de yoktur. Sendikalar, yalnızca tarihin belirli bir evresinin, sınai yada ikinci dalga tarihsel ifadesi olduğu ve tıpkı köylüler gibi sendikalarında yok olacağı inancı, "sanayi sonrası işçileri" nin gelecekteki çıkarları açısından fazla basit ve tehlikelidir.³⁵⁹

Gelişmiş ülkelerde sendika gibi kuruluşlara rağbet eden işçiler fala değildir. O toplumlar değişimleri zamanında özümseyebilmişlerdir. Buradaki kuruluşlar işçilerin taleplerine cevap verebilecek şekilde düzenlenmiştir, ama daha çok sanayi dalında çalışan işçiler katılmaktadır. Çünkü onlar aynı ortamda yüzlerce kişiyle aynı şartlarda ve potansiyelde iş yapmaktadır. Yani birinin diğerinden nitelik açısından bir farkı yoktur.

³⁵⁸ Toffler, "Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor", s.36

³⁵⁹ Boris Frankel, "Sanayi Sonrası Ütopya", (Çev:Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1993, s.247

Bundan dolayı herhangi bir olay karşısında kolektif hareket etmeleri gerekiyor. Ancak bu şekilde bir şeyleri etkin çözüme kavuşturabilirler. Diğer taraftan, her biri enformasyonun geniş bilgileriyle -farklı farklı dallarda- donatılmış vasıflı işçiler bu sektörde de az sayıda işçiler arasında renkli bilgileriyle farklılık oluştururlar. Her birinin kafalarının içindekiler değişiktir ve herhangi bir sorun karşısında tek başlarına hareket edebilme yeteneğine sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise sendikalar düşe kalka hayatlarını idame ettirmektedir. Çünkü bu toplumlar hala tam anlamıyla enformasyonun getirdiklerini benimseyememişlerdir. Bazı pre-endüstriyel toplu özelliği taşıırken, bazıları endüstriyel toplumu özelliğini taşımaktadır. Bunun yanında Türkiye gibi her üç oluşumu da bir arada yaşayan ülkeler de vardır. Türkiye’de bir kesim işçi sendikalara gereksinim duymadan onlardan bağımsız yaşayabilirken bir kısım işçi de sendikalara başvurarak haklarını arama yoluna gitmektedir. Bunlara daha sonraki sayfalarda da değinecektir.

2.1.11.5. Bilgi Mülkiyeti

Eski güç şekilleri sabit maddi kıymetler üzerindeki fiziki ve somut denetime dayalıydılar/dayalıydılar.(Yeni bilişim çerçevesi yeni “mülkiyet” şekilleri.) Örnek olarak eskisine göre çok büyük ölçülerde aktarım ve dönüştürme kapasiteleri ile organize bilişim-yaratmaktadır. Bu, mülkleri kafalarında olan, yeni yaşamsal bilgi ve bilişime ulaşmak ve bunları kullanmak gerekli özgül becerilere kendi başına sahip olan yenilikçi, üretken, ufukları geniş ve güçlü “mülkiyet sınıfı” yaratma eğilimi gösterebilir. Bu, artık bilişim ve iletişim teknolojilerinde etkin olan yeni refah ve güç ile bağlantılı hale gelmeye başlayan çeşitli kurumsal sektörlerdeki karar alım ve denetim işlevlerine değişikliklere yol açabilir.³⁶⁰

“Enfo-mülkiyet” (bilgi mülkiyeti) bitimli olması noktasında ‘gerçek mülkiyet’ten ayrılır. Onu herkes kullanabilir ve gerçekte daha fazla kimse onu kullandığında daha fazla enformasyon doğacaktır.”³⁶¹

Günümüzde “mülkiyet” kavramının içeriği değişmiştir. Bu mülkiyet diğer mülkiyetler gibi bir mekana veya zamana bağlı değildir. İstedığınız zaman istediğiniz

³⁶⁰ Aydın, a.g.e., s. 25.

³⁶¹ Toffler, “Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor”, s. 124.

yere zahmetsizce onu taşıyabilirsiniz. Bu mülkiyet diğerleri gibi kullandıkça işlerliğini yitirmez, bilakis kullandıkça çoğalır. Enformasyonun getirdiklerine sahip olan her bireyde bu mülkiyet vardır. Fakat miktarları farklı farklıdır. Bu bilgi mülkiyetinin değerini bilen her insan hiçbir zaman ondan yoksun kalmayacaktır.

2.1.11.6. Enformasyon Toplumunda Emek, Sermayenin Dönüşümü

Hizmetin Ön Plana Çıkışı

Yeni ürün ve hizmetlere duyulan talep, yeni iş süreçlerinde, alternatif iş sahalarında çeşitliliği de beraberinde getirmekte ve bu durum bir kez daha koordinasyonun maliyetini büyük ölçüde artırmaktadır. Ekonomi üzerinde adeta gizli bir vergi etkisi yapıyor ve diğer kaynaklardan ortaya çıkan enflasyonist etkileri çoğaltmaktadır. Sorun sadece para sorunu değil, aynı zamanda kontrol sorunudur.³⁶²

Bütün bu farklılaşmalar ortamında çalışma hayatı da bir dönüşüm geçirmektedir ve ikinci dalganın sürükleyici gücü, düşük becerili, temelde birbirleriyle değiştirilebilir adale çalışmasıydı. Ama “Fabrika türü kitlesel eğitim işçileri tekrarlanabilir, tek düze emeğe hazırladı. Buna karşılık, üçüncü dalga da beceri gerekleri hızla artarken, emek giderek bir bir değiştirilemez hale geliyor.”³⁶³ Çünkü artık istihdam şekilleri değişmiştir. Enformasyon işçisinin her biri kendi alanında değişik vasıflara sahip olduğu için bir çalışma ortamında aynı potansiyele sahip insanları bulmak zordur. Dolayısıyla endüstri toplumunda içeriği pek önemli olmayan emek, yeni toplumda renklilikler oluşturmaktadır. İşçilerin her biri bir “emek”dir diyebiliriz.

Bell enformasyon toplumunun ilk özelliğini malların üretiminden hizmet yöneliş olarak belirtir. Aslında hizmet sektörü bütün ekonomilerde mevcuttur, ancak endüstri öncesi toplumlarda öncelikle domestik hizmetler söz konusu iken, endüstri toplumlarında ise taşımacılık, finansal hizmetler gibi alanlarda malların üretimine “yardımcı” niteliktedir. Oysa endüstri sonrası toplumlarda esas önemli nokta eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi insani hizmetler ile bilgisayar, sistem analizi ile bilimsel

³⁶² Toffler, “Ekonominin Çöküşü”, s. 44.

³⁶³ Alvin- Heidi Toffler, “Yeni Bir Uygarlık Yaratmak”, s.44.

araştırma ve geliştirme gibi mesleki hizmetler alanında yoğunlaşmaktadır.³⁶⁴ Bugün bilişim teknolojisiyle yapılanmış hizmet sektörleri çalışma hayatında ve bütün toplumda söz sahibi olmaya başlamıştır. Bilgiye kim sahipse güç ondadır ve çevresindeki etkinlikleri o yönlendirir.

Gerçek ve kontrol edici kaynak dediğimiz o kadar çizici “üretim faktörü” şimdi artık ne kapitaldir, ne toprak, ne de emek o kadar çizici “üretim faktörü” bilgidir. Kapitalistlerle proleterlerin yerine, kapitalist-ötesi toplumun sınıfları bilgi işçileri ve hizmet işçileri olarak ayrılacaktır.³⁶⁵ “Hizmet merkezleri programı muazzam boyutlarda yaratıcı insan enerjisini önemli hizmet alanlarında yoğunlaştırabilir. İstihdam sorununu kökünden halleder: Bunu yaparken geleneksel programlardan çok daha ucuza mal olur. En önemlisi, inisiyatif kırıcı tek tip bürokrasi kurallarından uzaktır.”³⁶⁶ İş hayatındaki esnek uzmanlaşma iş gücündeki istihdamı, emeği ve sermayeyi dönüştürmüştür. Hizmet sektöründe de iyileştirici yollara başvurulmasını sağlamıştır.

“Artık; sektörlerin içerisinde mikro teknoloji ve telekomünikasyona dayalı yeni hizmet sektörlerinin gelişmesi ile “dördüncü sektör” olarak isimlendirilen, yüksek teknolojilere dayalı hizmetler sektörü olarak tanımlayabileceğimiz yeni bir sektör gelişmektedir.”³⁶⁷

Sermayenin sabit bir yurdunun olmadığı ve finans akışının büyük ölçüde ulusal hükümetlerin kontrollerini aştığı bir dünyada, ekonomik politikanın kolu kanadı kırılmıştır. Alberto Meluci’ye göre, uluslar üstü örgütlerin hızla artan nüfusları hem zayıf bölgelerin dışlanmasına hız verilmesinin hem de en azından, çeşitli ulus devletlerin kontrolleri dışına çıkmış kaynakların tahsisi için yeni kanallar yaratılmasının sonucudur.³⁶⁸ Enformasyon toplumunda maddi sermayeden ziyade in san sermayesine olan ihtiyaç daha fazladır. Endüstri toplumuna has sermayenin önemi yadsınamaz, ama şimdilerde -bir sektörde- ikinci derecede önemlidir. Bir kuruluşun ilk aşamasındaki rolü yadsınamaz. Bu sermayeyi ayakta tutan onu arttıran “bilgi mülkiyeti”ne sahip olan

³⁶⁴ Bozkurt, “Enformasyon Toplumu ve Türkiye”, s.23

³⁶⁵ Peter Drucker, “Kapitalist Ötesi Toplum”, s.16

³⁶⁶ Alvin Toffler, “Ekonominin Çöküşü”, s.103

³⁶⁷ Kurtuluş, a.g.e., s. 21.

³⁶⁸ Z. Bauman, Küreselleşme, s. 67.

insandır. Bundan dolayı çalışma hayatının çalışma hayatının temel taşı insan sermayesidir. Toplumun her kesiminde faaliyet gösteren kuruluşlar bilgiye ve insana yatırım yaptıkları sürece başarılı olabilirler. Bu sermaye; bankalar ve benzeri yerlerde muhafaza edilmez; bilgisayarda, kitaplarda ve bizzat insanların zihinlerinde bulunur ve buralardan insanların ihtiyacına göre sunulur.

Bilgi yabancı pazarların uluslararası şirketler araştırmaları için ilk geleneksel sebep şudur; şimdiye kadar keşfedilmemiş petrol kaynakları, değerli taşlar vs -gelişen dünyanın doğal kaynakları tükenmeye başlamasına rağmen- halen mevcut durumdadırlar. Ancak maddi ürünlerin ekonomik bölgelerin yapı taşlarını oluşturdukları zamanda, globalleşme ortaya çıkan ürünlerden çok emeği – hizmeti, keşifleri, materyalizmden (sermaye vb) çok enformasyonu vurgulamıştır.³⁶⁹

2.1.11.7. Esnek Uzmanlaşma

Tüm dünyayı kökten sarsan bu hızlı tekamül, günden güne tüm hayatı etkisi altına almaya başlamıştır -teknolojik gelişmenin etkisiyle-. Bu yapısal dönüşüm hem küresel anlamda tüm dünya topluluklarını hem de ulusal boyutta tüm iş ve iş yönetimini yeni açılımlarla etkilemektedir. Esnek üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanmasıyla birlikte büyük örgütlenmelerin giderek fonksiyonları itibarıyla, birbirleriyle bağlantılı küçük alt gruplara ayrıldığı yeni bir model gelişmektedir.

Montaj hattındaki çalışanlara uzun süreli açık çözüm post-Fordizm veya esnek-uzmanlaşmadan gelmiştir. Bu çözüm organizasyon düzeylerinde merkezîyetçilikten ayrılmayı, daha esnek ve uzmanlaşmış olmayı gerektirmekteydi. Çözümün çalışma alanındaki düzeyinde, montaj hattı boyunca iş gücünün vasıf seviyeleri ve esneklikleri artırılmalıdır. Bununla beraber ekip çalışması için çalışma yapıları sağlanmalıdır, üstün kalite ve değerdeki ürün ve hizmetleri sunabilecek ,özelleşmiş pazarlar bulunmalıdır. Öyleyse esneklik, çalışma teknolojisinin yeni modellerinin çok kritik bir parçasıdır. Fakat kendisi esneklikte iki ayrı yapıyla birleşir. Birincisi sayısal / dış esneklik diğeri ise fonksiyonel / iç esnekliktir. Birinci çift esneklikte şirketin işgücü arzı ile ürün talebini birbirine göre ayarlama kabiliyetine

³⁶⁹ Grint, a.g.e., s. 374.

sahip olması anlamına gelmektedir. Bu ayarlamayı da iş gücü piyasasının kullanımı ile de ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme o kadar kuvvetlidir ki ayrıcalıklı, önemli işçiler kritik olmayan bölgelerden çıkartılırlar ve bu sebepten dolayı da merkezden nispeten uzak olan işçiler dezavantajlı duruma düşmektedirler. İkinci çift esneklik olan fonksiyonel / iç esneklik ise şirketin eldeki işi, işgücünün ne kadar çeşitli vasma ve bilgiye sahip olduğuna bakmadan iş gücüne verebilme becerisi olması demektir. Daha çok yer değiştiren (dolaşan), bu şekilde de belli bir işin veya görevin bağlantılarından ya da bölge sınırlarından uzak işgücü daha esnek durumdadır.³⁷⁰

Esnek teknoloji esnek uzmanlaşmayı doğurur. Yeni fikirler çabucak yeni ürünlere, daha yeni fikirler daha yeni ürünlere dönüştürülebilir. Üretim müşteriler hesaba katılarak yapılır, epeyce özgül isteklere ve sürekli akış halinde ki ihtiyaçlara uygun hale getirilir. Adam Smith'in ısrarla üstünde durduğu gibi, iş bölümü pazarın kapsamıyla kısıtlı olduğundan, pazarların bölünmesi ve hızla değişen örüntüleri, girişimlerdeki iş bölümünün düşmesine yol açabilir. Müşterinin isteklerinin duyarlı, kısa vadeli üretim ne ölçek ekonomisini sağlamak için zorunlu olan geniş ölçekli atölye ve teknolojiyi gerektirir, ne de Fordist türde sanayi kuruluşlarının ortak özelliği olan vasıfsız yada yarı vasıflı işçiye bağımlı olabilir. Esnek uzmanlaşma hem makinelerin hem de işçinin vasıflı ve esnek olmasını gerektirir. Esnek uzmanlaşma açıkça, hiç değilse büyük firmaların geleneksel olarak yararlandıkları ölçek ekonomilerinin rekabet avantajlarını dengeleyecek ölçüde, küçük firmaların işine gelecek şekilde çalışır.³⁷¹

Yeni teknolojilerin daha çok kullanılmaya başlandığı esnek üretim düzeni içinde emeğin temel karakteristiklerinde de önemli değişimler olmuştur. Bu yüksek teknolojiye dayanan esnek üretim düzeninde, daha vasıflı işgücü talebinde artış olmuştur. İşçiye daha çok sorumluluk verilmiş ve kitle üretimi düzeninin aşırı iş bölümü yerine işçinin faaliyet alanının sınırları nispeten daha geniş tutulmuştur. Eğitim yaygınlaştırılmıştır. İşçinin yaratıcılığı teşvik edilmiş ve dikey örgütlenme terk edilmeye başlanmıştır.³⁷² Kısaca, esnek emek piyasası bugün icra edilen işlere bağlanmayı ve teslimi ne önerir ne de buna izin verir. Eldeki işe bağlanmak, işin

³⁷⁰ Keint Grint, "Çalışma Sosyolojisi", Çev: V. Bozkurt, İstanbul, alfa Yay., 1998, s.344

³⁷¹ Kumar, A.g.e., s.61.

³⁷² Bozkurt, Enformasyon Toplumu ve Türkiye, s.95.

gereklerine aşık olmak, dünyadaki yerini sahip olunan yeteneklerle ya da icra edilen işle belirlemek kadere boyun eğmek demektir ; bu sözleşmelerdeki “ikinci bir emre kadar maddesi ve her türlü işin geçici doğası göz önüne alınır, ne akla yatkın ne de salık verilen bir tutumdur. Seçilmiş azınlığın dışında insanların çoğunluğu için günümüz esnek emek piyasasında kişinin işini bir meslek olarak benimsemesi çok yüksek riskler içerir ve bu durum psikolojik – hissi bir hastalık belirtisidir.³⁷³ Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin çalışma ilişkileri hala otokratik bir yönetim ve yapılanmasıyla devam ettiği için, bu “ esneklik “ ten habersizdirler. Buralardaki hala Taylorizm ve Fordizm’in şartları ve kültürüyle faaliyette bulunmaktalar. Günümüz küresel ekonomisinde tutunabilmek için bütün iş hayatında post-Fordist yapılanmaya doğru bir dönüşüm zorundadırlar.

Gelişmiş ülkelerde ise çalışma hayatında esneklik çok büyük bir aşama kaydetmiştir ve bu eğilim, bugün hala son hızıyla sürmektedir. İşçi ve işveren sendikalara müştereken çok değişik esnek çalışma modelleri geliştirmişlerdir. Bu modellerde müşterek olan ise şirketlerin rekabet gücüne ve çalışanların işyerlerini korumaya hizmet etmektedir.³⁷⁴

“Geçmişin genellikle bir kez öğrendikten sonra iş anlayışı, günümüzde, giderek artan bir biçimde gerilemektedir. Artan küresel rekabet baskısı karşısında yeni çalışma şekillerinin (esnek / part-time) esnek artışına tanık olunmaktadır. Özellikle bu yeni şekilleri, işçinin işinin geleneğine güvenle bakmasını engellemektedir.”³⁷⁵ Yeni sistemde işçilerin bir iş yerinde ömür boyu çalışma garantisi yoktur. Çalıştığı yere bağımlılıktan ziyade esnekliğin oluşturduğu rahatlığın yanında bu yapılanmanın getirdiği belirsizlikler vardır ve iş ve işçinin hayatında“ her an her şey olabilir”.

Esnek uzmanlaşma sistemi hem üretim teknolojisinde hem de insan kaynaklarının yönetilmesinde ki sayısal ve fonksiyonel esneklikle, zaten post-endüstriyel ekonomilerde daha çok işverenlerin lehine dönmekte olan süreçte işçi

³⁷³ Zygmund Bauman, “Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar”, s.55-56

³⁷⁴ Till Becker, “Dost Acı Söyler”, *Mess İşveren Gazetesi*, S. 734, Şubat 2001, , s.6

³⁷⁵ Veysel Bozkurt, “Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları”, *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, Der:Veysel Bozkurt, Alfa Yay., Bursa, 2000, s. 102.

³⁷⁶ Kurtuluş, a.g.e., s.187

yönetim ilişkilerinde yönetimin kontrolünü arttırmaktadır. Gerçekten günümüze istihdamın hizmetler sektörüne kayması iş gücünün vasıf derecelerinin artması, sendikalar işçi partileri gibi kurumların güç ve etkinliklerinin azalma trendinde olması Japonların işbirliği esasına dayalı işçi – yönetim ilişkilerinin etkisi davranışçı yöntem ve tekniklerin yaygın kullanımı gibi nedenler endüstri ilişkilerinde yönetimin etkisini arttırmaktadır.³⁷⁶

Bauman'a göre; el üstünde tutulan çoğu değer gibi, "esneklik" fikri de toplumsal ilişkilerden ibaret doğasını, gücün yeniden dağıtılmasını talep ettiğini ve "katılıklar"ı alt etmek üzere olanların direnme güçlerini ellerinden alma niyeti taşıdığını gözlerden gizler. Aslına bakarsak, emek gücü, "katı" olmaktan ancak yatırımcının hesaplarında görünmeyen bir kalem olma özelliğini kaybederse çıkacaktır. Başka bir deyişle, emek etkili bir biçimde gerçekten "esnek" olma, yani bir kalıba girmeyi reddetme, şaşırtma ve bütün bunlarla birlikte yatırımcının manevra özgürlüğüne bir sınır koyma gücünü yitirdiğinde "katı" olmaktan çıkar. "Esneklik" sadece, emek piyasasının hem arz hem de talep yönünde eşit oranda geçerli olmak üzere, ekonomik sağlığının "evrensel ilkesi" pozunu takınır. Terimin aynılığı son derece farklı içeriği gizler.³⁷⁷ Görüldüğü gibi "esneklik" çok şey söylenmektedir. İyisiyle kötüsüyle "esnek uzmanlaşma" dünya çapında ve her alanda yaygınlaşmaya devam ediyor.

Son olarak; genel hatlarıyla esnek üretimin niteliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Fazla işçilerde dahil, stok fazlalığı kaldırır.
- Kalite ve etkinlik doğru orantılı kabul edilir ve kaliteden taviz verilemez.
- Bir üründen diğerine hızla değişebilme yeteneğine önem verilir.
- Üretim sürecini gerekli şekilde anlayan çok becerikli elemanlar vardır.
- Eğitime gerekli şekilde önem verilir.
- İyi eğitilmiş işçileri elde tutmaya önem verilir.
- Ücret sistemi, şirketin, tesisin ve bireyin performansına kısmen bağlıdır.

³⁷⁷ Bauman, "Küreselleşme", s.119

- Statü engelleri azaltır.
- Yüksek bağlılığa dayalı iş uygulamaları vardır.³⁷⁸

2.1.11.8. Üretimden Tüketime ve Bu Kavramların İç İçe Geçişi

Sanayi toplumunun temel dayanaklarından biri de yeni kıtaların keşfi ve sömürgecilik sayesinde ortaya çıkan pazar genişlemesidir. Günümüzde de bir yandan milli ekonomilerin birbiriyle karmaşık ilişkilere girmelerini mümkün kılan globalleşme, öte yandan artan bilgi ve enformasyon talebi, enformatik pazarın olabildiğine genişlemesine yol açmaktadır. Böylece enformasyon sektörü hem milli hem de milletler arası ölçekte lokomotif sektör halini almaktadır. Bu değişiklik, ekonomilerin niteliğini de temelden değiştirebilir. Üretici ile tüketicinin mekanik bir şekilde birbirinden ayrılması ve üretimde uzmanlıkların belirleyici bir rol oynaması esasına dayanan sınıai ekonomilere karşılık, enformatik ekonomilerde bu kategorileri birbirinden ayıran sınırlar muğlaklaşmakta, hatta ortadan kalkmaktadır.³⁷⁹ Sınırların birbirine geçmesi, iki yada daha çok tüketim aracını tek bir ortamda yan yana getirerek tüketim katedrallerinin yeniden büyük hale gelmesine hizmet etmiştir. Evde tüketim araçlarının birbirine geçmesi televizyonla alışveriş kanalları ve süper alışveriş merkezleri gibi, büyüülü görünen yeni tüketim yolları yaratmıştır. Alışveriş için var olan zamanların birbirine geçmesi, yılın üç yüz atmış beş günü yirmi dört saat alışveriş yapılan büyüülü bir dünya yaratmıştır. Geçmiş şimdiki ve gelecek kazançlara kolayca ulaşma imkanı, insanların geçmişte asla satın alamadıkları şeyleri satın alabilecekleri anlamına gelir. Son olarak hem zamanın hem mekanın seyirlik kullanımı da tüketim katedrallerinin yeniden büyüülü hale gelmesine hizmet etmiştir.³⁸⁰

Tüketim araçlarının ortaya çıkışı hiç de yeni değil. Ne var ki II. Dünya Savaşı'ndan beri ivmelerinde dramatik bir artış olduğu görülmektedir. İnsanlar daha fazla mal ve hizmet istiyor ve alabiliyor. Tüketim araçları insanlara istediklerini vermek yeni istekler yaratmak ve süreç içinde bu istekleri karşılayanlara kâr etme olanağı sağlamak üzere çoğaldı. Ama neden bu kadar çok insan bu kadar çok ister hale geldi? Bunun bir nedeni, bir çok insanın daha fazla kaynağa sahip olması ve bu kaynakların

³⁷⁸ Bozkurt, "Enformasyon Toplumu ve Türkiye", s.58

³⁷⁹ Avcı, a.g.e., ss.67-68.

³⁸⁰ George Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, s.210

büyük kısmının kişisel tüketime sevk etmeye yönelik reklama muazzam miktarlarda para yatırılması olarak kabul edilebilir.³⁸¹ Hızlı yaşam modeli, bunlardan başka, kısa süreli ürünler ortaya çıkarmıştır. Örneğin; daha çok atılabilir ürünler, daha kısa süreli hizmetler, daha çok değiştirilebilir parçalar daha kısa süreli hizmetler, daha çok değiştirilebilir parçalar, daha geçici modeller. Hizmetlerde ve ürünlerdeki bu kısa ömürlülük, tüketiciyi, kararlı ekonomidekinden daha sık aralıklarla pazar yerine gelmeye zorluyor ve bu paranın el değiştirme hızını arttırmaktadır.³⁸²

ABD’de ve giderek dünyanın büyük kısmında yirminci yüzyılın ikinci yarısı büyük çeşitlilikte yeni tüketim araçlarının ortaya çıkışına ve patlayıcı gelişmesine tanık oldu. Bu, üretimin hakim olduğu bir topluma geçişin bir parçası ve bir yansımasıdır. Eski dönemde egemen olan, üretim araçlarıydı, ama bugün tüketim araçları yükselmektedir. Alışveriş merkezi çağın tanımlayıcı yapısı olarak fabrikanın yerini almıştır. Hoşuma gitsin veya gitmesin, geleceğimiz asıl olarak tüketimde ve tüketmemize olanak sağlayan, tüketimi teşvik eden hatta zorlayan araçlarda yatmaktadır.³⁸³

Toplumumuzun üretim toplumu mu, yoksa tüketim toplumu olduğunu nereden anlayabiliriz? “Üretim toplumu” ismini hak etmesine benzer derin ve temel bir anlamı içerir. O tür modern topluma “üretim toplumu” denmesinin sebebi üyelerini esasen üreticiler olarak kullanılıyor olmasıydı: bu toplumun üyelerini şekillendirme tarzı, bu rolü oynamaları gereksinimince belirlenmişti ve toplumun üyelerine örnek olarak gösterdiği norm bu rolü oynama yeteneği ve arzusuydu. Bugünkü geç-modern, ikinci modern ya da post modern aşamasında toplum üyelerini -yine esasen- tüketici yetenekleriyle kullanır. Günümüzün toplumun üyelerini şekillendirme biçimi her şeyden önce tüketici rolünü oynama gereksinimince belirlenir ve toplumumuzun üyelerine gösterdiği örnek norm ,bu rolü oynama yeteneği ve arzusudur.³⁸⁴

³⁸¹ A.g.e., s. 51.

³⁸² Toffler, *Ekonominin Çöküşü*, s. 47.

³⁸³ Ritzer, a.g.e., s.211

³⁸⁴ Z. Bauman, *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksulluk*, s.40

Yeni tüketim araçlarında çok az “samimi” insan ilişkisi vardır ve yeni tüketim araçları evi de istila ettiği için, evlerimizde bile özgün insan ilişkisine giderek daha az yaşanmaktadır. Yeni tüketim araçları toplumsal ilişkilerin niteliğini dönüştürüyor. Her yerde hazır ve nazır olma özellikleri giderek artan ortamlarda insansız yapılar ve yerlerle insan gibi davranmayan, sınırlı hareketler yapan insanlarla ilişki kurma olasılığı artıyor. Buna bir de televizyonla ve sinema perdesiyle ilişkimizi karakterize eden insan dışı etkileşimi ekleyin, geleceğin “toplumsal” ilişkilerini merak etmekten kendinizi alamazsınız.³⁸⁵ Adeta bulaşıcı bir hastalık gibi yaygınlaşan insanlardaki tüketim açlığı bizleri ne hale getirecek belli değil. Bilinen bir gerçek var ki, o da, tüketim ihtiyacını sınırlı olarak karşılayanlarla bu ihtiyacını sınırlı olarak karşılayabilen insanlar arasındaki uçurumların gittikçe büyüdüğü ve yükseldiğidir. Gelişen teknolojiyle herhangi bir tüketim maddesini talep ettikleri her an bunlara ulaşabilmek için üreticiler üzerinde çok fazla etkiye sahiptir tüketiciler. Diğer taraftan insanların tüketim maddeleriyle çok fazla haşır neşir olması insanlar arasındaki iletişimsizliği doğurur.

Üreticiler görevlerini yalnızca toplu halde yerine getirebilirler. Üretim kolektif bir çabadır, iş bölümünü, üreticilerin işbirliğini ve eylemlerinin koordinasyonunu gerektirir. Kimi kısmi faaliyetler tek başına yerine getirilebilir, ama öyle olsa bile bu faaliyetleri, nihai ürünün oluşturulması aşamasında ortaya çıkan diğer faaliyetlerle birleştirme zorunluluğu en önemli kısım olarak kalır ve faaliyeti yerine getireni aşar. Üreticiler ayrı ayrı hareket ederken bile birliktedirler. Her birinin çalışması ancak bireyler arasındaki daha fazla iletişim, uyum ve bütünlük sayesinde kör edebilir. Tüketiciler tam tersidir. Tüketim tamamen bireysel izale ve nihayetinde münzevi bir faaliyettir: her zaman özel ve hiçte ortak olmayan bir durum olan arzuyu dindirerek ve azdırarak, hafifleterek ve tahrik ederek yerine getirilen bir faaliyet. “kolektif tüketim” diye bir şey yoktur. Doğru tüketiciler, tüketim esnasında bir araya gelebilirler, fakat o zaman bile gerçek tüketim yalnız ve bireysel yaşanan bir deneyimdir. Bir araya gelmek sadece tüketim faaliyetlerinin yalnızlığının temelini teşkil eder ve onun zevklerini artırır.³⁸⁶

³⁸⁵ Ritzer, a.g.e., s.26.

³⁸⁶ Bauman, “Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksulluk”, s. 49.

Üçüncü dalganın gelmesiyle “kendi işini kendin gör” zihniyeti yaygınlaşmıştır. Alış veriş yerine tüketim için üretim belki de sadece bir merak işi olmakla kalmayacak ve daha da yayılacak, ekonomik önemi artacaktır. Zamanımızın ve enerjimizin gittikçe daha büyük bir bölümünü bu tür faaliyetlere ayırdığında, bunun yaşamımızı şekillendirdiğini ve toplumsal kişiliğimizi etkilediğini görecektir.³⁸⁷

2.1.11.9. İşgücünün Küreselleştirilmesi

Küreselleşme iş gücünü ve iş gücü piyasalarını iki şekilde piyasasını düzenleyen ulusal kurumların, piyasaların içselleşmesi sonucunda, daha az etkin hale gelmesi, diğer bir ifadeyle “düzenleme açığı”nın oluşmasıdır. Örneğin, işgücü piyasasının düzgün işlenmesini sağlamaya yönelik mevcut ulusal eğitim ve öğretim politikaları bu amacı gerçekleştirme görevini şimdiye kadar yerine getirmiştir. Bununla birlikte, bugün aynı politikalar piyasaların içselleşmesiyle ortaya çıkan talepler karşısında başarılı olamayabilir. İkincisi, küreselleşmeye yönelik eğilimin “itici gücü”, çok uluslu firmalardır. Firmalar içinde ve arasında kapsamlı organizasyon değişikliklerine neden olan küreselleşme süreci, çok uluslu firmaların küresel aktörler olması yönünde baskılar oluşturmaktadır. Küresel koordinasyon yalnızca firma içi üretim organizasyonunu vurgulamayabilir. Küreselleşmeye yönelik çok benzer baskılar (diğer bir ifadeyle piyasaya giriş, teknolojik yaklaşma, yüksek maliyetler ve riskler) firma içi üretim organizasyonunda bir dizi yeniliğe yol açmıştır.³⁸⁸ Firmaların sürekli değişen ve genişleyen (küresel) ekonomi piyasalarına ayak uydurabilmeleri için ciddi yeniliklere baş vurmaları gereklidir.

Küreselleşme olgusunda en çok göze batan şey dünya ölçeğinde mal, hizmet sermaye ve insan akışlarında yaşanan patlamadır. Daha da önemlisi bu akışların belli kurallara göre, belli kurumlar aracılığıyla ve giderek artan ölçüde ortak bir dille yani İngilizce’yle gerçekleştirilmeleri. İletişim alanında yaşanan muazzam teknolojik devrim de zaman ve mekan kısıtlamalarının bilginin yayılmasına koydukları engellerin ortadan kalkmasına yol açıyor. Ancak burada bir noktaya dikkat etmek gerekir. Küreselleşmeyi

³⁸⁷ Toffler, “Üçüncü Dalga”, s.428

³⁸⁸ Murat Güven, “Küreselleşme ve İşgücü Piyasaları”, Küreselleşmenin İnsan Yüzü, (Der: Veysel Bozkurt), Alfa Yay., İstanbul, 2000, s.258.

kolaylaştıran öge iletişimde yaşanan devrimin yarattığı hızdan çok, maliyetleri sıfıra yakın düzeye indirmiş olması. Bu yüzden ki iletişimde yaşanan köklü dönüşüm zaman ve mekan engellerinin neredeyse ortadan kalkmasına yol açabilmekte. Bu da mal, hizmet ve sermaye akışlarının hızlanmasını ve yoğunlaşmasını sağlamaktadır.³⁸⁹ Şimdi bizden önceki tarihte hiç kimsenin karşılaşmak zorunda kalmadığı riskli koşullarla (ki küresel ısınma bunlardan sadece bir tanesidir) yüz yüzeyiz. Nerede yaşıyor olursak olalım ve ister ayrıcalıklı isterse muhtaç konumda bulunalım, yani risk ve belirsizliklerin bir çoğu istisnasız hepimizi etkilemektedir. Bu sorunlar küreselleşmeyle (değişiklikler kümesiyle) yakından ilintilidir. Bilim ve teknolojinin kendileri küreselleşmiştir.³⁹⁰

Küreselleşme sürecinde girdilerin temini ve çıktıların pazarlanması için gündeme gelen piyasalar artık dünya çapında düşünülüyor. Endüstri toplumundan fabrika üretimi, öncelikle ulusal sınırlar içindeki pazarlara yönelikken ve onlara hitap ederken, bilgi toplumunda dünya standartları belirleyici konuma yükseliyor.³⁹¹

Çok uluslu şirketlerin bir çoğu, içindeki yaşadıkları ülkelerin yaşam standartlarının gelişmesinde büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bazıları, çevrelerine sanayi üzeri insani çalışma kalıplarını tanıtmışlar, diğer bazıları da belli bir dereceye kadar, iş ortamını demokratikleştirmişlerdir. Ama eğer büyük boyutlu dış etkenlerce, devamlı sarsılmayan, istikrarlı bir düzen istiyorsak, çok uluslu şirketleri bir düzene oturtmak zorundayız. Gelişmiş olan ülkeler bunun farkındadırlar. Sıra gelişmekte olan ülkelerin de bunun farkına varıp, uygun hareket tarzını seçmelerine gelmiştir.³⁹² Bazıları, globalleşme vaadinin gelişmemiş ekonomileri gelişenlerin oynadığı alana yükselteceğini iddia ediyorlar. Gerçek, bütün dünyada fırsatların ve zenginliğin kutuplaşmasında artış olacağıdır. Zengin da ha çok zenginleştikçe fakir daha da fakirleşecek. Ayrıca ulusal hükümetler dünyanın bir bölümünü, kirlenen sendikaları yasakladığında, fakir ülkeler umutsuz bir teşebbüsle yoksul ülkelerini kalkındırmak için

³⁸⁹ Soli Özel, "Küreselleşme, AB ve Türkiye", *Karizma Dergisi*, S.4, Ekim-Kasım-Aralık 2000, s.110

³⁹⁰ Antony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, ss.14-15

³⁹¹ Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, ss.208

³⁹² Toffler, *Ekonominin Çöküşü*, s. 94.

gerekli olan yatırımı sağlamak için birbirlerinin üzerine düştüklerinde olaylar böyle gelişmeyecek.³⁹³

Küresel ekonomik yapılanmaya bütün bu söylenenlerin yanında, bu duruma farklı yaklaşan bir diğerine göre: Küresel rekabet; Avrupa, ABD, Japonya ve yeni endüstrileşen ülkelerin birbirlerine karşı yarışmaları şeklinde tanımlanmaktadır. Bu yanıltıcı bir varsayımdır. Dünyanın neresine giderseniz gidin, endüstrilerini dönüştürme sorunuyla boğuşan şirketler görürsünüz. Japonya belki de en büyük yapısal dönüşüm mücadelesiyle karşı karşıyadır, Avrupa'nın önünde, bilişim devrimine yetişme mücadelesi vardır. Yeni endüstrileşen ülkelerde kendilerine göre mücadele kaynaklarıyla karşı karşıyadır, yani dünyanın hiçbir yerinde, her şeyi bulup tamamlamış ve dünyanın geri kalan kısmı için model oluşturan bir ülke yoktur. Japonya kesinlikle bir model değildir Avrupa'da, ABD'de dünyanın her yerinde iyi ve kötü uygulama örnekleri görülebilmektedir.³⁹⁴

Globalleşmeye tepkiler olayın kendisi kadar çeşitlidir. Bir tarafta, globalleşme tezini kabul edenlere göre, global sendikaların genişlemesi ve zaman-mekan eş zamanlı daralması kapitalist ekonominin ilk titreşimleriyle başlayan bir işlem getirmiştir. Sonuçta, insanlar arasındaki ortak olan şeylerin farklılıkları aştığı, doğuştan gelen özelliklerdense insanların kendi kimliklerini seçtiği, her dönemin ve bölgenin özel yetenek ve ustalıklarının kâr amacıyla global pazara doğru büyüyebildiği, entegre olabildiği bir döneme yaklaşmaktadır. Artık tüketiciler ve üreticileri birbirine benzemektedir.³⁹⁵

Küresel ekonomide iş gücü stratejilerini üç başlık altında toplamak mümkündür:

- Düşük ücretli işgücü talep eden sermayenin hareketliliğini sınırlama,
- İşçi hakları ve çalışma standartları konusunda uluslar arası işbirliği,

³⁹³ Grint, a.g.e., ss. 360-361.

³⁹⁴ Gory Kamel, "Rekabet Tabanını Yeniden Yaratmak", *Geleceği Yeniden Düşünmek*, (Der:Rowan Gibson), İstanbul, Sabah Kitapları Yay., 1997, s. 80.

³⁹⁵ Grint, a.g.e., s. 360.

- Düşük ücretlerden başka faktörlerle rekabet etmeyi tercih eden yabancı sermayeyi kabul etme.³⁹⁶

Küreselleşmeye dair şu ana kadar -özellikle son yıllarda- çok şeyler söylenip yazıldı. Dünyanın her yerinde ve toplumun her katmanında bütün insanlar kendilerine dair çok şeyler buldular bu kelimedede, insanların günlük hayatlarının her anında ağızlarına doladıkları anahtar sözcük haline geldi adeta. Hatta şarkılarımız türkülerimi bu sözcükle şekillenmeye başladı. Küreselleşme süreci sadece ekonomik yaşantımızda değil, daha bir çok alanda etkisini üzerimizde hissettirmektedir. İktisadi faaliyetler küresel pazarlarda icra edilmekte, dünyanın her yerindeki istihdam şekilleri istensin veya istenmesin güçlü ve etkili bir dönüşüm geçirmektedir.

³⁹⁶ Güven, a.g.m., s. 268

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFORMASYON TOPLUMUNDA TÜRKİYE

3.1.TÜRKİYE ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Bilgi olan hızıyla, günlük hayatımızın vazgeçilmez tek üretim faktörü olmaya devam ediyor. Sermayeyi ve eme gide de dönüştürerek istihalem alanlarımızı farklılaştırmaya başlıyor. Ama Türkiye enformasyon çağını yaşıyor, demek için henüz çok erken. Bu aşamada aşınılmamız gereken çok fazla yol var. Yavaş yavaş cüz-i miktar da olsa ekonomi kurumumuz bilgiyle donatılabilir ama ya diğerleri... Kurumlarımızın hepsi arasında bir bütünlük oluşturabilecekler mi? Yada henüz birbirlerini etkileme safhalarında mı geçiyorlar? Ya da bütün toplum olarak ne zaman ne derece bu süreci yaşayıp üreterek özümseyeceğiz?

Türkiye (geleneksel tarım toplumu olan) GSYM'nin sektörel payları cari fiyatları 1923 ve 1994 yıllarına göre şöyledir.

1923 yılında	
Tarımın payı	% 43
Sanayinin payı	% 11
Hizmetin payı	% 46
1994 yılında	
Tarımın	% 13,2
Sanayinin	% 26,5
Hizmetler	% 60,3 değerlerine ulaşmıştır.

Bu karşılaştırmalı değerlerin ışığında Türkiye'nin sanayileşmede aldığı önemli yola karşın, endüstri ve bilgi toplumu olma yolunda daha kat edecek önemli bir yolu olduğu görülür. Nitekim 90'lı yılların başında sanayi yapısına bakıldığında tüketim malları Sanayinden (%40) ara malları üreten sanayi (%45) ağırlıklı bir yapıya geçmesine karşın, yatırım malları payının (%15) henüz düşük olduğu dikkati çeker. Bu

sonuç, Türk sanayileşmesinin olgunluk dönemini tamamladığını ve bir aşama daha geçmek zorunda olduğunu ortaya koyar.³⁹⁷

Türkiye, 1980'lerden bu yana büyük bir hızla dünya kapitalizmiyle bütünleşirken kendi ekonomik kabuğunu kırmıştır. Ancak o dönemin yarattığı artan gelir eşsizliği gibi olumsuzlukları da bünyesinde daha yoğun şekilde yaşamaya başladı. Ekonomik liberalleşmesinin eksik kalması, yaşadığı on beş yıllık iç savaşın terörle mücadelenin yarattığı koşulların da etkisiyle devlet yapısında reformlara gidememesi ve halen gitmemekte ısrar etmesi ise Türkiye'nin bu entegrasyon sürecinin dışında kalması tehlikesini gönderme getirmiştir.³⁹⁸

Bilgi toplumu için öngörülen ölçütleri açısından Türk toplumunun durumu nedir? Türkiye gerek bilgi gerekse yetişmiş insan gücü açısından bilgi toplumuna hazır mıdır? İletişim alışkanlıkları açısından belirtilen birikimin yeterli olduğu söylenemez. Çünkü Türkiye'de ansiklopedi, gazete, kitap girmeyen eve, televizyon girmiştir. Görsel iletişim her türlü etkiye sahip gücü ile ülkeyi bu açıdan hazırlıksız yakalamıştır. Ancak olayın sadece bu boyutu Türk toplumunu bilgi toplumu olma hedefi konusunda tümüyle değerlendirecek malzeme açısından sınırlamaktadır. Bu sorunların en gerçek cevabı ülkelerin "araştırma ve geliştirme" faaliyetlerine ayırdıkları payın irdelenmesiyle ortaya konabilir. Çünkü ülkelerin kalkınmışlığı gayri safi milli hasıladan Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan payın oranına göre ifade edilmektedir.³⁹⁹

Bilgi çağı, iletişim çağı gibi muhtelif kavramlarla ifade edilen yeni dönemin ortaya çıkardığı olgular ve top yekûn değişim olgusu toplumumuzu da kollarına almış bulunmaktadır. Son on yılda yaşananlar bundan sonra yaşanacak olan değişimlerin önemli ip uçlarını vermektedir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Erkan, *Ekonomi Sosyolojisi*, s. 22.

³⁹⁸ Sol Özel, "Küreselleşme, AB ve Türkiye", *Karizma Dergisi* (Ekim, Kasım, Aralık)

³⁹⁹ Doğan, *a.g.e.*, s.199.

⁴⁰⁰ Erdinç Yazıcı, *Türk-İş ve Değişim*, Sistem Yayınları, Ankara, 1993, s.12

“Bugün birçok ülke, farklı hızlarla ve farklı itici güçlerle hareket eden, çok farklı iki hatta üç değişim dalgasının etkisini aynı anda hissetmektedir.”⁴⁰¹ Türkiye de bunlardan biri olan ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de on dokuzuncu yüzyılın başından günümüze bir bunalım yaşanmaktadır. Bu bunalımın kaynağında, bütünüyle toplumun değil, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı ülkelerinde, Batılı devletlerin de Osmanlı İmparatorluğu’nda tesis ettiği elçilikler ve yine Batılı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde tesis ettiği “yabancı” okullar eksenini etrafında doğarak büyümüş entelektüel bir zümrenin, bir epistemik azınlığın, bir “epistemik cemaat”in bunalımıdır.⁴⁰² Batıyla temasa geçmeye başladığımız o günlerde toplum da yönetenler arasında bir kopukluktan doğan ikilikten dolayı; halkın bazı şeylerden ve girişilen modernleşme çabalarından haberi yoktur. Toplum olarak alışık olmadığımız bir yapılanma hazırlıksız ve alt yapısız bizi yakalamıştı. Bu uygulamalarla yüz yüze kalan marjinal bir kesim, ağırlıklı ve farklı bir bombardımanla karşı karşıya kalınca bir bunalım dönemine girmişti. Çünkü ilk etapta bunu yaşayan bilim adamlarımız veya eğitim kollarında faaliyet gösteren diğer insanlarımız yaşadı. Daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte ulusal egemenlik çerçevesinde çağdaşlaşmaya ve sanayileşmeye doğru daha sistemli ve istikrarlı adımlarla atılmaya başladı. Her saniye değişikliklerin ve yeniliklerin yaşandığı dünyamızda -Türkiye modernleşmenin gereklerini yerine getirmeye çalışırken- Batı her geçen gün ilerlemeye devam ettikçe biz bu hızı yakalayamadığımız hep geride kaldık ve şu anda gelişmiş olan bütün ülkelerde enformasyon çağı yaşanıyor. Biz diğer süreçleri ne derece kat ettik veya Enformasyonun neresindeyiz?

3.2.TÜRKİYE’YE ENFORMASYONUN GELİŞİ VE ETKİSİ

Günümüzde kitle üretimi, dağıtımı ve iletişimi safhasının ötesine geçilmektedir. Eğer iş bölümü geliyorsa, örgüt yapılarında çeşitlilik atıyorsa, (kimi zaman çok daha büyük örgüt yapıları içinde yer alan) daha ufak daha fazla sayıda, daha yerleşmiş birimlere geçiliyorsa, kanunlarımız çoğalıyorsa, ürün ayrılıyorsa bütün bu

⁴⁰¹ Alvin ve Heidi Toffler, *Yeni Bir Uygurluk Yaratmak*, s.22

⁴⁰² Arslan, a.g.e., 1992, s.2-3

gelişmeler oluyorsa sistemi dengede tutmak için çok daha fazla en formasyon gerekiyor demektir.⁴⁰³ Türkiye'nin bu süreçleri yaşayıp yaşamadığı veya nasıl yaşadığını iyi tetkik etmek gerekiyor.

Türk toplumunun, endüstri toplumuna dönüşüm çabaları, ancak cumhuriyetten sonra doğru bir yörüngeye oturabilirdi. Türkiye, cumhuriyetten beri yürüttüğü kalkınma ve endüstrileşme uğraşı içinde önemli bir yol aldı. Bununla birlikte henüz tam bir endüstri toplumu değil; ancak yarı endüstrileşmiş bir ülke oldu. Türkiye kalkınma ve endüstrileşme için çabalarını yoğunlaştırırken, bu arada daha önce endüstrileşmiş olan ülkeler boş durmadı ve endüstri sonrası bir toplum oluşumu sağladılar. Bu yeni oluşum bilgi toplumu aşamasıdır. Böylece Türkiye'nin bugün ki toplumsal değişim ve gözeterek oluşturmak zorundadır. Bu nedenle burada, Türkiye'nin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel açıdan ulaştığı geliş sürecinin bir değerlendirmesi, ulaşılan bu yeni aşamanın ışığında yapılıyor.⁴⁰⁴

“Türkiye’de, ekonomik alanda tarımdan sanayi üretimine geçiş görüldüğü, siyasi açıdan ise çok uluslu bir yapıdan elde kalanla milli devlet. Yaratılmaya çalışıldı, idari olarak ise mutlakıyetçi ve militer bir devlet yapısı yerine sivil toplumla temellenmiş bir demokrasi arayışının olduğu, kültürel ve toplumsal düzeyde ise dini, nitelikli bir düzenden laikliğe geçişin görüldüğü, kısaca, kısa dönemde birkaç geçişin bir arada yaşandığı görülmektedir.”⁴⁰⁵ Türkiye dıştan ithal ettiği teknoloji ile ekonomik kalkınması sürdürdü, yeni teknolojiler öncelikle üretimi yani ekonomiyi etkileyip değiştirdi.

Ekonomik alandaki yenileme, yeni teknolojinin yarattığı iş bölümü ve uzmanlaşma ile birlikte yeni meslekleri doğurdu. Yeni meslekler ve yeni sosyal roller, sosyal alanın da gelişmesine yol açtı. Yeni mesleklerle yeni sosyal grupların doğması, giderek politik alana yansdı. Böylece toplumun maddi-teknolojik-ekonomik temelinden başlayan değişim süreci, zaman içinde sosyal ve politik alana sıçradı. Aynı değişimin kültürel alana yansması ise en son gerçekleşti. Bu durumda toplumun maddi

⁴⁰³ Toffler, *Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor*, s.129

⁴⁰⁴ Erkan, *a.g.e.*, s. 222.

⁴⁰⁵ Yılmaz,*a.g.e.*, s.169.

temelindeki değişim ile kültürel değişimi arasında bir zaman gecikmesi, yani kültür gecikmesi yaşandı.⁴⁰⁶ Bu durumda toplumdaki bireyler arasında kimlik problemlerine yol açtı. Toplumdaki kurumlar arasındaki uyumsuzluğun veya gecikmenin bedelini insanlarımız ödüyor. Geleneksel tarım toplumu aşamasından bu yana bir takım yenilikleri basamakları atlayarak-geçirmemiz gereken süreçleri dikkatine almadan- bir anda içimizde hissetmeden yaşamak zorunda kaldık veya bırakıldık. Bu sürekli geçiş dönemlerinin yarattığı boşluk başımıza bir sürü sorunlar bıraktı.

Özellikle sosyal, kültürel, ekonomik, eğitimin ve siyasal altyapısı tam olarak sağlam temellere oturmuş olmayan Türkiye sistemi, gelişmekte olan bir ülke olarak bilgi toplumuna geçişte derin sorunlarla yüz yüze gelmektedir ve gelecektir. Enformasyon toplumuna bir ön hazırlık yapılmamıştır. Çünkü hala tarım ve sanayi süreçlerinden alınının akıyla çıkabilmiş değildir. Türkiye çağı yakalayabilmek için maraton koşucusu olmalıdır.

3.2.1 Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Siyasi Yapısı

Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan itibaren siyasi alanda çok uluslu bir yapıdan ulus devleti önceleyen bir yapıya geçilirken zihinsel düzeyde dini düşüncenin etkin yere sahip olduğu toplumsal bir yapıdan laik bir toplumsal düzene geçiş söz konusudur. "Sivil askeri bürokrasinin dayattığı ve öncülüğü yaptığı ulusçu mutlakıyetçi devlet yapısından sivil güçlerin seslerini daha çok duyurduğu, daha demokratik bir siyasi yapıya doğru bir eğilim gözükmektedir. Bu süreç içinde sivil-asker bürokratik elit aleyhine olarak sivil kurumlar ve sade vatandaşın etkinliğinin arttığı ve bireye önem verilen bir yapılanmaya doğru gidildiği görülmektedir."⁴⁰⁷

Enformasyon teknolojilerinin sınır tanımaz özelliği geleneksel yapıların çözülmesine ve bireylerle daha küçük grupların büyük ölçüde güç kazanmalarına yol açmıştır. Bir diğer ifadeyle enformasyon toplumun gelişiyse ulus devlet hem içerden hem de dışarıdan aşındırılmaya başlanmıştır. Bir diğer ifade ile globalleşme ile yerelleşme/aşiretleşme birlikte yaşanmaktadır. Türkiye'nin uzun vadede güneyin yoksulları arasında kalmasına ve kuzeyin zenginleri ile arasındaki mesafenin çok daha

⁴⁰⁶ Erkan, a.g.e., s. 233.

⁴⁰⁷ Yılmaz, a.g.e., s.167.

artmasına yol açacaktır. Dolayısıyla her iki halde de Türkiye'nin karşısına yükselen toplum oldukça ciddi sorunlar çıkarmaktadır. Bunun yanında enformasyon toplumlarında temsili demokrasi yerine katılımcı demokrasinin yaygınlık kazandığını görmekteyiz.⁴⁰⁸ Bütün bu oluşumlar ister istemez Türkiye'yi de etkilemektedir. Her alanda yaşanan düşüncelere deve kuşları gibi bir tavır sergilememiz bizi ileride daha zorlu şartlarla mücadele etme mecburiyetinde bırakabilir.

Batı, ulus devletten federal devlete, federal devletten devletler üstü veya devletlerarası birliklere doğru gitmektedir... Biz Fransa'nın cumhuriyetçiliğini içimize sindirmeye çalışırken, Fransa Cumhuriyetten demokrasiye geçmiştir. Biz Batının sanayi devrimini yakalamaya çalışırken Batı bilgi veya enformasyon çağına girmiştir. Biz imparatorluktan ulus yaratmaya çalışırken, batı uluslar arası birliklere doğru şekillenmektedir. Biz daha aydınlanmanın değerini özümsemeye çalışırken, Batı aydınlanmaya karşı post modernizmin şahsında ciddi bir muhalefet hareketi kök salmaya başlamıştır.⁴⁰⁹

Türkiye sancılı bir dönemden geçmektedir. Türkiye, şuan içinde bulunduğu koşullar ve olaylara ilişkin tepkilerimizin niteliği konusunda tam anlamıyla karanlıkta el yardımıyla ilerlemeye çalışmakta, ülkemiz ve insanlarımız kendilerine ışık olacak, kendilerini geleceğe yönlendirecek yeni perspektif ve yöntemlerin arayışı içine girmiş bulunmaktadır. Bu ortamda halk kitleleri son otuz yıldır neredeyse aynı tümceleri kullanarak bildik mesajlarla ülkeyi yöneten lider figürleri, parti oluşmuşları ve politik söylemlerden ümidini keserek arayışı aşırı uçlara kaydırmaktadır. Bu kayışı asıl nedenlerine inmeden yüzeysel önlemlerle engellemeye çalışan devlet, bu kez aldığı ya da gerçekleştirdiği önlemlerin demokratikliği konusunda sıkıntıya düşmektedir.⁴¹⁰

Türkiye'de görülen diğer bir gelişme eğilimi olarak devleti küçültme ve devlet alanını kısıtlamaya yönelik çabaların güç kazanması belirtilebilir. Bürokratik bir yönetim geleneği içinde her şeye müdahale eden ve toplumsal kaynakların dağıtımını da büyük ölçüde şekillendiren devlet geleneği ve anlayışı, hem toplumsal yapıda meydana

⁴⁰⁸ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, s.151.

⁴⁰⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s.167.

⁴¹⁰ Şimşek, *a.g.e.*, s.7.

gelen yeni değişiklik ve oluşan yeni güçler tarafından, hem de gelişmiş dünyada meydana gelen yeni gelişmeler ve anlayış sonucu değer yitirmektedir. Devlet alanını sınırlama çabaları ile birlikte resmi ideoloji ve yaklaşım değer yitirirken ideoloji yerine günlük müdahalesi dışında kendi alanlarını düzenleme taleplerini daha güçlü olarak ifade edilmektedir. Kısaca, gücünü ulustan alan devlet anlayışı değer yitirmekte. İnsan iradesine dayalı sözleşme öne çıkmaktadır.⁴¹¹

Osmanlı Devleti'nden günümüze doğru, siyasal alanda geçirdiğimiz süreçlere genel olarak bir bakarsak; Osmanlı döneminde siyasal alanda faaliyet gösterecek tek ve ilk oluşum 1865'ta kurulan "Genç Osmanlılar" dır. Bunlar faaliyetleri sırasında 1876'ilk anayasayı yürürlüğe koydular. Daha sonra siyasal platformda ittihat ve Terekkü komitesiyle karşılaşıyoruz. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren Mustafa Kemal önderliğinde Batılılaşma ve modernleşme aşamalarını Türk toplumunun oluşması gereken ana hedefler eksenine konulmasıyla birlikte Türkiye Siyasal alanda demokratikleşmek amacıyla çok partili sistemi deneme sürecine girmiştir. İlk etap da Siyaset sahnesinde "devletçi-seçkinciler, gelenekçi-liberaller" rol oynamıştır. Daha sonra bunların değişik bir versiyonu olan sağ-sol partiler etkinleşmeye başlamıştır. Bütün bu hayatımız da belirsizlikler, güvensizlikler ve karışıklıklar geçti. Türk siyasetçileri veya halkı "demokrasi" kavramını kafalarında tam olarak anlamlandıramadan "temsili demokrasi" döneminden, katılımcı demokrasi -Çünkü Batı bu oluşumları daha Türkiye Cumhuriyeti ortada yokken sindire sindire yaşamıştı- uygulamasına geçmek zorunda kalmıştır.

3.2.2.Türkiye'nin Enformasyon Toplumunda Teknolojik Durumu

"1980'lerde başlayan köklü dönüşüm en tipik olarak kendisini teknolojiye göstermeye başladı. Bilgi toplumu dediğimiz yeni olgu, bilgi teknolojileri yoluyla günlük hayatımızın hemen her alanına görmeye başladı. İçinde bulunduğumuz zaman her an yeni değişikliklere tanıklık etmektedir. Bu durumda bize düşen görev değişime uyum sağlamaktır."⁴¹²

⁴¹¹ Yılmaz, a.g.e., s. 170.

⁴¹² Şimşek, a.g.e., s. 5.

Teknolojideki atılımların ve küreselleşmeyi de içeren dönüşüm sürecinin, insanlığa yeni ufuklar açabileceğini, insanlığı yeni bir refah ve uygarlık düzeyine taşıyabileceğini düşünmek mümkündür. Ancak aynı süreçlerin, en azından şu anda yaşamakta olan geçiş aşamasında, bu süreçlere ayak uydurmayan geniş bir kesim için ciddi tehditler oluşturduğu da bir gerçektir.⁴¹³

Türkiye daha önce yaptığı gibi bugün de teknolojiyi üretmek yerine dışarıdan ithal etme yoluna gidiyor, peki Türkiye bu teknolojileri kendisi üretmez mi? Neden yetiştirdiğimiz -yurtdışına yüksek ihtisas yapmak için gönderdiğimiz bilim adamlarımız- insanlarımız bu teknolojileri üretmekten yoksun mu?. Her ne olursa olsun, er yada geç kendi yağımızla kavrulmaya çalışmak zorundayız. Bize teknoloji ihraç eden ülkeler onun hakkında en detaylı bilgiye sahipler ve istedikleri an bizim ve bizim gibi ülkeler üzerinde kolaylıkla hakimiyet kurabilirler. Her alanda modern ve enformasyon teknolojileriyle donatılmamız gerekir. Ama sürekli ithal etmek yerine biraz da kendimiz üretmeliyiz. Çağı yakalamanın yolu özellikle iletişim teknolojisi alanında hız kazanırsak dünyanın öbür ucundaki insanlarla rahatlıkla ilişki kurabiliriz ve bu bağla ülkemiz adına uzun vadede yararlı olacak çok şeyler yapabiliriz-teknolojiyle barışık olmaktan geçiyor. Bu yolda boş geçirdiğimiz her dakika aleyhimize işliyor.

Kitle iletişim araçlarının doğaüstü gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla bilgi bölüşümünün de demokrat rüzgarlar estiği izlenimi sadece bir efsaneden ibaret. Kitle haberleşme araçları bize sadece seçilmiş, tabiatı değiştirilmiş, şekillendirilmiş ve yönlendirilmiş haliyle gündelik rızığımız olan balığı sunarlar. Biz onlardan, bilmemiz gerektiği kadarını biliriz, daha fazlasını değil. Bu yüzdendir ki o kanallarla bize ulaşan şeyler “bizim haberimiz” olamadığı gibi, “bizim bilgimiz” de değildir. Bilgi, dünyada demokratça bölüşülen değil, aksi en şiddetli bir despotizmle kitlelerden esirgenen bir nesnedir. Öncelikle kendi gündemimize hakim olmamız gerekir, yani haberi işleyen ve onu şöyle ya da böyle çoğaltıp dağıtan tarafta değil, haberin konusunu teşkil eden hadisenin önünde, arkasında ve içinde olmanız lazımdır. Bize kendi kavram ve

⁴¹³ Osman Ulugay, “Küresel Dönüşüm Vaat ve Sancıları”, *Karizma Der*, S.4, (Ekim, Kasım, Aralık, 2000, , s.107

değerlerimizin bilgisi gerekiyor.⁴¹⁴ Bütün bu anlatılanları hayatımıza geçirmemiz için bilgiye ulaşmamızda etkili bir güç olan teknolojiye hakim olmanın yollarını aramalıyız.

Bilgi çağındayız eriştiğim bilgiler yaşamımı düzenliyor, bilgi üretiyoruz, üretilmiş bilgilerden haberdar oluyoruz. Teknoloji, bilgimle oluşturduğum, bilgimi çoğaltan, iletimini, alımını, denetimini yapan bir teknoloji. Teknoloji, bilgi teknolojisi olarak sorunlarımı çözüyor. Hayatımızı kolaylaştırıyor, çevremizle baş etmekte yardımcı oluyor. Hastalıklarına çare bulabiliyorum onun sayesinde. İnsanlar onunla anlıyor, onunla toplumda yerini buluyor, onunla yaşamlarına anlam veriyorlar. Ama, bilgiyle yaşamayı bilmiyoruz, bilgiyle bütünleşemiyoruz, bilgimizi içimize sindiremiyor onu kullanıyoruz. Bilgi beklentilerimizde, bilgiye duruşumuzda, tavırlarımızda, sorunlar var.⁴¹⁵

3.2.3. Türkiye'nin Enformasyon Toplumda Sosyo-Kültürel Yapısı

Gelişmiş ülkelerin geride bıraktıkları, ancak hala Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin, endüstri uygarlığının modernite projesini yaşama geçirmenin mücadelesinin verildiği bir ortamda, enformasyon toplumunun ve onun kültürel mantığı olan post modernitenin son dönemde yoğun bir şekilde tartışıldığını görüyoruz. Merkezileşmeyi, sosyal uzlaşma kavramı olarak sunulan benzeşmeyi, kitle üretim sürecine paralel kitle tüketimini gönderme getiren endüstri uygarlığına karşı, enformasyon çağı standartlaşmayı, merkezileşmeyi, kiteselleşmeyi bozarak yerine bireyselleşmeyi, yerel kültürlerin daha çok güç kazandığı, akıl ve bilimin sorgulanmaya başlandığı, geçmişten son derece farklı bir manzarayı ortaya çıkarmaktadır. Türkiye üç toplum özelliği taşıyan bir bir ülke niteliği taşıdığından; ancak 1980'li yıllarda yıllar da enformasyon teknolojisinde önemli bir yeri olan telekomünikasyon alanındaki çalışmalarıyla diğer ülkelerle daha fazla etkileşim sürecine girmiştir. Toplumsal yapıdaki bu dönüşümler son derece yavaş değiştiği bilinen değer alanında da etkisini hissettirmektedir. 1990'lara geldiğimizde kentlerin nüfus itibariyle ağırlığı artmaya başlamış olsa bile değerler bazında geleneksel toplumun temel karakteristikleri başlı başına gözükmemektedir. Dolayısıyla bir başka dünyada sarıleştirilen değerlerle kentlerin daha

⁴¹⁴ Ahmet Turan Alkan, *Ateş Tecrübeleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1999, s. 284.

⁴¹⁵ Bozkurt, *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, ss. 153-155.

çok bencillige dayanan atmosferinde yaşamak durumunda kalan insanlar değerler bazında sürekli bir aşınmayı yaşamaktadırlar. Çözülen bir değerin yerine bir başka ikame etmek kolay olmadığı için genelde toplumda ne tarım toplumunun dayanışmaya ve kanaatkarlığa, ne endüstri toplumunun Weber'in 'Protestan etiğine' benzer çalışma disiplinine, ne de enformasyon toplumunun şu aşamada sorulması bile çok erken olan değerlerin hakimiyetinden bahsetmek mümkün görülmemektedir. Geçiş sürecinin ürünü olan, güçlü bir oportünizm, günümüz Türkiye'sini en iyi ifade eden kavramlardan birisidir.⁴¹⁶ Şu anda Türkiye'deki çoğu bireyler bu sendromları yaşıyor. Neden bu durumdayız kendimizi niçin bu kadar yetersiz hissediyoruz? Bilgi, günlük hayatımızın her anında -bir toplumsal ortamda- kullandığımız, adeta yaşantımızı onunla idame ettirdiğimiz bir kavram. Diğer bir ifade ile dünyanın her yerinde her alanda fonksiyonları ve rolü itibariyle yadsınamaz bir öneme sahiptir bilgi.

Türkiye'ye enformasyonun gelişıyle sosyo-kültürel yapımız da meydana gelen gecikme veya boşluktan plansız, hazırlıksız geldiği için dolaylı bireyler bu sürecin gereklerini tam manasıyla özümseyememişlerdir. Bu gün gerek zihin dünyamızda gerekse sosyal yaşantımızda bu geç kalmışlığın bedelini ödüyoruz. Bilgi bizi mutlu edemiyor. Çünkü ona yaklaşım temelimizde sorun var ona hakim değiliz. Toplumsal yaşantımızda ise, 21. yüzyıla girerken insanoğlunun zamanla yarışında en büyük desteği bilgisayardır. Bu akıllı makinelerin kullanılmaya başlaması ile yeni terimlerde gündeme geldi: "Bilişim/Bilgi Bilimi" adlı yeni bir bilim dalı ortaya çıktı. Bu bilim dalı insanlar arasındaki iletişimi inceliyor ve istenilen bilgiyi kullanıcıya en kısa sürede de ya da öteki bilgi merkezlerinde toplanan bilgilere gereksinim duyulduğunda, bunların kolayca bulunabilmesini sağlar.⁴¹⁷ Otuz yapraklı bir ilkokul defteri yardımıyla ticari bağlantı ve hesaplamalarını pekala izleyebilen bir işletme sahibinin, telefonun yanı başına bir bilgisayar oturtulması çok anlamlı görünüyor. Milyarlarca lira ödenerek satın alınan bilgisayar sistemlerinin üniversitemizde sadece personel aylık bordrolarının düzenlenmesinde kullanılması da aynı derecede ironi değil mi? "Bu açıdan traktörle bilgisayar birbirine çok benziyorlar. Marşları yardımıyla Türk ekonomisinde ilk defa yaygınlaşan zavallı traktörler, deve güreştirmeye meraklı köy ağalarının marifetiyle koç

⁴¹⁶ Ahmet İnam, "Bilgi Çağının Cehaleti", *Bilgi ve Toplum*, S.1, Nisan 1998, s. 50.

⁴¹⁷ Aydın, a.g.e., s. 93.

gibi tokuşturulmamış mıydı? Biz de bilgisayar “atari” çağını yaşıyoruz, yine de, ”günün birinde lazım olur yahu” diyerek kapış kapış bilgisayar alıyoruz.”⁴¹⁸ Bizde aksesuar olsun diye teknolojiye sahip olma merakı var. Aldıklarımızı kayıpta hizmetimize sakınma alışkanlığından yoksunuz. Mesela, milenyum Türkiye’sinde özellikle kentlerimizle okullarımız bilgisayarlarla dolu ama kullanılmıyor. Öğrenci sadece uzaktan bakmakla yetiniyor ”Dokunma çocuğum bozarsın.” zihniyetiyle yaklaşıyor körpeçik beyinlere. Ancak okula protokolden birileri geldiğinde üstü örtülü bilgisayar sınıflarımızı açıp gösteririz, daha sonra yine kapatıp onları kendi hallerine bırakırız. Ashında gösterici bir toplumuz, neden bilgisayarları kullanmıyoruz? Oysaki çağı yakalamak zorunda olan ülkeyiz ve gençlerimizi bilgisayar dahileri olarak yetiştirmek durumundayız.

3.2.4. Türkiye’nin Enformasyon Toplumunda Ekonomik Yapısı

Bağımsızlık savaşı kazanıldıktan sonra ülkenin ekonomik görünümü son derece yoksuldu. Her ne kadar kapitülasyonlar, Lozan’da kaldırılmışsa da, barış antlaşmasının hükümlerine göre, yeni cumhuriyet, gümrük duvarlarını, 1928 yılına kadar yükseltmeyecekti. Buna ek olarak Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu’nun dış borçlarının, yeni devletin topraklarıyla orantılı olan bir kesimini ödemeyi de kabullenmişti. Bu borç ödemeleri devlet bütçesinin yüzde 7,56’sından, yüzde 17,8 ine kadar yükselen bir orandaydı. Süren Batı sömürüsü, genç cumhuriyetin sırtında önemli bir ekonomik güçtü. Dış ticaret 1938 yılında % 58,8 açık vermişti. Tarımsal üretim son derece düşüktü. Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomisi bütünüyle kargaşalık içindeydi.⁴¹⁹ 1950’lilere kadar genel durum böyleydi.

1960’ların sonunda Türkiye ekonomisinin ve toplumun görevi ve toplumunun karakteri çok büyük bir değişim geçirmişti. 1960’lardan önce Türkiye ağırlıklı olarak tarımsal bir ülkeydi. Devletin olduğu küçük bir sanayi sektörü vardı. On yılın sonunda güçlü bir özel sanayi sektörü oluştu. Öyle ki sanayiın GSMH’ ya katkısı neredeyse tarıminkine eşitlendi ve 1973’te aştı. Bunu köylülerin iş ve daha iyi bir hayat

⁴¹⁸ Alkan, a.g.e., s. 287.

⁴¹⁹ Kongar, a.g.e., s. 349.

arayışı içinde kent ve kasabalara akın etmeleriyle birlikte gelişen hızlı bir kentleşme izledi.⁴²⁰

1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisinin aktifinde gördüğüm en önemli unsurları şöyle sıralanabilir. Ülkemiz, dış ticaret rejiminin ve mali sistemin serbestleşmesi ve dış ortamla bütünleşmesi yönünde önemli mesafeler almış ve değerli deneyimler kazanmıştır. Serbestleşme süreçlerini, yeni ve dinamik girişimcilerin çoğalmasına ve rekabet koşullarının benimsenmesine yol açmıştır. 1980 – 1988 döneminde aşırı ölçüde baskı altında tutulan ücretlerin 1989 sonrası dönemde artışı sağlanmış ve bölüşüm cephesindeki gerilimler azaltılmıştır. Son yıllardaki milli gelir artışları, ülkenin refahı düzeyinin yükselmesini sağlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, ülkenin üretken kesimlerinin özgüveni ve dinamizmi artmış görünmektedir.⁴²¹

Karma ekonomiden, serbest piyasa ekonomisine geçiş pek çok önemli yeniliği gerektiriyordu. Başlıca reform, devletin 1960’tan sonra çok önemli bir rol oynadığı üretim alanında çekilmeye ve ülkenin alt yapısı, enerji ihtiyacı, karayolu, ulaştırma şebekesi ve barajları üzerinde yoğunlaşmaya karar vermesiydi. Ancak, devletin bu alandan çekilmesi ve özelleştirme, ekonomisi de önemli rol oynamaya devam eden devlet mülkiyetindeki işletmeleri satın almak için gerekli özel sermayenin yokluğuyla sınırlandı. Bir başka yenilik, ekonomiyi dünya piyasasına açma ve ülkenin korunmuş iç pazara ve ithal ikameci sanayilere olan bağımlılığını kaldırmaktı. Gelir dağılımı modeli, çoğu yoksulluğa itilen orta ve alt sınıflar pahasına, zenginler lehine değiştirildi. Sanayi sektöründen ziyade hizmet sektörüne yatırımlar artırıldı, turizm gibi alanlar önemli bir yatırım ve döviz kaynağı haline geldi.⁴²²

Türk ekonomisinin tarihsel gelişme süreci, değişik dönemler için kullanılan adlarla belli zaman aralıklarına bölünebilir. 1923-1930 arası “liberal” dönem, 1948-1960 arası “devletçi” dönem, 1939- 1947 arası “savaş” dönemi, 1948-1960 arası “liberal” dönem, 1960-1980 arası “planlı” dönem ve 1980’den bu yana geçen zaman da

⁴²⁰ Feroz Ahmed, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Olagan İstanbul, Kaynak Yay., 1999.

s.161

⁴²¹ Kongar, **a.g.e.**, s. 416.

⁴²² Ahmed, **a.g.e.**, ss. 439-445.

yine “liberal” dönem diye adlandırılabilir. Her ne kadar bu dönemlere değişik adlar verilebilirse de, bütün dönemlerde izlenen ekonomi siyasetinin ana çizgileri hep aynı kalmıştır.⁴²³

Ekonomik kalkınma süreci bakımından gelişmiş ülkelerden farklı bir seyir takip etmekte olan ülkemiz açısından global ekonomide gözlenen sanayi ötesi toplumlara geçişin etkilerini yakından izlemek oldukça önemlidir. Çünkü, her ne kadar henüz ülkemizde sanayi sonrası dönüşümün yapısal sorunları yaşanmıyorsa da, ülke ekonomisinin küreselleşmesine bağlı olarak benzer sorunlar yakın bir gelecekte karşılaşılabilecektir. Türkiye Cumhuriyeti’nden bu yana sanayileşmek ve kalkınmak adına bir çok ekonomik planlar ve uygulamalar yapıldı. 1923 yılında “İzmir İktisat Kongresi” toplandı. 1927’de “Sanayi Teşvik Kanunu” adlı yasa çıkartıldı. 1933 yılından 1996 yılına kadar “kalkınma planları” hızlandı. Bunların bazıları kağıt üzerinde kaldı bazıları üzerinde kaldı bazıları da kısmen uygulamaya konuldu. 1940 ve 1950 arasında “Marshall Yardımı’yla” Türk tarımı makineleşme sürecine girdi, bu alanda tarım sektörünü canlandırmak için toprak reformları yapıldı. Günümüzde ise çağı yakalayabilmek amacıyla hizmet sektörüne ağırlık verilmeye çalışılıyor. Şu anda ekonomik hayatımızda tarım, sanayi ve enformasyonla ağırlık kazanan hizmet sektörlerimiz bir arada faaliyet göstermektedir. Her üç sektörümüzde aheste aheste, cılız bir şekilde işletilmektedir. En kısa zamanda bu alanlara uzun vadede ciddi yatırımlar yapılması gerekmektedir.

3.3.TÜRKİYE’DEKİ İŞ GÜCÜNÜN NİTELİĞİ

Dünya ekonomisi son on beş yıldan bu yana bir değişim içine girmiştir. Ekonominin şekli, yönü, biçimi değişti; hatta adı bile değişmiştir. Ekonomik yapısı, işleyişi ve kurallarındaki değişim yeniden tanımlanır hale gelmiştir. Yeni ekonomi, yenilikçi düşüncenin, teknoloji ile bezenmiş hizmet ve mal üretiminin hakim olduğu bilgi ve fikre dayalı bir ekonomi olarak değerlendirilmektedir. Yeni ekonomide; risk, belirsizlik ve değişim istisnadan çok bir kural olarak nitelendirilmektedir.⁴²⁴

⁴²³ Kongar, a.g.e., s. 424.

⁴²⁴ Okan Gümüş, “Yeni Ekonomi Dedikleri”, İstanbul Ticaret Gazetesi, 16.02.2001, s. 5.

Dünya ekonomisi bu süreçleri yaşarken; Türkiye'nin sosyal ve ekonomik gelişiminde en büyük engellerden biri de yeter derecede nitelikli işgücüne sahip olmamasıdır. Buna rağmen, ülkemizin kalkınmasında en dayanaklarından biri sahip olduğu genç ve dinamik iş gücüdür. Bu genç ve dinamik iş gücünün, uzun vadeli planların ışığı altında nitelik düzeyini yükseltmek gerektir. Bunun için de sürekli mesleki örgün ve yaygın eğitim imkanlarından en iyi şekilde faydalanmak mecburiyeti vardır.⁴²⁵

Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün önemli bir bölümü yasal korumaların olmadığı veya oldukça zayıf kaldığı tarım sektöründe, tarım dışı küçük işletmelerde ve kayıt dışı sektörde istihdam edilirken, işgücü piyasasında oluşan fazlalık çalışma standartlarının gelişmesini engelleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde çok açık biçimde gözlemlenen “dibe doğru yönden yarış”, sadece küreselleşme süreci ile açıklamaya çalışmak yanıltıcı olacaktır. Bir diğer ifade ile, başarı ve fiziki sermayenin yetersizliği, yapısal işsizlik, eksik istihdam, eğitim ve sağlık gibi büyük harcamalar gerektiren sosyal yükümlülükler ve otoriter iktidarlar bir yandan bu ülkelerde çalışma hayatının yeniden yapılanmasını zorlaştırırken, diğer yandan ekonomik küreselleşme çalışma hayatında yapısal dönüşümün gerçekleşmesini imkansız kılmaktadır.⁴²⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılında iş hayatını kolaylaştırmak için hükümet posta adresi olarak sokaklara isim, evlere numara vermeye başladı. Telefon tesisatları kuruldu. 1930'ların başlarında kadınlar giderek yaygınlaşan işgücünün birer parçası haline geldiler ve ülke sanayileştikçe ve bütün Anadolu'da fabrikalar açıldıkça, iş gücü ihtiyacı artmaya devam etti. İlk dönemlerde Türk'ün rekabet yeteneği, ekonomik kapitülasyonların zinciriyle, Avrupalı tüccarlara düşük gümrük tarifleri gibi ekonomik ayrıcalıklar sağlayan antlaşmalarla köreltilmişti. Avrupa olağan üstü bir konum kazanmış ve Türk hükümetini “yabancı sermayenin Jandarması” durumuna indirgemişti... 1930'ların sonlarında bir altyapı oluşturuldu ve sanayileşme süreci

⁴²⁵ Ö. Sayın, *İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmedeki Yeri*, Yeni Kuşak Yayınları, İzmir, 1983, s. 121.

⁴²⁶ Selmaoğlu Ahmet; “Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme”, *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, s. 50

harekete geçirildi. Türkiye artık daha önce ithal ettiği pek çok malı ürettiyordu. Sadece iç pazar için çeşitli tüketim malları üretmekle kalmıyor, bazı sermaye malları ve küçük silahlarda da ürettiyordu. “Ekonominin giderek sanayileşmesi, doğal olarak toplumsal dönüşüme de yansdı. Birincisi sınıf bilinci giderek artan bir önderliğe sahip olan işçi sınıfıydı. Bu grup 1967’de Türk-iş’ten ayrılarak, Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliğiyle daha ileri düzeyde savunmaya kararlı olan ve giderek bilinçlenen sanayi burjuvazisiydi.”⁴²⁷ Türkiye’de bu ve bu gibi kuruluşlar etkinliklerini hala devam ettirmektedir. Sanayi toplumunda iş hayatının en önemli dayanaklarından olan sendikalar bu gün de yoğun bir şekilde işlenmektedir ve devlet katına da fazlasıyla söz sahibiler. Çünkü Türkiye enformasyon toplumunu her alanın da yaşayan bir ülke değildir ve hala bu tür kuruluşlara ihtiyaç duyan bir çok vasıfsız iş gücüne sahibiz.

“Bugün Türkiye’nin ekonomik gelişmesi ülkede önemli bir işsizlik sorunu meydana getirmiştir. Yabancı ülkelere 1 milyon dolayında işçi göndermiş olmamıza rağmen resmi demeçlere göre halen Türkiye’de 2,5 milyon işsiz bulunmaktadır. Bu rakam hızla artmaktadır. Bu nedenle ekonomik tedbirler alınmalıdır.”⁴²⁸ İş sahalarına yeterli yatırım yapılmadığı için her geçen gün “işsizlik” oranımız artıyor.

Ülkemizde işgücünün bir kısmı tarım sektöründe, bir kısmı endüstri sektöründe bir kısmı da hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Özellikle vasıflı işçiler kamu alanlarından ziyade özel kesimi talep etmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde eğilimli bir birey olmak iş hayatında önemli bir rekabet fırsatı doğuruyor. Bu rekabet verimi ve kaliteyi artırıyor. Bu ülkelerde bireyler kendilerini enformasyonun gereklerine göre yetiştirdiklerinde veya kurum kuruluşlar (şirketler, firmalar işletmeler vs.). “Öğrenen organizasyon”lar oldukları sürece etkili olurlar. Ekonomimizin düze çıkması için yatırımcıların ve müteşebbislerin manevralarını geniş tutmak gerekiyor.

Değişen ve gelişen piyasa şartlarında Türkiye’deki çoğu kamu sektörlerimiz ve işletmelerimiz kendi hallerinde dış dünyadan kopuk, yeni gelişmelerden uzak kendi taşıdıkları suyla değirmen çalıştırma gayretlerindedirler. İş hayatında işverenle iş görenler arasında yoğun hiyerarşi ve bununla gelen bürokrasi hakimdir. Kuruluşlarda

⁴²⁷ Ahmed, a.g.e., s. 61.

⁴²⁸ Zeyyat Hatipoğlu; Türkiye Nereye Gidiyor, Genç İşadamları Yayınları, İstanbul, 1996, s. 24.

insanlar arasındaki iletişim çok önemli aksi halde bireyler birbirine yabancılaşır ve yapılan iş çekilmez hale gelmiştir. Artık liderlik üslubu değişmiştir ve bununla beraber işletme atmosferi de dönüşüm geçirmiştir. Bizim de işletme ortamını şeffaflaştırmak için iletişim vb. şeylere dikkat etmemiz gerek iş alanlara kaydırılması gerekmektedir.

3.4.TÜRKİYE'DEKİ BEYİN GÖÇÜ VE NEDENLERİ

Beyin gücüne konu olan insan unsurunun göç olgusu içinde yer alması, çağımızda eğitimin sosyal hareketlilik üzerinde etkili olmasıyla ortaya çıkmıştır denilebilir. Yirminci yüzyıl eğitim alanında büyük adımların atıldığı ve fertlerin eğitim yoluyla yükselebildikleri bir çağdır. Böylece, fertler sosyal statülerini gördükleri eğitime göre kazanır olmuşlar, doğuştan elde edilen statüler önemlerini yitirmişlerdir. Her ne kadar aileden ve sosyal miras yoluyla elde edilen özellikler statüye yardımcı olursa da, eğitim yoluyla meslek kazanmak çağımızın temel özelliklerindedir. “Beyin göçü; bize göre, nitelikli insan gücünün ilkesinin sosyal ve ekonomik kalkınma gayretleri ve menfaatleri karşısında pasifleştirilmesi sürecidir.”⁴²⁹

Küreselleşmenin günümüzde daha çok ABD'nin işine yaradığına şüphe yoktur. Teknolojide dünyanın çok ilerisinde olan, ekonomik yeniden yapılanmasını 1980'li yıllarda gerçekleştirmeyi beceren ve gelişmiş ülkeler arasında en esnek işgücü piyasalarına sahip ABD, son sekiz yılda bu güne dek eş görülmemiş bir büyüme dönemi geçirdi. Bilgi ve iletişim teknolojilerini üretime uyarlamadaki, başarısı, bu teknolojileri kullanarak verimliliği hatırı sayılır ölçüde artırılabilmesi ve sermaye karşısındaki sınıfların sanayi açısından zayıflığı ABD'nin bu başarısının önemli öğeleri arasında. Toplumun dinamizmi ve yabancılara diğer gelişmiş ülkelere göre çok zenginlik peşinde bu ülkeye akarak nitelikli insan kaynağı talebini karşılmasına yol açıyor.⁴³⁰ Türkiye'de gelişmekte olan bir ülke olarak gelişmemiş ülkelere işgücü transfer etmektedir.

Bazı gazetelerin manşetten verdiği habere göre, Türkiye'de, bir danışmanlık firmasının öncülüğünde, bilişim sektöründe yatırımlara giren “Doğuş, Sabancı, Çukurova ve Koç” gibi holdinglerin bünyelerinde istihdam edilmek üzere,

⁴²⁹ Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, İstanbul, Der Yayınları, 1997, s.109.

⁴³⁰ Özel, a.g.e., s.112-113

Hindistan'dan bilgisayar mühendisi getirmişlerdir ve bu mühendisler, çalışmaya başlamışlardır. Bağlantıyı kuran firma, Hindistan'dan beyin gücü ithaline önümüzdeki dönemde de devam edeceklerini belirtmektedirler. Milliyetin konuya ilişkin haberine göre, bu organizasyonu yürüten firmanın yetkilisi, elektronik, telekomünikasyon ya da bilişim alanında üç yıllık tecrübeli bir Türk mühendisin aylık ücretinin 2500-3000 dolar olduğunu, Hindistanlıların ise, 1000 dolar talep ettiğini ifade etmiştir.⁴³¹ Türkiye'de beyin gücü ithalini sayılı firmalar yapabilmektedir. Genel olarak ifade edersek Türkiye'den dışarıya beyin gücü -gerek vasıflı gerek vasıfsız- akını çok fazladır.

Gelişmiş ülkelerin yüksek vasıflı emek ithalinden vazgeçmeyişleri sadece geniş istihdam imkanlarına bağlanamaz yüksek vasıflı insan gücü arzının artışı ne ölçüde olursa olsun, bu ülkeler uzun dönemde yine de bir insan gücü açığı ile karşı karşıya gelebilmektedirler. Bir vasıflı elemanın yetiştirilmesi, hem belirli bir zaman almaktadır ve bir süre beklemek gerekmektedir, hem de bir eğitim yatırımı gerektirmektedir. Bunun yerine, yetişmiş bir vasıflı elemanı ithal etmek, az bir eğitim maliyetiyle o kimseden faydalanmak demektir. Bu kimsenin yetişmesi, bilgi ve kabiliyetinin geliştirilmesi yönünden kendi ülkesi maliyeti taşımaktadır. Göç ettiği ülke ise, bir eğitim yatırımına veya daha dar anlamda her hangi bir harcamaya gitmeden sınırlı bir konut ve sağlık harcaması hariç bu kimseden faydalanacaktır. Bu durumda, göç edilen ülke, eğitim yatırımı açısından karlı çıkmakta ve o kimseye düşen yatırım miktarı kadar tasarruf etmiş sayılmaktadır. Böylece bir kısım eğitim harcamaları daha verimli bir alana kaydırılmış olmaktadır. Bir de bu kimsenin sosyal ve ekonomik gelişmeye yapacağı katkı düşünülürse, göç alan ülkenin bu işten ne kadar karlı çıktığı ortadadır.⁴³²

Türkiye yurt dışına bir çok işçi göndermiş, bu işçilerin ekonomik kalkınmaya katkısı önemli bir gerçektir. Yurt dışı işçi dövizlerinin özellikle 1974 ve 1975 yıllarında neredeyse ihracata eşit bir düzeye geldiği görülmektedir. Yıllar geçtikçe ve ihracat arttıkça yurt dışı işçi dövizlerinin de ekonomi üzerindeki etkisi azalmaktadır. Cinayet bakımından, ilk zamanlarda yurtdışındaki işçileri ancak beşte birinin kadın olduğunu görüyoruz. Nitelikleri bakımından da incelendiği zaman, ilk baştaki işçi

⁴³¹ Bozkurt, "Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, s.98

⁴³² Erkal, *a.g.e.*, s. 311.

rakamları ilginç gerekçeler ortaya koymaktadır. İşin başında Türk hükümeti “nitelikli” işçilerin yurt dışına çıkmasını kısıtlamıştır. Ama bu tip işçilerin oranı daha 1970’li yıllarda bile %30 gibi oldukça yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Üstelik bu rakam da güvenilir değildir. Pek çok “nitelikli işçi” dışarıya gitme izni alabilmek için kendisini “düz işçi ” olarak tanımlamıştır.⁴³³ Türkiye vasıflı işgücünü engellemek amacıyla TÜBA’ nın bilimi özendirilecek önlem ve uygulamaları başlatan bir kurum işleviyle ortaya çıktığını görmekteyiz.

Ekonomik hayatta “beyin gücü” endüstrileri çağına girdiğimizi düşünen ülkeler iki şey üzerinde odaklanmaktadırlar. Biri beceri tabanınızı geliştiriyor musunuz? Beceri derken, doktorlardan vasıflı üretim işçisine dek, her şeyi kaydediyorum., ikincisi ise, araştırma ve geliştirme konularına doğru yatırımları yapıyor musunuz? Geleceğin bu temel endüstrilerinde rekabet edebilmenizi sağlayacak bilgi tabanını oluşturacak araştırma ve geliştirmelerdir.⁴³⁴

Beyin göçünün nedenlerine baktığımızda:

- Sayı ve nitelik olarak bazı dallarda eğitilen insan gücü ile talep edilen insan gücü arasındaki dengesizlik,
- Üniversite eğitim ve öğretim kadrolarına girişte doğan engeller,
- İstihdam imkanlarının gelişmekte olan ülkelerde sınırlı oluşu, işsizliğin ve bilhassa aydın işsizliğin görülmesi, eğitim istihdam ilişkilerinin yeterince düzenlenmemesi,
- Yaratıcı gücün teşvik edilmesi, araştırma ve inceleme konusunda imkanların yetersizliği, ilim zihniyetinin ve iklimin bulunmaması, araç gereç ve kalkınma hedefleriyle bütünleşmiş bir araştırma- geliştirme politikasının noksanlığı,
- Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri arasında vasıfları belirli işlere farklı ücret seviyelerinin uygulanması ve modeli tatminsizliğin yanı sıra, manevi tatmine erişmemek,

⁴³³ Kongar, a.g.e., s.502-503.

⁴³⁴ Lester Thurow, “Kapitalizmin Yapısını Değiştirmek”, Geleceği yeniden Düşünmek, s.218

- Siyasi ve ekonomik istikrarın bulunmaması, demokratik yapının zedelenmesi, can ve mal güvenliğinin azalması,⁴³⁵ gibi noktalar görülebilir.

Özellikle dünya genelinde enformasyon çağının yaşandığı şu günlerde, Türkiye’de aradığını bulamayan vasıflı bireyler bir yolunu bulup, kendi ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabileceklerini umdukları gelişmiş ülkelere göç etmektedirler. Türkiye’nin bu tip insanların önüne geçmek için bir takım engellerle yasaklamaları yetmiyor. Aynı zamanda onları bu ülkede tutacak gerekli yatırımları da yapması lazım. Aksi halde onlar ne yapıp edip yurt dışına çıkma yolunu bulurlar.

3.5. ENFORMATİK ÇAĞDA TÜRKİYE’NİN İZLEYECEĞİ

STRATEJİ

Geçirmekte olduğumuz gelişmeler karşısında aciz değiliz. Geleceği şekillendirecek olan bizleriz ve gelecek bizim aldığımız kararların bir ürünü olacaktır. Akıllı adımlar atarak, elimizden kaçmakta olan şansımızı, hala kontrol altına alabiliriz. “Eko spazm” senaryosu, karamsarlığıyla, yapılması gerekli değişiklikleri ve geçiş dönemi stratejilerini ortaya koymada, bize yardım edecektir.⁴³⁶

Türkiye, teknolojik yenilikleri henüz dışarıdan transfer ediyor. Endüstrileşme sürecini tamamlaması, bir anlamda teknoloji üretimi için araştırma ve geliştirme çabalarına daha yoğun yönelmesi gerekiyor ve bilgi toplumu adı verilen yeni yapıya entegre olmayı seçmeleri gerektiğidir. Bilgi toplumunun hızlı karar vermek durumunda olan kuruluşlarının, başarıya yakın, piyasaya yakın, teknolojiye yakın, toplumsal değişmelere yakın, çevreye, demokrasiye ve bilgiye yakın olması gerekli kılar.⁴³⁷ Teknolojik yeniliklere daha müsait sektörlerde ise verimlilik artışları yönünde ücret seviyeleri de olumlu etkilemekte ve gelir daha hızlı artmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Türkiye artık makro – ekonomik hedefler çerçevesinde mikro ve makro verimliliğin daha hızlı arttığı sektörlerle geçiş başta eğitim politikaları olmak koşuluyla tüm kalkınma politikalarını gözden geçirmelidir. İnsan kaynakları verimliliği daha yüksek olan alanlara kaydırılması için gerekli önlemlerin alınmasında işçi sendikaları da

⁴³⁵ Erkal, a.g.e., s.313.

⁴³⁶ Toffler, *Ekonominin Çöküşü*, s.83.

⁴³⁷ Erkan, a.g.e., s. 212-228.

geçişini kolaylaştırmak için destekleyici olmalı ve eğitimde fırsat eşitliği sağlayan koşulların iyileştirilmesinden başlayarak genel ve mesleki eğitimin daha iyi ve yaygın olması yanında sürekli olması içinde tavizsiz taleplerde bulunmalıdır. Çünkü ancak yaşam boyu öğrenim felsefesine inanan kişi ve işletmeler uzun dönemde kalıcı ve başarılı olabilirler.⁴³⁸

Enformatik çağda her alanda esnek yapılanmalarla karşı karşıyayız. Esneklik yalnızca işletme ve işverenlerin sorunu değildir ve olamazda. Bu top yekûn bir bakış açısı, vizyon gerektiren, toplumu oluşturan tüm katmanlarca hedef, küresel bir yarış içinde olduğumuzun bilinciyle “ulusal rekabet gücü politikası” yaratarak, küreselleşme sürecine ve uluslar arası rekabete sosyal ve moral değerlerimiz, çağdaş demokratik normları ile birlikte uyum sağlamak olmalıdır. 21. yy’daki temel başarımız tüm yurttaşların paylaşacağı ve inanacağı ulusal bir vizyonda yatmaktadır.⁴³⁹

Türkiye öncelikle kendisine nereden geliyoruz, ne haldeyiz ve nereye gidiyoruz? Sorularını sorup bunlara cevap bulduktan sonra faaliyete geçmelidir. Türkiye çok zengin kaynaklara sahip ve büyük zengin pazarlara daha yakındır. Bu stratejik konumunu çok iyi değerlendirmeli. Bunu değerlendirirken önceliği “insan kaynağı” na vermelidir. Bunun yolu da eğitimden geçmektedir. Entelektüel kesim yeteri derecede yetişmediği takdirde Türkiye’nin bu kaynaklara sahip olması bir anlam ifade etmeyecektir.

Geleceğin ulusal eğitim politikası ne demektir? “2000’li yılların ulusal eğitim politikası, bilgi çağına geçmek isteyen Türk toplumunun ihtiyaç duyacağı niteliklerle donanmış bireyi ve bu bireyi yerleştirmek için gerekli altyapı ve üst yapıların kurulması, politika ve stratejilerin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi demektir. Ulusların öncelikler listesine eğitimi olması demektir.”⁴⁴⁰

Araştırmacı insan gücü açısından OECD verilerine göre, “araştırmacı” olarak nitelenen personelin temel ve uygulamalı bilim dallarında yüz binin üzerinde olduğu

⁴³⁸ Hasan Gürak, “Verimlilik Ve Ücret Artışı İlişkisi”, *Anahtar Dergisi*, Yıl 13, S.145, Ocak 2001, s. 4

⁴³⁹ Mesut Ulusoy, “Birinin Rüyası, Ötekinin Kabusu”, *Mess İşveren Gazetesi*, (02/2001), Yıl 38, S.

734, s.7.

⁴⁴⁰ Şimşek, a.g.e., s.81.

lkeler ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Bu lkeler arasında sözgelimi Japonya'nın araştırıcı sayısı beş yüz seksen bindir. Türkiye'nin bu ölçekteki yatırımı ise yine son grup ülkeler arasında Finlandiya, Norveç, Danimarka ve Avusturya'dan sonra gelmektedir. Türkiye'de araştırıcı sayısı on iki bindir. Yani Türkiye'de on bin çalışan nüfusa yedi araştırmacı düşmektedir. Bu sayının en az on beşe çıkartılması gerekmektedir. Araştırma geliştirme için yapılan harcamaların GSMH' YA oranı %0,33'tür. Aynı Şekilde milli gelirden genel anlamda bilime ayrılan pay %0,5'tir. Sanayileşmiş ülkelerde bu oran %3'tür. Bütün bunlardan sonra Türkiye dünya bilim sıralamasında 40. sırada yer almaktadır.⁴⁴¹

Bilimsel bilgi iletişiminin artmasını engelleyen en önemli unsur, bilgi merkezlerinin sunduğu fırsatlardan haberdar olmamak, bu fırsatları kullanmasını bilmemektir. Başlı başına bilim ve bilimsel bilgiyi yayma sisteminin büyük çapta gelişip, adeta sanayii niteliğine kavuştuğu söylenebilir. Fakat çoğu kez bilimsel ilgiyi kullanan bilim adamlarının, ancak bilimin eski gelişme dönemindeki gibi davrandıklarını görmekteyiz. O eski gelişme döneminde bilgi araması bilgiye giriş işlemlerinin toplumsal bir aktivite niteliğin de kurulmamış olduğunu, araştırmaların ise her bilim adamınca kendi kişisel işi gibi ele alındığını biliyoruz. Gerekli bilgiyi aramak için, bilgiyi kullananın yeteneğini arttırabilecek, bilgili rehberlere tez elden ihtiyaç olduğu açıkça görülmektedir.⁴⁴² Ayrıca, dünyadaki gelişmeleri izle üniversitelerden bilim adamlarını davet ederek seminerler düzenlenmesi yararlı olacağı gibi, bizdeki ğretim üyelerinin de bilgi ve deneyimleri ve yine yabancı üniversitelerle karşılıklı ğrenci değişimi programları düzenlenmelidir. Seminer ve sempozyumlara katılmak, tebliğler sunmak, yayınları izlemek ve okul kütüphanesini zenginleştirmek de uluslar arası düzeyde gelişmemizi sağlayacaktır.⁴⁴³

Yeni ekonomik düzende, eğitime daha fazla yatırım yapan ülkelerin, ekonomik yarışmada avantaj sağlayacakları görülüyor. Verimliliğin kaynağını da ulusal boyutlardan ziyade daha ufak bilimlerde aramak gerekiyor. Örneğin kentler de, kurumlarda ve en önemlisi bireylerde. Bireylerin verimliliğinin kaynağı ise gene

⁴⁴¹ Doğan, a.g.e., s. 199.

⁴⁴² Aydın, a.g.e., s. 100.

⁴⁴³ A.g.e., s.314-316

eğitim... Bu bağlamda teknolojiyi geniş biçimde tanımlamamız ve yönetim bilimlerini de teknolojinin ne kadar daha iyi örgütleyip bilimsel biçimde yönetebilirse, ekonomileri o kadar daha verimli, politik ve sosyal kurumları o ölçüde daha etkin oluyor.⁴⁴⁴

2000’li yıllar Türkiye’si endüstrileşmeyi bilgi toplumu ile birlikte gerçekleştirmek sorumluluğu ile yüz yüzedir. Üstelik 1989 yılında Doğu Blok’unda ortaya çıkan gelişmeler, dünyanın politik konjonktürünü kökünden sarstı. Dünyanın yeniden bir yapılanmaya girdiği bu dönemde, Türkiye etkin bir konuma sahip olabilmek için önündeki yılları çok dikkatli kullanmak zorundadır. Bu süreçte endüstrileşmenin tamamlanması ve bilgi toplumun kurumsallaşması, politikacıların ve yöneticilerin temel görevi olmalıdır.

⁴⁴⁴ Kozlu, a.g.e., s.314-316

SONUÇ

İnsanlık tarihi bu güne dek iki değişiklik dalgası geçirdi. Bunlar daha uzun serede oluştular ve bu toplumların; ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel teknolojik ve eğitim yapıları birbirinden tamamen farklıydı. Günümüzdeki yapılanmalar ise diğerlerinden çok değişik ve çeşitlidir.

Pre-endüstriyel toplumlarda her şey ev merkezliydi ve tüm yaşamsal faaliyetler bu ev tarafından dönmekteydi. İş ve aile hayatı bir birine girmişti. Her aile kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ürün retirdi. Eğitim aile içerisinde gerçekleştirilirdi. Siyasi yaşam ilk zamanlarda yok denilecek kadar belirsizdi. Daha sonra kılanların ve bunun akabinde gelen oluşumların sonucunda merkezi yapı meydana getirilmiştir.

Endüstri toplumunun oluşumuyla birlikte iş evden dev fabrikalara kaymış, eğitim faaliyetleri ailenin elinden alınıp okula verilmiş, siyasi yaşam bütün halkı kapsar hale getirilmiş ve devlet yoluyla demokratik sürece geçilmeye çalışılmıştır. Toplum içindeki kamu alanları yaygınlaşmıştır. Bu dönemde ekonomik alanda; uzmanlaşma, standartlaşma kitleselleşme, senkronizasyon, merkezileşme gibi oluşumlar yaygındır. Bu dönemin oluşumunda itici rol oynayan teknoloji buhar makinesidir. Çalışma ilişkilerinde ise yoğun bir hiyerarşi söz konusuydu.

Telekomünikasyon ve bilişim teknolojisi ile birlikte her şey daha hızlı, daha çabuk ve zahmetsiz yapılır hale gelmiştir. İş dev fabrikalardan küçük ve orta işletmelere, evlere taşımıştır. İş gücü vasıflı elemanlardan oluşmuş ve bu elemanlar tek başlarına haklarını talep edebiliyorlar, aynı zamanda birkaç işte çalışa biliyorlar. İşletmeler müşterilerle yoğun ve devamlı iletişim kurabiliyorlar, yönetici- işçi ilişkileri şeffaf bir ortamda alış-veriş havası içinde geçmekte (Yönetici gerektiğinde işçiye bilmediklerini sormak ta ve herhangi bir konuda danışmaktadır). Eskiden iş hayatında etkili olan ve iş hayatını/ilişkilerini şiarlarına göre düzenleyen Taylorizm ve Fordizm gibi yaklaşımların yerini esnek uzmanlaşma (Post-Fordizm) almıştır. İşletmeler esnekleşmeyle birlikte yoğun bürokrasi ve hiyerarşiden sıyrılmış, bunun yerine esnekleşmenin getirdiği bir atmosfer kaplamıştır.

Sanayi toplumunda çoğunluk esasına dayalı (sınıf diktatörlüğü) demokrasinin yerini, bilgi toplumunda marjinal kesiminde isteklerini de dikkate alan katılımcı demokrasiler almıştır. Ayrıca siyasi partiler eski önemlerini yitirmiştir. (Sendikalarda aynı kaderi paylaşmaktadır). Bu kuruluşların uzun ömürlü olabilmeleri için çağın gereklerine göre yapılanmaları gereklidir. Aksi halde tarih sahnelerinden silinmeleri kaçınılmazdır.

Emeğin, sermayenin, ulusal pazarların önemi ve rolü azalmıştır. Post-endüstriyel süreçte hizmet sektörünün payı artmıştır. “Mülkiyet” kavramının içi bile boşalmıştır; artık mülkiyet bankalarda, evraklarda veya arazi, ev gibi maddi (somut) yerlerde muhafaza edilemez hale gelmiştir. Bu günkü mülkiyet “bilgi mülkiyeti ” dir. Her yere götürülebilir herkesle paylaşılabilir ve paylaştıkça çoğalan bir mülkiyettir. O sadece beyinlerde muhafaza edilebilir.

Tekrar iş hayatına dönersek; mesainin tarifi değişiyor (part-time çalışma koşulları) yaratıcılık, yenilik, yeteneği ve becerisine göre işçinin bilgiyle donatılması, her alanda aktiflik pirim yapıyor. İş dünyası yeni liderin çıkışına tanık oluyor. Firmalar sadece ulusal alanda değil özellikle uluslar arası (küresel) pazarlarda rekabet edebilecek koşulları bünyelerinde gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Enformasyon işçileri bir birlerinin yerine geçebilen montaj zinciri işçilerinde tamamen farklılıklar arz eder. Bu işçiler; bağımsızdırlar, çalışırken rahat bırakılmak isterler, aşırı disipline ve hiyerarşiye tahammülleri yoktur.

Günümüz Türkiye'sine bakacak olursak, Türkiye'de aynı mekan ve zamanda bir tarafta çapayı, diğer tarafta montaj zinciri çalışanlarını ve diğer bir tarafta da enformasyon çalışanlarını görmek mümkündür. Türkiye endüstri aşamalarını tamamen geçirip bu süreçten alınının akıyla çıkabilmiş değildir. Türkiye tam anlamıyla bir enformasyon ülkesi değildir. Çünkü başta bu teknolojiyi üretiliyor ve bunu beraberinde cereyan eden bilişmeleri ve yenilikleri dışarıdan ithal ediyor. Türkiye her alanda geri kalmışlığın bedelini ödüyor.

Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir. Çağı yakalayabilmenin en önemli şartı eğitim sistemine ağırlık vermektir. Bütün eğitim kurumları bilgisayarlarla donatılmalı ve bir aksesuar olarak kullanılmaktan vazgeçilmelidir. İktisadi faaliyetlerde

yatırımcı ve müteşebbislerin manevra alanı geniş tutulmalıdır. Hangi alanda olursa olsun gerektiğinde kökten değişime gitmekten kaçınılmamalıdır. Daha öncede belirtildiği gibi bir toplum “bilgi” alışında değil, alış-verişinde bulunmalı, maalesef Türkiye şuanda veriş özürdür.

Türkiye’deki firmalardan enformatik örgütlenişe geçenler sayılıdır. Bazıları kısmen (yarı endüstri ortamı, yarı enformasyon ortamı) bu işlevleri yerine getirebilmektedir. Çoğu ulusal piyasalara daha yeni yeni hazırlanıyorlar. Gelişmelerden bihaber olan firmalarsa kendi taşıdıkları suyla değirmen çalıştırma gayretlerinde. Böyle bir toplumda vasıflı birey olmak kıran kırana rekabet ortamlarını oluşturuyor.

Hepimizi gezgin bilgi işçileri olacağımız, sırtımızda diz üstü bilgisayarlarımızla dolaşacağımız bir yaşantının beklediğini unutmamalıdır. Günümüzde olduğu gibi, gelecekte de her zaman bir çok iş başkalarınca satın alınan bu yük ve pahalı makineleri gerektirecek. Ama entelektüel sermaye çağında bu işlerin en değerli parçaları; en temel insani görevlere; ilişkileri sezme, yargılama, yaratma ve kurmaya dönüşmüştür.. Bilgi işçisi mesleğini araçlarına ve emeğin ürünlerine yabancılaşmak şöyle dursun, bunları iki kulağı arasında taşıyor.

Yeni bir paradigmaya doğru yolculuk için bavullarımızı toplarken, hatalar, belirsizliklere karşı plan ve enformatik üretim yaşamsal bir zorunluluktur. Tarihteki bu en heyecan verici yolculuğa ülke olarak çıkmaya artık hazır olmalıyız.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI Mehmet Ali ve Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
- AHMAD Feroz, **.Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev.: Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları,1999.
- ALAKUŞ Meral, **Bilgi Toplumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991
- ALKAN Turan, **Ateş Tecrübeleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul,1999.
- ARMAOĞLU Fahir, **19.yy Siyasi Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997
- ARON Raymond, **Sanayi Toplumu**, (Çev. : E.Gürsoy), İstanbul, Dergah Yayınları,1997.
- ARON Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri** , Ankara: Bilgi Yayınevi, 1994.
- ARSLAN,Hüsamettin, **Epistemik Cemaat**, Paradigma Yayınları, İstanbul,1992
- ASLANOĞLU Rana, **Kent ,Kimlik ve Küreselleşme**, Asa Kitapevi, Bursa, 1998.
- AVCI Nabi, **Enformatik Cehalet** , Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.
- AYDIN Emin, **Değişen Bilgi Toplumu** , Beta Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- BARNET J.-CAVANEGH JOHN, **Küresel Düşler** (Çev: Gülden Şen), Sabah Yayınları, İstanbul, 1995.
- BAUMAN Zygmunt, **Küreselleşme** ,Çev:Abdullah Yılmaz,İstanbul Yayınları:Ayrıntı Yayınları,1999.
- BAUMAN Zygmunt, **Çalışma Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, (Çev.:Ümit Öktem), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.
- BLACK C. E., **Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, (Çev: Fatih Gümüş), Ankara, Verso Yayıncılık, 1989

- BOTTOMORE, T.B., **Toplum Bilim**, Çev:Nurettin Elhüseyni, İstanbul :Kontent Kitap BZD Yayıncılık, 1997.
- BOZKURT Veysel, **Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- BOZKURT Veysel, **Prütanizimden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği**, Alesta Yayınları, Bursa, 2000.
- BRUHL L.Levey, A., **Comte Felsefesi Ve Sosyoloji**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1970.
- BRAHAM Barbara, **Öğrenen Bir Organizasyon Yaratmak**, Çev:Ali Tek Gül, İstanbul : Rota Yayınları ,1998.
- ÇOBAN Hasan, **Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1996.
- DALE, Ernest, **Yönetim Teorileri**, Öteki Yayınları, Ankara, 1999.
- DEMİR Ömer, **Bilim Felsefesi**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000
- DOBB Mavrice ve Diğerleri, **Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci**, May Yayınları, İstanbul, 1974.
- DOĞAN İsmail. **Sosyoloji**, Sistem Yayıncılık, Ankara, 1995.
- DRUCKER Peter F., **Kapitalist Ötesi Toplum**, İnkılap Kitabevi Yayları , İstanbul, 1993.
- _____, Peter F., **Yeni Gerçekler**, (Çev: Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2000
- ERKAL Mustafa, **Sosyoloji**, Der Yayınevi, İstanbul, 1997.
- ERKAN Hüsnü, **Ekonomi Sosyolojisi**, Barış Yayınları, İzmir, 2000.

FINDIKÇI İlhami, **Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme**, İstanbul Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları, 1996

FRANKEL Boris, **Sanayi Sonrası Ütopya**, (Çev.: Kamil Durand), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991

FUKUYAMA Francis, **Büyük Çözülme**, (Çev: Z. Avcı, A. T. Aydemir), Sabah Kitapları, İstanbul, 2000

GATES Bill, **Önümüzdeki Yol**, (Çev: E. Davutoğlu, A. Erdal), Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999

GIDDENS Antony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

_____ Antony, **Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev:Ruhi Esengün, İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1997.

_____ Anthony, **Siyaset Sosyolojisi Ve Toplumsal Teori**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

_____ Anthony, **İleri Toplamların Sınıf Yapısı**, (Çev: Ömer Baldık), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

GÖKBERK Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul , 1999.

GRİNT Keint, **Çalışma Sosyolojisi**, (Çev.:Veyse Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

HAMMER Michael, JNAMPY James, **Değişim Mühendisliği**, (Çev.: Sinem Gül), Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.

HATİPOĞLU Zeyyat, **Türkiye Nereye Gidiyor**, Genç İş Adamları Yayınları, İstanbul, 1996.

HEATON Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1995.

HOF Ulrich Im, **Avrupa'da Aydınlanma** , (Çev.: Şebnem Sunar), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995

- FINDIKÇI İlhami, **Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme**, İstanbul Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları,1996
- FRANKEL Boris, **Sanayi Sonrası Ütopyalar**, (Çev.: Kamil Durand), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991
- FUKUYAMA Francis, **Büyük Çözülme**, (Çev: Z. Avcı, A. T. Aydemir), Sabah Kitapları, İstanbul, 2000
- GATES Bill, **Önümüzdeki Yol**, (Çev: E. Davutoğlu, A. Erdal), Arkadaş Yayınları, Ankara, 1999
- GİDDENS Antony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____Antony, **Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev:Ruhi Esengün,İsmail Öğretir, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- _____Anthony, **Siyaset Sosyolojisi Ve Toplumsal Teori**, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.
- _____Anthony, **İleri Toplumlarm Sınıf Yapısı**, (Çev: Ömer Baldık), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- GÖKBERK Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitapevi, İstanbul , 1999.
- GRİNT Keint, **Çalışma Sosyolojisi**, (Çev.:Veyse Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.
- HAMMER Michael, JNAMPY James, **Değişim Mühendisliği**, (Çev.: Sinem Gül), Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.
- HATİPOĞLU Zeyyat, **Türkiye Nereye Gidiyor**, Genç İş Adamları Yayınları, İstanbul, 1996.
- HEATON Herbert, **Avrupa İktisat Tarihi**, İmge Kitapevi, Ankara, 1995.
- HOF Ulrich Im, **Avrupa'da Aydınlanma** , (Çev.: Şebnem Sunar), Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995

- KIRIM Arman, **Yeni Dünya Stratejisi.ve Yönetim**, Sistem Yayıncık, İstanbul,
- KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.
- KUMAR Krishan, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma**, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1999.
- KURTULMUŞ Numan, **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İz yayıncık, İstanbul,1996.
- KOZLU Cem, **Türkiye Mucizesi için Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1995.
- MARSHALL, Gordon, **Sosyoloji Sözlüğü** , (Çev: Osman Akınhay Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999
- MERİÇ Cemil, Saint Simon, **İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İletişim Yayınları , İstanbul, 1999.
- NEF John U, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, (Çev.: E. Güngör), İstanbul, Milli Eğitim Basım Evi, 1970.
- ÖZEL Mustafa,**Yöneticilik Dersleri**, İz Yayıncık, İstanbul,1996.
- ÖZKALP Enver, **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995.
- PRESERVED Smith, **Rönesans ve Reform Çağı**, (Çev.: Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- RİTZER George, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, (Çev.: Şen Süerkaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000.
- SABUNCUOĞLU Zeyyat, Tüz Melek, **Örgütsel Psikoloji**, Alfa Yayınları, Bursa, 1998.
- SANDER Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- SAYIN Ö., **İnsan Faktörünün Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerdeki Yeri ve Önemi**, Yeni Kuşak Yayınları, İzmir, 1983.

- STEWART Thomas A., **Entelektüel Sermaye**, (Çev.: Nurettin Elhüseyin), İstanbul Kontent Kitap BZD Yayıncılık 1997.
- ŞİMŞEK Hasan, **Paradigmalar Savaşı ve Kaostaki**, Türkiye İstanbul Sistem Yayıncılık 1997.
- TOFFLER Alvin **Üçüncü Dalga** , (Çev :Ali serden), Altın Kitaplar Yayın evi, İstanbul, 1996.
- TOFFLER Alvin ve Heidi, **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak**, Zülfü Dicleli , İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- _____, Alvin, **Ekonominin Çöküşü**, (Çev.: Mete Akçok), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- _____, Alvin, **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor**, (Çev.: Selami Sargut), İz yayıncılık, İstanbul, 1997
- _____, Alvin, **Şok**, (Çev.: Selami Sargut), Altın Kitaplar, Ankara, 1974
- TOLAN Barlas, **Sosyoloji**, Ankara, Adım Yayıncılık 1993.
- TOURANİE Alain, **Birlikte Yaşayabilecek miyiz?**, (Çev: Olcay Kumal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000
- TURNER Brayn, **Eşitlik**, Ankara, Dost Yayınları, 1997.
- UNABOMBER, **Sanayi Toplumu ve Geleceği** , Kaos Yayınları, İstanbul, 1996.
- YAZICI Erdiñç, **Türk-İş ve Değişim**, Sistem Yayınları, Ankara, 1993
- YILMAZ Aytakin, **Modernden Post-Moderne Siyasal Arayışlar**, Vadi yayınları, Konya, 1997.
- WEBER Max, **Şehir**, Bakış Yayınları, İstanbul, 2000.

MAKALELER

- AS Erdal, “19.yy Avrupa’ında Demokratikleşme Hareketleri”,
<http://www.tarihçi.8m.net/Fransız.html>, 14 Nisan 2003.
- BECKER, Till. “Dost Acı Söyler”, **MESS işveren Gazetesi** S.734, Şubat 2001.
- BENNİS, Warren; “**Liderin Lideri Olmak, Geleceği Yeniden Düşünmek**”, (Der: Rowan Gibsob), Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.
- BÜYÜKULUSLU Ali Rıza, “Bilgi Çağı, değişim ve Yeni Çalışma İlişkileri”, **Bilgi ve Toplum Dergisi**, S.1., Nisan 1998.
- COVEY, Stephen, “**İlkelere Öncelik Vermek, Geleceği Yeniden Düşünmek**”, (Der: Rowan Gibson), Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERKAN Hüsni, “Bilgi Toplumumuzun Temel Özellikleri”, **Bülten Dergisi**, S. 15, 06-1993.
- ERİŞ Metin, “Yeni Dünya Düzeni”, **Yeni Türkiye Dergisi**, (Kasım, Aralık, 1994) S. 1, 06-1993.
- EVREN Emel, “21. Yüzyılda Ticaret”, **Endüstri İlişkileri Dergisi**, S.4, Haziran 1998
- GÜMÜŞ Okan, “Yeni Ekonomi Dedikleri”, **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 16-02-2001.
- GÜRAK Hasan, “Verimlilik ve Ücret Artışı İlişkisi”, **Anahtar Dergisi**, Yıl 38, Ocak-2001 Sayı: 734, Ocak-2001.
- GÜRDOĞAN, Nazif, “Dünün Doğrusu Bugünün Yanlışı”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 7 Ekim 2001.
- GÜVEN Murat, “Küreselleşme ve İşgücü Piyasaları”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, (Der: (Veysel Bozkurt), İstanbul, Alfa yayınları, 2000.
- KOTTER John, “Kültür ve Koalisyonlar”, **Geleceği Yeniden Düşünmek**, (Der: Rowan Gibson), Sabah Kitapları Yayınları, 1997.

- İNAM Ahmet, “Bilgi Çağının Cehaleti”, **Bilgi ve Toplum Dergisi**, S. 1, Nisan 1998.
- NAİSBİTT John, “Ulus Devletlerden Ağalara”, **Geleceği Yeniden Düşünmek**, (Der; Rowan Gibson), Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.
- NEEDMAN Joseph, “Doğuda ve Batıda Toplumsal Yapı”, **Sosyo-Ekonomik Perspektif**, (Der. : Uğur Dolgun) Bursa, Asa Kitapevi, 2001.
- ÖZEL Soli, “Küreselleşme, AB ve Türkiye”, **Karizma Dergisi**, S.1, İstanbul, Ekim, Kasım, Aralık 2000.
- PORTER Michael, “Yarının Avantajlarını Yaratmak”, **Geleceği Yeniden Düşünmek**, (Der; Rowan Gibson) , Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul , 1997.
- ROSENBLUM Judy, “Öğrenmek Bir Yetenektir”, **Dünya Gazetesi**, 6 Ekim 2000.
- SANCAR Mithat, “Global Sivil Toplum mu?”, **Birikim Dergisi**, S.130, Şubat 2000
- SELAMOĞLU, Ahmet, “Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme”, Küreselleşmenin İnsani yüzü, (Der.: Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- SEZAL, İhsan, “İkinci Bin Yıl ve İkinci Toplumdan Üçüncü Bin Yıl ve Üçüncü Topluma”, **Bilgi ve Toplum Dergisi**, (Nisan 1998), Sayı: 0 s: 19-26
- ŞANLISOY, Selim, “Bilgi Toplumunda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar”, **D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi**, C.14, S. 2, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Birgül, “Gönüllü Kuruluşların Küreselleşmesi”, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, (Der.: Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- THUROW, Lester, Kapitalizm yapısını değiştirmek, **Geleceği Yeniden Düşünmek**, Der:Rowan Gibson, Sabah Kitapları Yayınları, İstanbul, 1997.
- ULAGAY Osman, “Küresel Dönüşümün Vaat ve Sonuçları”, **Karizma Dergisi** Ekim, Kasım, Aralık 2000, S. 4.
- ULUSOY, Mesut, “Birinin Rüyası, Ötekinin Kabusu”, **MESS İşveren Gazetesi**, Yıl 38, S. 734, 2001.

DİZİN

A		K	
Aron...48, 49, 50, 51, 60, 61, 63, 64, 65, 98, 107		Kapitalizm..... 11, 64, 180	
Avrupa .8, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 38, 46, 53, 57, 68, 69, 75, 100, 146, 162, 176, 179		Kilise 20, 26, 28	
Aydınlanma.....29, 30, 32, 50, 176		Küreselleşme... 8, 9, 131, 136, 140, 144, 145, 147, 150, 162, 174, 179, 180	
B		M	
Bottomore3		Marx.. 52, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 73	
C		Modern.. 6, 8, 10, 20, 23, 31, 40, 43, 45, 52, 54, 58, 79, 106, 107, 160, 174	
Comte30, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 65, 175		P	
D		Pre-endüstriyel 4, 171	
Dünya...40, 71, 73, 75, 90, 96, 101, 105, 116, 117, 130, 141, 145, 161, 162, 176, 177, 179, 180		R	
E		Reform 11, 15, 19, 25, 27, 28, 177	
Endüstri..2, 3, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 76, 81, 82, 83, 95, 107, 108, 110, 111, 126, 136, 145, 152, 171		Rönesans . 11, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 79, 177	
Endüstriyel toplum.....43		S	
Enformasyon....5, 38, 43, 46, 48, 49, 52, 56, 58, 59, 65, 67, 70, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 107, 108, 109, 112, 114, 118, 125, 127, 129, 131, 135, 136, 138, 141, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 172, 175		Sanayileşme 75	
Enformasyon toplumu86, 96, 97, 98, 99, 108, 109, 127, 136, 153		Simon 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 177	
F		Sosyo-kültürel 88	
Fordizm.....44, 71, 75, 137, 139, 171		T	
G		Taylor 65, 66, 67, 68, 70, 71, 126	
Giddens..38, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 105, 130, 145		Toplum.... 3, 37, 39, 40, 66, 79, 82, 103, 104, 109, 132, 136, 158, 171, 175, 179, 180	
H		V	
I		Vassal 14	
J		W	
K		Weber.. 8, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 158	
L		Y	
M		Yabancılaşma 61	